
POLİ- FONİK DERGİ

1. Sayı - Kasım 2024

Önsöz

Bu sayımızda, Uzakdoğu’da yapılmış sanayileşme ve kalkınma atılımlarından Türk halılarının tarihsel süreçteki yerine, Eski Yugoslav ve Balkan ülkelerinin aralarındaki ilişkilerden İngiliz-Rus stratejik rekabetine, Yapay zeka modellerinin etik ölçülerinin incelenmesinden, Sino-Rus ilişkilerinin geleceğinin incelenmesine, çok çeşitli konulara yer verdik.

Bilgilendirici, eğlenceli ve eğitici olması için çabaladığımız bu ilk sayımızı değerli okurlarımıza takdim eder, keyifli okumalar dileriz

Polifonik Topluluğu

Hakkımızda

Polifonik Dergi, İstanbul Üniversitesi Teknososyal Kulüp bünyesinde, dönemlik yayımlanan bir dergidir. Öğrenciler tarafından; sosyal bilimlerin tüm disiplinlerini kapsayan nitelikli akademik araştırmaların yapılıp yayımlanabileceği, öğrencilerin kendini geliştirmesine olanak sağlayan, apolitik bir platform olarak kurulmuştur.

“Küresel akademik camiada Türkiye neden gereğinden az temsil ediliyor?” sorusuna çözüm ararken başlatılan bu proje, zaman içerisinde kendini ve tüm katılımcılarını daha donanımlı ve başarılı hale getirerek, uluslararası akademide geleceğin Türk akademisyenlerini daha da görünürleştirmeyi hedeflemektedir.

Kalkınmacılığın teorik temelleri üzerine bir inceleme: Başarısızlık ihtimali Cemre Nil Çeviker	1
Kalkınma anlatısı ve sonradan kalkınma üzerine: Japonya Örneği Emir Can Aydınolu	5
Birey Olma Serüveni: Doğuştan ve Sonradan Gelenler Bahadır Karakuş	15
Sino-Rus İlişkileri Bağlamında Geçmişten Geleceğe bir Dünya Ali Furkan Tokgöz	22
Adalet Üzerine Hilal Şahin	29
Aşkla Düğümlenen Sanat: Türk Halıları Elif Cerit	37
Gölgelerin Turnuvası, Büyük Oyun: 19. Yüzyılın Asya'daki Stratejik Çatışması Ertuğrul Kaya	45
Algoritmanın Vicdanı: Yapay Zeka ve Etik Savaş Feyzanur Efe	57
Balkanlar: Kim, Kiminle, Neden? Ata Miraç Kılınçarslan	63
Questo Mondo Non mi Rendera Cattivo Eleştiri Yazısı Hatice Kübra Coşkun	69
İş Hayatında Kadınlar: Cinsiyet Eşitliği Yolunda Karşılaşılan Engeller ve Çözüm Önerileri Ayşegül YILDIRIMKARAMAN	72

KALKINMACILIĞIN TEORİK TEMELLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME: BAŞARISIZLIK İHTİMALİ

CEMRE NİL ÇEVİKER

20. yüzyılın bir eseri olan modern ulus devlet, nasyonalist düşüncelerin bir sonucu olarak dünyaya yeni bir şekil verdi. Ulus devletlerin hükmettiği bir dünya sisteminde ekonomik güç yeniden tanımlandı. Milli ekonomi, kendini yeni ulus devletlerin en önemli konularından biri haline getirirken aynı anda kalkınmacılık üzerine ilk fikirlere ilham oldu. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra ilgi gören kalkınmacılık fikri zamanla ekonomik bir iyileştirme süreci olarak anılmaktan çıkarak ekonomik, kültürel, sosyal bir mesele ve üst bir gaye olarak şekillendi. Soğuk Savaş döneminde üzerinde durulan bu fikir, içinde bulunduğu zamanın kutupluluğundan kaçamadı.

Kalkınmacılığı ele alırken farklı kalkınmacı yaklaşımların varlığını gözden kaçırmamak gerekir. Bu yaklaşımlar, bir kalkınmacılık hareketinin neden ve nasıl başarılı olup olamayacağıyla ilgili fikirler öne atarlar. Genellikle bahsettiğimiz kalkınmacılık, liberal ekonomiye dayanan ve Batı tarafından desteklenen ve uygulanan model olsa da kritik teoriler de farklı gelişim şekillerinden bahseder. Kısaca kalkınmacılıktan bahsedecek olursak:

Liberal kalkınmacılığa göre ekonomik bir kalkınma, beraberinde sosyal ve kültürel bir kalkınmayı getirecektir. Kalkınma işinin kendisi lineerdir, yavaş olsa da sürekli yukarıya gider. Gözle görülebilir, hesaplanabilir aşamaları vardır ve bu aşamaları izleyen bir ülke kesinlikle kalkınacaktır. Ekonomik faaliyetler, yabancı yatırımlar, gelişim politikaları ile hasta bir insanı tedavi eder gibi “gelişmemiş” bir ülkeye reçete çıkarılıp tedavi edilebilir. Çoğunlukla bu reçeteyi yazan bir “doktor” da bu senaryonun içindedir, “gelişmiş, kalkınmış” bir ülke gelişmemiş ülkenin kalkınmasını sağlamak için uğraşmaktadır. Tabii ki bu servis ücretsiz değildir.

Kritik teoriler genellikle liberal kalkınmacılığın başarısız olduğunu, Batılı ülkelerin pazar arayışı sonucu ortaya çıktığını ve modern bir sömürgeleştirme faaliyeti olduğunu söyler. Amacı gelişmesine yardımcı olduğu ülkenin global ekonomik pazara katılmasını sağlamak olan liberal düşüncelere karşı çıkar; hatta çoğunlukla gelişmekte olan bir ülkenin global pazardan çekilip tamamen kendi pazarına odaklanması gerektiğini savunur.

Önemli noktalardan birisi de kalkınmacılığın başarısız olma ihtimalidir. Hatta kalkınmacılık faaliyetlerinin başarısız olma ihtimali şaşırtıcı derecede yüksektir, diyebiliriz. Ya devam ettirilmekte zorlanırlar ya da beklenen sonuç alınmaz. Toplum tarafından benimsenemeyebilir, toplumda karmaşıklıklar çıkmasına yol açabilir, ekonomik açıdan ülkelerin global sisteme entegrasyonu milli ekonomilerinin gelişmesini önleyebilir ve bu da devamında hayat standartları düşen insanların kalkınmacılığı devam ettiren hükümete karşı bir tarafta durmasına yol açabilir. Kalkınmacılık, rıza ile iyiye doğru topyekûn bir değişimdir. Değişimin ne derece ve nasıl olacağı üzerinde oluşacak sorular, kalkınmacılık faaliyetlerinin ne kadar kalıcı ve etkili olacağını belirleyecektir.

Genellikle liberalizm ve Marksizm çıkışlı bu kalkınma reçeteleri ekonomik ve siyasi uygulamalarının yanında kendi sosyal ve kültürel alışkanlıklarını da taşır. Bu, istemsizce mi yapılmaktadır yoksa oturtulan politikaların halk tarafından benimsenerek daha uzun süre kalıcılığını sağlaması açısından bir etkisi var mıdır, ayrıca tartışılabilir. Ancak şu kesinlikle görülebilir ki: Gelişimcilik akımları kendi kültürlerini “gelişmemiş” ülkelerde de uygulamaya çalışır.

Liberal ekonominin uygulandığı ülkelerdeki kültüre bakacak olursak, liberal ekonomilerin uygulanmak istendiği ülkelerde oluşturulmak istenen kültür hakkında biraz fikir sahibi olabiliriz. Bu alanda özellikle Amerika örneği üzerinden konuşacağım. Parsons, Amerikan ailesini endüstriyel toplum üzerine incelediği çalışmalarda bazı özelliklerden bahseder. Amerikan ailesi anne, baba ve çocuklardan oluşur. Babanın ailedeki görevi ailenin maddi ihtiyaçlarını karşılamak; annenin görevi ailenin manevi ihtiyaçlarını karşılamak ve “evin idaresi”dir. Çocuklar, 21 yaşına gelene kadar ailenin sorumluluğundadır, sonrasında kendi ailelerini kurmaları beklenmektedir. Kurulan aile, içine doğulan aileden daha önemlidir. Ailelerin yerle çok bir bağlantısı yoktur, bu da ailenin işçi gereken her bölgeye taşınıp ekonominin bir parçası olmaya devam edebilmesini sağlar. Bunları genel hatlarıyla liberal ekonomideki endüstriyel bir ülkenin ailevi değerleri olarak alırsak toplumun geneli hakkında bir fikir sahibi olmuş oluruz.

Tabii ki dünyanın tamamı bu şekilde yaşamamaktadır. İklim, ekonomik model, geçmiş gibi çeşitli etkenler, toplumun ve ailenin nasıl yaşadığını şekillendirmiştir. (Oldukça geniş genellemelerle) Doğu ve Güney toplumlarına baktığımız zaman oluşturulan ailenin her zaman doğulan aileden daha önemli olduğu çıkarımını yapamayız. Ayrıca oluşturulan aile ve doğulan aile çoğunlukla bir arada veya yakın yaşar. Dünyanın bazı bölgelerinde kaynak azlığı gibi sebeplerden dolayı insanlar hayatlarını bir arada geçirmeyi seçerken başka bir yerinde bu problemin olmaması sebebiyle daha küçük gruplar şeklinde yaşıyor olabilir. Toplumun bu unsurları yüzyıllarca şekil verilmiş ve oturtulmuş geleneklerdir. Bu unsurları toplumu buna hazırlamadan değiştirmeye çalışmak toplumun buna uyum sağlayamamasına sebep olabilir. Bu oluştuğu zaman da iki kültür arasında sıkışmış; kendi geleneklerini, kendi geleneklerine göre tasarlanmamış bir ortamda icra etmeye çalışan bir toplumla yüzleşiriz. Zamanla bu geleneklerden kopan toplum, yeni liberal kültüre alışmaya çalışır. Peki, bu kültüre alışmak beraberinde ne getirir? Zira, bu tarz kalkınmacılık faaliyetlerinde kadınlar, engelliler, eşcinseller, çocuklar, yaşlılar, küçük etnik gruplar gibi oluşturulmaya çalışılan topluma ve/veya ekonomik pazara dahil olmayan gruplar göz ardı edilmiştir. Kalkınmacılık, çalışmaya beden ve zihnen müsait olan heteroseksüel erkeklere yazılan bir ekonomik politika olmamalıdır. Kalkınmacılığın kapsayıcı ve ekonomik olduğu kadar sosyal ve kültürel bir iş de olduğunu görüp bunu uygulayamazsak topyekûn bir kalkınma sağlamaz.

Kalkınmacılık, gelişmiş devlet ve gelişmemiş devlet arasındaki bir ilişki olarak değil de “gelişmemiş” ülkenin vatandaşlarıyla olan ilişkisinin iyileştirilmesi olarak ele alınabilir. Bu tarz ülkelerde genellikle halkın iradesinin temsiliyetinde problem yaşanması, ekonomik kaynakların yetersizliği, insan kaynağının değerini yitirmesi gibi sorunlarla sık sık karşılaşılır. Burada çözüm olarak sadece ekonomik yabancı yardımlar ele alınırsa çeşitli sorunlar çıkar.

Birincisi, bu yardımlara fazlasıyla bel bağlamak bir devletin kendi egemenliğinin pratiğinde eksiklik yaşatır. Yardım aldığı ülkelerin uluslararası arenada bir partneri ve bir uzantısı pozisyonuna düşebilir. Yardımların kesilmesi korkusuyla, kendi çıkarlarını değil de yardım eden devletlerin çıkarlarını gözetmek durumunda kalabilir. Bu durum, uzun vadede bu ülkenin vatandaşları için de oldukça büyük problemler teşkil etmektedir. Kendi ülkeleri onların çıkarlarını düşünmek yerine başka bir devletin çıkarlarını düşünmek zorunda kalacaktır. Yani aslında uzun vadede bu “yardımlaşma”, yeniden yardım alan ülkenin vatandaşlarının kötü koşullara itilmesi ile son bulacaktır. Yabancı yatırımların ve yardımların kalkınmada büyük önemi vardır, fakat egemenlikle ilgili problemler çıkarmadan kontrol altına alınabilmelidir.

Buna benzer olarak ekonomik yatırımlar genellikle bir ülkede ekonominin sosyal hayat ve kültür üzerine bir tahakküm kurmasıyla sonuçlanabilir. Çoğunlukla kalkınma sürecindeki ülkelerde ekonomik olmayan faaliyetler geri plana atılır. Ekonomik faaliyetler desteklendiği için insanlar ekonomik olmayan faaliyetleri terk etmeye veya daha az değer vermeye başlar. Başka bir deyişle kimse vaktinin ve emeğinin ucuza gitmesini istemez; maddi karşılığı olmayan işler de itibar kaybına uğrar. Bunun çeşitli örneklerini görebiliriz. Ev işleri, direkt maddi karşılığı olmayan bir uğraştır. Bu işle uğraşan insanlar da çoğunlukla kadınlardır. Ev işinin ekonomik hayatın doğrudan bir parçası olmaması sebebiyle itibar kaybetmesinin sonucu olarak bu görevi yüklenen kişi de daha önemsiz bir iş yapıyor olmanın sonuçlarını üstlenir. Sadece toplumun ekonomik olan ve olmayan faaliyetlere bakış açısındaki bu küçük oynama bile aslında insanların günlük hayatlarını yaşayışlarına büyük bir etki bırakır. Eve ekonomik katkısı olan kişi ve eve ekonomik katkısı olmayan kişi arasında bir önem hiyerarşisi oluşmuştur artık. Tabii ki aynı aileye mensup erkek-kadın ilişkileri arasındaki güç dengesizliği sadece bu sebepten dolayı ortaya çıkmamıştır, fakat bu durum, halihazırda bulunan güç dengesizliğine katkıda bulunur.

Ekonomik olmayan faaliyetlerin itibar kaybetmesi sadece bir toplumsal cinsiyet mevzuu da değildir. Toplumu bir arada tutan manevi değerlerin önem kaybetmesi de bunun beraberinde gelir. Yardımlaşma ve birliktelik bilinci üzerine kurulu, getirisi fazla olmayan kültürel meslek grupları yavaş yavaş erimeye ve yerini çıkarlar üzerine kurulmuş anlaşmalar üzerinden daha yüksek kazançlı meslek gruplarına bırakır. Şuna da değinmek gerekir ki, toplumlar sürekli bir değişim içerisindedir ve bu değişim beraberinde farklı meslek gruplarının oluşmasına sebep olabilir. Değişim, günün şartlarını takip etmek şeklindeyse ve/veya doğal yollarla ortaya çıkmışsa oldukça yararlıdır. Hareket ve ilerleme, varoluşun özüdür. Çoğunlukla tarih bir hareket çerçevesinde ele alınır, bir olayın tarihe girmesi için bir şeyi değiştirmesi gerekir. Zaten durmakta olan, evveliyatı ve ahiri olmayan bir oluşum tarih değildir. Bir geçmişin var oluşu bir geleceğin de var oluşu ön koşuluyla gelmektedir. Kısacası, değişim toplumların faydasıdır. Fakat burada ele alınması gereken bu değişimin

kaynağıdır. Toplamların içinde bulundukları zamana uyum göstererek değişmesi veya kendi içinden gelen değişimleri kabullenmesi en uygun olanıdır. Bu bakış açısıyla meslek

gruplarının değişmesini ele alacak olursak, yeni alanların keşfedilmesi ve önceden çok önemli olmayan alanların önemli hale gelmesi gibi gelişmeler sonucu farklı meslek grupları oluşması ve meslekler arasındaki tercihlerin değişmesi oldukça doğaldır. Fakat bu gelişme sürecinden geçen toplumlarda genellikle ekonomik getirisi az olan meslek grupları da itibar kaybetmekle yüzleşir. Bu meslek grupları hem kendi gelecek nesillerine tecrübelerini aktarmakta zorlanır hem de bu alanlarda yetişecek yeni çalışanlar olmaması bu alanları birer açık haline getirir.

Bu kalkınmacılık faaliyetlerinden ve projelerinden bahsederken, bunların etkinliğinin merkezi bir otoritenin gücüyle doğru orantılı olduğunu unutmamak gerekmektedir. Nihayetinde devlet bu tarz projelerin ve faaliyetlerin tek elidir. Eğer devletin gücü taşrada yetersizse devletin buralarda yürüteceği çalışmaların da etkili olmayacağı, hatta geri tepeceği söylenebilir. Eğer merkezi otoriteye uzak bölgelerde yerel yönetimler kendi çıkarları üzerine hareket ediyorsa var olan sistemin değişmesini beraberinde getirecek ve oldukça zorlu geçecek kalkınma sürecinin içinde olmak istemeyeceklerdir. Bu nedenle devlet otoritesinin ülkenin her bölgesinde etkin olduğundan emin olmadan başlatılan bir kalkınma süreci, ülkenin içinde de kalkınmış ve kalkınmamış bölge ayrımını derinleştirecektir. Şunu da değinmek gerekir ki kalkınma zaten kendisi lineer bir süreç değildir ve bir ülkenin tamamında aynı şekilde ve hızda ilerlemesini beklemek hayalcilik olacaktır. Ama en azından bu farkın problem haline gelmesini engelleyecek bir yönde ilerlemek gerekmektedir. Bu doğrultuda, her bölgenin spesifik olarak ihtiyaçları belirlenebilir ve bu ihtiyaçlar üzerinden bölgesel çalışmalar sürdürülebilir. Bu özelleştirilmiş çalışmalar bölgelerin benzer kalkınmışlık seviyesine ulaşma sürecini kolaylaştırabilir.

Devlet otoritesinin güçlü olmasının topyekûn bir kalkınma için gerekli olduğu vurgulandı, fakat bu sefer de bu otoritenin nasıl sağlanması gerektiği konusunda açıklıklar oluştu. İnsanların zorla kalkındırılması gibi bir durum söz konusu olamaz. Devletin bu bölgelerde etkisini nasıl arttırabileceği konusunda ise tam bir reçete yok. Burada devletin otoritesinin en başta orada neden eksik kaldığını analiz etmek gerekir. Bu analiz yapıldıktan sonra genellikle devlet yardımları aracılığıyla o bölgede halka yerel güçler dışında bir devlet olduğu pozitif bir şekilde hatırlatılabilir. Burada fikir ayrılığına düşülecektir. Devletin kendi kuvvetlerini polis ve jandarma şeklinde kullanıp bu bölgelerde asayiş sağlaması gerektiğini söyleyenler; ve bu bölgelerde sosyal yardımlar yaparak devlet ile halkı yakınlaştırma şeklinde ilerlemesini söyleyen farklı fikirler ortaya çıkacaktır. Bu konuda söyleyeceklerim tamamen kişisel fikirlerimdir; en önemlisi ezberlenmiş yöntemlerdense derin bir analiz sonucu hareket etmektir. Bunları göz önünde bulundurarak devlete ısırdırma şeklinde ilerlenen bir yol izlenmesi daha kalıcı olacaktır.

Kalkınmacılığın sadece soyut ve kültürel değil, oldukça elle tutulur ve somut alanları da vardır ve bunlar sürecin devamı için çok önemlidir. Kalkınmacılık sadece eğitim verebilmek için okullar açmakla sağlanmaz; kalkınmacılık aynı zamanda okulların altyapılarını hazırlamak, öğrencilerin ulaşabileceği sağlam yollar inşa etmek ve tüm bu hizmetler için gerekli olan malzemelerin üretilmesi için fabrikalar açmakla sağlanır. Bu kısım da sosyal ve kültürel kısımları kadar önemlidir. İşte burada çoğu siyasi düşünürün farklı görüşlere sahip olduğu bir alana değinmek istiyorum. Yabancı yatırımlar ve yardımlar bir kısım düşünöre göre kabul edilmemelidir; çünkü yardımın geldiği ülkelere karşı egemenlik kaybı yaşanması bir olasılıktır. Yabancı yatırımlar kalkınmanın gerçekleşebilmesi için gerekli fiziksel şartların sağlanmasında kritik bir önem taşır. Genel hatlarıyla düşündüğümüzde kalkınmaya ihtiyacı olan bir ülkenin bu fiziksel şartlara iyi koşulda sahip olması zaten beklenmemektedir ve bu fiziksel şartları yoktan var edebilecek bir ekonomisinin olma ihtimali de düşüktür. Bu sebepten dolayı yabancı yatırımların ve yardımların belli bir noktaya kadar kabul edilmesi ve bu fiziki ihtiyaçların ilk aşamalarda yerine hızla getirilmesi, topyekün bir kalkınma için oldukça önemlidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarına baktığımızda altyapı ve ulaşım hizmetlerinin geliştirilmesine yapılan büyük yatırımların da bir kalkınmacılık uğraşısı olduğunu anlamış oluruz.

Devletin gücü (ki burada Ferguson'un da dikkat çektiği gibi devletin bürokratik kurumlar üzerinden idare ettirdiği bir bürokratik güç kastediliyor) veya kontrolü (devletin; uluslararası arenadaki bir siyasi oluşum olarak değil de insanların aklında ve kalbinde olan, vatandaşlarına kimlik veren bir devlet olarak kurduğu kontrol), somut anlamda kavramsallaştırması karmaşık bir yapıdır. Daha öncesinden devletin kontrolü vergiyle açıklanabiliyordu. Bir devlete vergi veren vatandaş o devlete tabiydi. Ama kalkınmacılık için gereken vatandaşlık kavramı sadece vergi veren vatandaş mı? Burada devletin çeşitli kontrol mekanizmalarına değinmekte fayda vardır. Devlet, fiziki olarak bulunmadığı zaman da vatandaşın devlet çatısı altında bulunduğunu hissettirmeli midir? Devletin gücünün ne kadar insan hayatına müdahil olması gerektiği başka bir tartışma konusu. Fakat devlet eliyle gerçekleştirilecek bir kalkınma için devletini benimsemiş bir vatandaş gereklidir. Kalkınmacılık faaliyetleri rızaya bağlı olduğu zaman ismi kalkınmacılık olabilir. Çünkü kalkınmacılık faaliyetlerinde insanların bazen kullandığı alfabeden, yediği yemekten, nasıl düşündüğüne kadar bir değişim gerçekleşir. Bu fikir, insanın hayatına derinden bir değişim getirmektir. Eğer burada insanların rızası yoksa onlarla ilgili tanımlamaları değiştirmeye çalışmak diktatörlüğe götürebilir.

Bu bahsedilen rıza noktasında önemli alanlar mevcuttur. Devlet isterse kendine rıza üretebilir. Bu rıza toplumun iliklerine işlenmiş, devletin ihtiyaçlarını takip edecek şekilde gelişmiş bir kontrol mekanizmasıdır. Bahsedilen rızaya kötücül değil de iyimser bakma niyetindeyim. Bahsettiğim rıza kendisinin geri kalmış olduğunu fark etmiş toplumların gelişmek için attığı adımlardır. Bu iyi niyetin ütöpik olduğunun farkındayım, bu da kalkınmacılığın ütöpik noktalarından birisidir. Kalkınmacılık herkesin kalkınmayı zaten istediği ön koşulunu beraberinde getirir. Herkesin kalkınmayı istemesi ise pek mümkün değildir. O zaman kalkınmacılık için herkesin kalkınmayı istemesine gerek var mıdır? Sonuçta eğer kalkınmacılık kendisini istemeyenlere bile daha "konforlu" ve gelişmiş bir hayat vadeliyorsa onların fikrini de almalı mıyız? Burada biraz daha kalkınmacılığın etik temelleri üzerinde hareket ediyoruz. Kalkınmaya gerek var mı? Kalkınmanın sınırlarını kim belirliyor? Peki kalkınmanın sınırlarını belirleyenlerin amaçları neler?

Yazının bu kısmında özellikle de kalkınmanın amaçlarından bahsetmek istiyorum. Kalkınmacılık, sadece kalkınan ülke ile ilgili bir uğraşı değildir. İster yabancı yatırım almış olsun ister olmasın, kalkınan bir ülke global ekonomik sistemin bir parçası olmasından dolayı bütün dünyaya etkide bulunur. Kalkınmacılığın en önemli aşamalarından biri global entegrasyondur ve global entegrasyonun bir parçası olan global ekonomik entegrasyon vurgulanır. Bu, o ülkenin dünya tarihi boyunca birikmiş bilgi ve kültürden faydalanmasını sağlarken aynı zamanda ekonomik açıdan daha güçlü devletlerin onu hem bir ortak, hem yeni bir pazar, hem de zaman zaman ham madde veya ucuz mal sağlayıcısı olarak görmelerine neden olur. Bir yandan da Batı kalkınmacılığının neden bu kadar üzerine uğraşmış bir konu olduğunu fark etmeye başlıyoruz. Çünkü "kalkınmış", yani global ekonomiye entegre olmuş her bir ülke yeni bir pazardır.

Bununla birlikte kalkınmacılığın geçirdiği depolitizasyon sürecinden bahsetmek istiyorum. Depolitizasyon, politik olan bir konunun siyasetin dışına alınması olarak açıklanabilir. Sağlık, apolitik konulara örnek olarak verilebilir. Sağlık her insanın hakkıdır ve bir insanın sağlık hakkı olup olmaması siyasetin bir konusu olamaz. Bu konu siyasi ajandaların bir meselesi haline gelmez. Zaten olması gereken budur. Hiçbir siyasetçi, "İnsanların sağlık hakkı olmalı mı?" diye sorgulamaz, sorgularsa dışlanır. Bu süreç, kalkınmacılığın da başına gelmiştir. "Kalkınmacılık siyasi olarak olmalı mı, olmamalı mı?" gibi bir süreçten geçmez. "Acaba kalkınmalı mıyız?" Diye sorgulayan bir siyasetçi yoktur. Tam tersine, kalkınmacılık her zaman iyidir ve zaten olmasını beklediğimiz unsurlardan biridir. En seküler partilerden en muhafazakâr partilere hepsi ülkeyi kalkındıracağını söyler. Olumlu, hesaplanabilir, bilimsel bir gerçekliktir kalkınmacılık. Sayısal verileri vardır (GSYİH gibi), bir ülkenin ne kadar kalkınmış olup olmadığını takip eden "tarafsız ve bilimsel" mekanizmalar bulunur. Kalkınmacılık sorgulanmaz. Sorgulanamayan bir şey dogmaya dönüşür.

Sonuç olarak, bir başarılı bir de başarısız olarak gördüğüm iki kalkınmacılık sürecini şimdiye kadar söylediklerimi somutlaştırmak için ele almak istiyorum. Türkiye'nin Atatürk Dönemi kalkınma sürecinde karizmatik bir liderin var oluşunu ve bu süreçte önderlik ettiğini görebiliriz. Benim şahsi görüşüm, Atatürk gibi toplumun içinden gelen liderler kalkınmacılık sürecinin toplumla özdeşleşebilmesi için önemlidir. Bu liderler hem kalkınmacılığın toplumun içinden çıktığının somut bir kanıtıdır, hem de bütün bu süreçte toplumdan uzaklaşmayacağını da garantisidir. Bu tabii ki böyledir, liderlerin güçlendikçe toplumlarından uzaklaşmayacağını iddia etmek yanlış bir genelleme olacaktır; ama bu konuya biraz daha romantik, milli bir bakış açısı edindiğimizde bu tarz liderlerin toplumlarını yüzüstü bırakacağı ihtimali düşünülmez. Dönemin ihtiyaçları göz önüne alarak hem gerektiği yerde yabancı desteğine izin verecek; hem de ülkenin kendi kendini kalkındırmasını sağlayacak bir ana plan hazırlamış olan Atatürk, demokratikleşme sürecini de başlatan isim olarak bu kalkınmacılık faaliyetlerinin milletin iradesiyle gerçekleşeceğini göstermiştir. Kendisi, cumhuriyetin ilk senelerinde başka bir politik parti olmamasıyla ve gücün kendinde olmasıyla eleştirilse de otoriter bir devletin kalkınmacılık gibi topyekûn bir süreci en azından ilk yıllarında yürütmesi gerekmektedir. Yani Türk kalkınma sürecine bakarsak önemli ve olumlu oluşumlar görebiliriz: Milletten çıkmış ve milletin devam ettirilmiş bir süreç vardır, yabancı yardımlar kontrol altında tutulmuştur, modernleşme süreci dönemin ihtiyaçlarıyla belirlenerek Türk kültürünü yok etmeyecek şekilde yönetilmiştir, planlı ve toptan bir değişim aşamalı olarak ilerletilmiştir.

Diğer bir yandan James Ferguson'un ele aldığı Lesotho kalkınmacılık projelerini ele alabiliriz. Kanadalı şirketlerin fonladığı kalkınma projeleri, Lesotho'nun yerel ekonomik yapısına uygun olmayan dolar bazlı sistemler üzerine kurulmuştur. Bu projeler, Lesotho'nun kalkınmaya ihtiyacı olduğu varsayımıyla başlatılmıştır. Ancak asıl amaç, Lesotho'yu küresel ekonomiye entegre ederek yeni bir pazar haline getirmek ve üretilen malları dünya pazarına açmaktır. Lesotho halkının yaşam ve kültürlerinden haberdar olmayan bu şirketler planlarını bu halkın uyum sağlayamayacağı bir sistem üzerinden idare ettirmiş; sonuçta da komşu ülkesi olan Güney Afrika ile

Toparlayacak olursak, kalkınmacılık modern bir düşüncedir. Modern devletin bir gagesidir. Modern devletlerden önceki süreçlerde kalkınma tarzı faaliyetler yer yer bulunmuş olsa da bir devlet amacı olarak kalkınmak ve topyekûn kalkınmak gündeme gelmemiştir. Devletlerin arasındaki gelişmişlik yarışı ve global ekonominin bir ürünü olarak kalkınmacılığı ele alabiliriz. Buna sadece devlet bazlı değil, insan bazlı baktığımızda da kalkınmacılık her birey için daha iyi hayatlar vadetmesiyle ilgi çekici olmuştur. Kalkınmacılığı en fazla savunan devletlerin kendi önerdiklerinden çok daha farklı bir kalkınma süreci geçtiğini görürüz. Bu sebepten dolayı kalkınmacılık, doğrusu olmayan; ancak yanlış olan bir uğraşdır. Kalkınmacılığın doğrusu her topluma göre değişir, ama kalkınmacılığın sabit yanlışları vardır. Bu çalışma, kalkınmacılığı eleştirmek amacıyla yazılmamıştır. Bu çalışmanın yazılmasının sebebi, kalkınmacılığın gelişmiş ülke ve gelişmemiş ülke arasındaki bir doktor-hasta ilişkisinden veya kendini bütün dünyaya izole etmekten daha fazlası olduğunu göstermek içindir. Buradaki ihtimal değerlendirilmesi, kalkınmacılık faaliyetlerinin neden ve nasıl başarısız olabileceğini sorgulamak içindir. Kalkınmacılık adı altında yapılan her faaliyet toplumun veya devletin yararına olmayabilir, kalkınmacılığın arkasındaki mekanizmaların da bu süreçte incelenmesi gerekir. Genel hatlarıyla; toplumunun rızasını almamış, topluma fazla yabancılaşmış, fazla hızlı veya fazla yavaş, devletin otoritesinin eksikliğine düşmüş, fiziki ve ekonomik koşulları yetersiz, halka mal edilmemiş bir kalkınmacılık hareketi kalıcı bir kalkınma getirmeyecektir denebilir.

Kalkınmacılık faaliyetlerinde nasıl olması gerektiği açısından bütün dünyaya örnek olan ve bana kalırsa bu alanda en etik ve derin çalışmaları yapan Atatürk'e özel olarak teşekkür ederim. Saygı ve özlemle.

aynı pazara giren Lesotho ekonomisi bunun altından kalkamayarak başlangıçtakinden daha bile geriye gitmesiyle sonuçlanmıştır. Burada öncelikle bir lider veya devlet (bir otorite) göremediğimiz için yabancı oluşumların ülkenin yapısına uygunsuz bir biçimde kontrol sağlaması daha kolay olmuştur. Kalkınmanın sosyal ve kültürel olduğu gibi fiziksel alanlarının (altyapı, yol ve benzeri) eksikliği de bu süreci olumsuz etkilemiştir. Dışarıdan gelen yabancı oluşum, ülkedeki süreçte problemler yaratmıştır.

KALKINMA ANLATISI VE SONRADAN KALKINMA ÜZERİNE:

JAPONYA ÖRNEĞİ

EMİR CAN AYDINOĞLU

Bu yazıda; Günümüzde Dünya'nın en büyük dördüncü ekonomisi olan Japonya'nın bugünlere nasıl geldiğini ve 30 senede feodal bir tarım toplumundan dönemin en güçlü 5 ülkesinden biri kabul edilen emperyal bir sanayi toplumuna nasıl dönüştüğünü farklı açılardan araştıracağız; bu süreçte iktisadi, sosyolojik ve bürokratik yapılarında meydana gelen değişimleri inceleyeceğiz. Tarihte kendi kendine kalkınmanın ve sonradan kalkınmanın en güzel örneklerinden birini teşkil etmiş bu toplumun hikayesi üzerinden, günümüzde özellikle gelişmekte olan ülkelerde akademik çevrelerce yoğun şekilde propagandası yapılan "Kalkınma Avrupalılaşmadır." anlatısının gerçeklikle bağlantılı olmadığını göstermeye çalışacağım.

Bütün yazı boyunca akılda tutulması gereken bir bilgi; Japonya Devleti, günümüzde hala bir imparatorluk ve tarihteki en uzun süreli hanedana sahiptir. Bu hanedan, MÖ 6. yüzyıldan bu yana 126 nesildir devam etmektedir. Japonların geleneksel dini olan Şinto inancına göre imparator doğrudan güneş tanrıçasının soyundan gelir ve yarı-tanrı statüsüne sahiptir. Bu sebeple imparatorluk makamı, dönemin güçler dengesine göre bazen sembolik olarak, bazen ise direkt olarak elindeki güce bakılmaksızın toplumsal hiyerarşinin her zaman en tepesindedir.

Sengoku ve Edo Dönemleri

Oda
Nobunaga

Toyotomi
Hideyoshi

Tokugawa
Ieyasu

Üç Büyük Birleştirici

Japonya, diğer bütün Doğu Asya ülkeleri gibi toplumsal yaşamın her alanında Çin'den fazlaca etkilenmiş ve Japon siyasi eliti bu ve bundan önceki dönemlerde genelde Çin'i ulaşılması gereken ideal toplum olarak görmüştür. Ashikaga Shogunluğu'nun zayıflamasıyla, 130 yıldan fazla süren (1467-1600), Sengoku Jidai (Savaşan Devletler Dönemi) isimli iç savaş döneminde Avrupalılar ile ilk karşılaşmalarını yaşayan Japonlar; Japon, Çinli veya Koreli olmayan herkesi barbar olarak nitelerken Portekizlilerden ateşli silahları ve Hristiyanlığı öğrenmiş, Çin dışında bir toplumdan bir şey öğrenmek Japon siyasi elitinin düşünce dünyasını oldukça sarsmıştır. Bu dönemde güney Japonya'da Portekizli Jesuitler ciddi misyonerlik faaliyetleri yürütmüştür. Bir taraftan misyonerlik yapan Portekizliler, diğer taraftan insan ticaretine girişmiş, bu dönemde yaklaşık 50.000 Japon köle olarak satılmıştır. Dönemin küçük ve komşularıyla sürekli savaş halinde olan devletçikleri, silah ithalatını durdurmamak için Avrupalıların faaliyetlerine göz yummuş, ancak Japonya'nın hem halkı hem siyasi elitleri

arasında Avrupalılara ve yayılmakta olan Hristiyanlığa karşı ciddi bir kamuoyu oluşmuştur. Aynı dönemde İspanya, İngiltere ve özellikle Hollanda ile de ticari faaliyetler yürütülmüştür.

Sengoku Dönemi, "3 Büyük Birleştirici" ile son bulmuştur. 3 Büyük Birleştiricinin nasıl kaotik bir çağı kapattığını ve Edo Dönemi'nin karakteristiği haline gelecek özelliklerin nasıl temellerini attıklarını yakından inceleyelim.

3 büyüklerin ilki olan Oda Nobunaga, küçük ve güçsüz Oda klanının başyken Japonya'nın tamamını fethetmeyi amaçlamış, büyük bir kısmını fethetmiş, ancak kendi generallerinden olan Akechi Mitsuhide'nin isyanı ile öldürülmüştür. "Şeytan Kral" olarak da anılan Nobunaga, gerçek bir asker-kraldı. İktidarı boyunca neredeyse tamamen fethedilmişti. Japonya'yı fethettikten sonra Kore ve Çin'i de işgal etme hayallerine sahipti. Budistlere karşı Hristiyanlığı, Hristiyanlara karşı Şinto'yu kullanmış, ordusunu ateşli silahlar üzerine kurmuş ve eğitmiş, askeri rütbeleri dağıtırken soyluluğa önem vermemiş, meseleye meritokratik yaklaşmıştır. Öyle ki, sağ kolu ve 3 büyüklerin ikincisi olan Toyotomi Hideyoshi, hiçbir soylu aileye mensup olmayan, basit bir köylüdür.

Toyotomi Hideyoshi, Nobunaga'nın öldürülmesinden sonra, Mitsuhide'nin isyanını bastırarak, Nobunaga'nın varisi kabul edilmiş ve Japonya'nın birleştirilmesini tamamlamıştır. 1587'de insan ticaretini ve Hristiyanlığın yayılmasını durdurmak için ülkedeki tüm misyonerlik faaliyetlerini yasaklamış, 1588'de köylülerin silaha sahip olmasını yasaklamış ve ülkedeki tüm silahlara el koymuştur. 1592'de Kore'yi istila etmeye çalışmış, Kore ve Çin ordularına karşı zaferler elde etse de deniz muharebelerinde başarısız olup lojistik sıkıntılarından ötürü yenilmiş, 1597'de bir daha denemiş, bir daha yenilmiş ve 1598'de ölmüştür.

Hideyoshi'nin ölümünden sonra henüz küçük bir çocuk olan oğlu Toyotomi Hideyori'yi destekleyenler ve Japonya'nın son güçlü klanı olan Tokugawa klanı ve destekçileri arasında bir savaş çıkmış, 1600 yılında Sekigahara'da Tokugawa ordusu Toyotomi ordusunu imha etmiş, üçüncü büyük birleştirici olan Tokugawa Ieyasu ile Edo Dönemi resmen başlamıştır.

Tokugawa Ieyasu, tam anlamıyla bir makyavelisttir. Kariyeri taraf ve fikir değiştirmeler ile doludur. Oda Nobunaga'nın ölümünden sonra veraset kavgasında Toyotomi Hideyoshi'ye karşı rakip olmuş, kazanamayacağını anlayınca biat edip Hideyoshi'nin yanında Japonya'nın kalanına karşı savaşmıştır. Hideyoshi'nin iktidarı boyunca kendi topraklarını genişletmiş, ordusunu güçlendirmiştir. Kore istilalarına asker göndermemiş ve gücünü muhafaza etmiştir. Hideyoshi'nin ölümünden sonra Japonya'daki en güçlü daimyo (lord) olan Ieyasu, Toyotomi klanına biat etmemiş ve destekçileriyle beraber Toyotomi klanını devirmiştir.

Ieyasu başa gelir gelmez diğer daimyoları zayıflatmaya ve merkezi hükümetin gücünü artırmaya başlamıştır. 1603 yılında imparatora kendisini Shogun (askeri diktatör) olarak ataması talimatını vermiş ve Edo Kalesi'nin inşasına başlamıştır. Japon tarihinde inşa edilmiş en büyük kale olan bu kalenin masraflarını

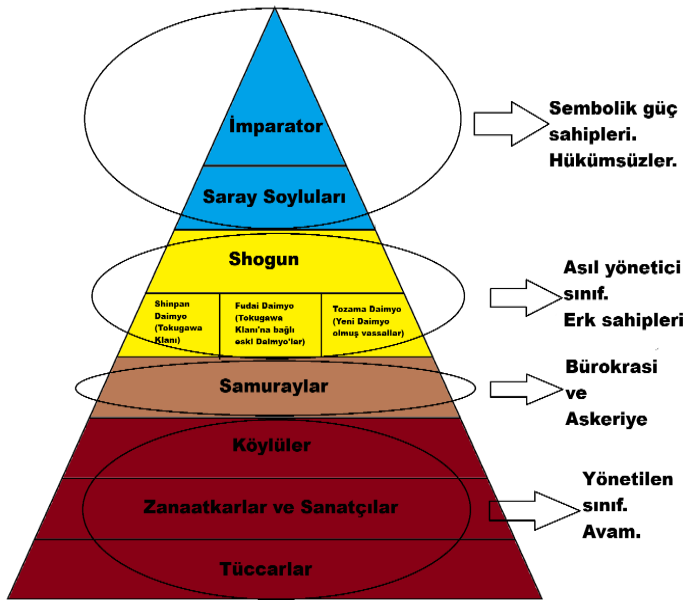
Japonya'nın tüm daimyoları öderken bu kalenin yalnızca Shogun Ieyasu'nun mülkiyetinde olmasını sağlamıştır. 1605 yılında, henüz 60 yaşındayken, ölümünden sonra bir veraset krizini önlemek için shogunluktan emekli olup shogunluğu oğluna bırakmıştır. Ancak "emekli shogun" (Ogoshu) unvanıyla 1616'daki ölümüne kadar hükmetmeye devam etmiştir. 1615 yılında rejime muhaliflerin toplandığı, tek rakip klan olan Toyotomi klanının kalan son kalesi Osaka'yı kuşatmış, Toyotomi klanının tüm üyelerini öldürerek soyunu kurutmuştur. 1615 yılından itibaren Tokugawa hanedanına hiçbir rakip kalmayınca "Askeri Klanlar Kanunu" ve "Değişken İkamet Kanunu" çıkarılmıştır.

Askeri Klanlar Kanunu, daimyo ve Samurayların uyması gereken tasarruf ve tevazu kuralları dışında önemli olarak; her daimyonun en fazla bir kaleye sahip olabileceğine, shogundan onay almadan hiçbir daimyonun kendi kalesinde yeni bir inşaat yapamayacağına, hatta yıkılan, bozulan veya yanan yerleri bile izinsiz onaramayacağına hükmetmiştir.

Değişken İkamet Kanunu uyarınca daimyoların bir yılını başkent Edo'da shogunun hizmetinde, diğer yılını da kendi topraklarında geçirmelerine; ailelerinin ise her zaman Edo'da bulunmalarına hükmedilmiştir. Bu kanun aracılığıyla aileleri başkentte bulunan, ömürlerinin yarısı boyunca topraklarından uzakta olan daimyoların kendi topraklarındaki kontrolü azaltılması ve ailelerine adeta siyasi rehine görevi vererek isyan etmelerinin önüne geçmesi amaçlanmıştır.

Bu kanunlar, zaman zaman revize edilseler de Edo Dönemi boyunca geçerli kalmış, daimyo ve samurayları büyük ölçüde pasifize etmeyi başarmışlardır.

Edo Dönemi boyunca geçerli olan sınıfsal yapıyı ele alalım;

Edo Dönemi Hiyerarşi Şeması

İmparator ve saray soyluları (imparatorluk ailesinin akrabaları) Kyoto'da ikamet ederler. Şinto ve gelenek gereği imparatorluk kurumuna atfedilen bir kutsallık vardır. Bu sebeple sembolik görevleri vardır ve gerçek bir güce sahip değildirler.

Shogun (askeri diktatör-kral) ataması imparator tarafından yapılır (yapmama şansı yoktur), ve gerçek güç shogunun elindedir. Shogunluk babadan oğula geçer ve kral denince akla gelen tüm yetkilere sahiptir.

Daimyolar, bölgelerinin lordlarıdır ve kanunlara göre bölgelerini yönetmekle yükümlüdürler. Daimyolar kendi içinde üçe ayrılır;

Shinpan Daimyo: Tokugawa klanına kan bağıyla mensup daimyolara verilen isimdir ve başkente yakın bölgelerde bulunurlar.

Fudai Daimyo: Shogun olmadan önce Tokugawa Ieyasu ile ittifak halinde bulunan Lordlar ve onların soylarından gelenlerdir. Çoğu önemli bölge Fudai ve Shinpan daimyoların kontrolünde bulunur.

Tozama Daimyo: Sonradan daimyo olmuş veya Tokugawa klanına sonradan biat etmiş, pek güvenilmeyen daimyolara verilen isimdir. Başkente uzak, kırsal bölgeleri kontrol etse de toplamda en çok toprağa sahip olan daimyo sınıfıdır. Samuraylar, Bir daimyo veya shogunun hizmetinde olan, Bushido Kanunlarına göre yaşayan, eğitilmiş, profesyonel askerlikle geçimini sağlayan bir sınıftır. Silah taşıma ve kendilerine yapılan en ufak saygısızlıkta bile avamdan birini öldürme gibi haklara sahiptirler. Edo dönemi boyunca sürecek 268 yıllık barış içinde zamanla askeri görevleri önemsizleşmiş ve eğitilmiş olduklarından ötürü bürokratik görevler üstlenir hale gelmişlerdir.

Avam; köylüler, meslek erbabı (zanaatkar ve sanatçılar) ve tüccarlar olarak üçe ayrılır:

Köylüler, tüm toplumun tükettiği gıdayı üreten ve vergi veren sınıf olduklarından ötürü avamın en saygı gören sınıfıdır.

Meslek erbabı, düz ve önemsiz insanlar olarak görülür, tarım yapmadıklarından vergi vermez ve pek saygı görmezler.

Tüccarlar, başkasının emeğiyle üretilen ürünleri sattıklarından, "parazit" gibi görülür, sosyal hiyerarşinin en aşağısında bulunurlar ve saygı görmezler.

Bu sistem Neo-Konfüçyendir ve döneminin Çin'deki "Cennet'in Vesayeti" sistemiyle oldukça benzerdir. İki sistemde de sosyal mobilité sınıra yakındır. Zaman zaman avam sınıfının çok yetenekli olanları samuraylığa terfi ettirilse de büyük ölçüde tüm sınıflara mensubiyet babadan oğula geçer.

1635 yılında, Sakoku (Kapalı Ülke) Kanunu'yla Japonya; Çin, Kore ve Hollanda dışında tüm ülkelerle diplomatik ilişkilerini kesmiştir. Bunun yanında tüm yabancıların ülkeye girişini, Japonların ülkeden çıkışını, çıkanların geri dönmesini yasaklamıştır. Japon toprağına ayak basan yabancılar yargılanmadan idam edilmiştir. Hollanda'ya ticaret alanı olarak Nagasaki Limanı'nda bulunan küçük bir ada olan Dejima tahsis edilmiş, burada bir fabrika açılmasına müsaade verilmiş, burası dışında bir yerde Japonya ile ticaret yapması yasaklanmıştır. Sakoku kanununda Hollanda'ya tanınan ayrıcalıkların sebebi ise Hollandalıların Katolik değil Protestan olmaları, bu sebeple misyonerlik faaliyeti yürütmeleri ve herhangi bir Japon'u köle olarak alıp satmaya kalkışmamalarıdır.

1638 yılında Shimabara'da Hristiyan Japonlar, başta kötü yönetilmelerinden ötürü isyan etmiş olsalar da daha sonra Hristiyan kimliklerini öne çıkarmaları sebebiyle hükümet tarafından bir Hristiyan isyanı olarak algılanmışlar ve isyan bastırıldıktan sonra Japonya'da Hristiyanlık yasaklanmıştır.

Edo Dönemi'nin karakteristik özellikleri olan barış, istikrar ve izolasyon bu şekilde sağlanmış, Japonya 1635 yılından 1854 yılına kadar hiçbir ülkenin tesiri altında kalmamış; Çin, Kore ve Hollanda dışındaki ülkelerle hiçbir diplomatik ilişki içinde olmamış ve yine aynı dönem içinde birkaç küçük isyan dışında büyük

toplumsal sorunlarla karşılaşmamış, herhangi bir savaşa girmemiştir.

Edo Dönemi'nin ilk yüzyılında, bitmek bilmeyen savaşlarda olan ülkenin sonunda barışa ermesiyle tarım üretiminde devasa büyüme meydana gelmiş, nüfus 10 milyon civarından 30 milyon civarına yükselmiş, şehirler büyümüş, Edo -daha sonraki adıyla Tokyo- bu dönemde dünyanın en büyük nüfuslu şehri olmuştur. Neo-Konfüçyen ideoloji, artan şehirleşme ve barışın etkisiyle okuryazarlık oranı o dönem dünyanın en yükseği olmuş, %35'in üstüne çıkmıştır (erkeklerde %50 civarı, kadınlarda %20 civarında olduğu düşünülür). Sanat ve edebiyat bu dönemde altın çağlarını yaşamıştır. Başta tekstil olmak üzere tarım dışı üretimde devasa artışlar meydana gelmiş, Japonya artık tek bir ülke tarafından yönetildiğinden daimyoların birbirlerine uyguladıkları ithalat vergileri kalkmış, yol geçiş ücretleri kaldırılmış, iş yapma kolaylığı artmış ve sonucunda iç ticarete artışlar olmuştur.

Tüccarlar ve meslek erbabı toplumda alçak görüldüklerinden faaliyetleri vergilendirilmezdi. Devlet, tüccarların "parazit" faaliyetlerini vergilendirerek kendi saygınlığını düşürmek ve tüccarların saygınlığını yükseltmek istemiyordu. Bu sayede tüccarlar ve meslek erbabı ciddi servet sahibi oldular. Öyle ki birçok daimyo tüccarlara borçluydu. Bu borç ağı ve daimyoların her iki yıldan birini Edo'da geçirme, dolayısıyla yer değiştirme zorunluluğu gereği o döneme kadar para birimi olarak 1 tabak pirinç (go) 10 tabak pirinç (sho) 1000 tabak pirinç (koku) gibi birimler kullanarak pirinçle ticaret yapan Japonlar, kâğıt para kullanmaya ve kendi aralarında bir bankacılık sistemi icat edip geliştirmeye başladılar. Hatta bu sistem o kadar ileri gitti ki Edo ve Osaka'da pirinç ticareti için vadeli işlemler piyasaları bile oluşmaya başladı.

Bu dönemde samuraylar, bürokratik pozisyonlarda çalışır hale geldiklerinden eğitilmiş olmaları gerekiyordu. Bu sebeple daimyolar, samuraylara okullar açmaya başladı. Aynı dönemde zenginleşen tüccarlar da kendilerini ve çocuklarını eğitmek istediklerinden tapınak okulları ve özel okullara talep arttı. Bunun sonucunda eğitim alanında ciddi gelişmeler kaydedildi. Köylerde bile okuryazar, eğitim almış insanlar görmek normalleşti. Bazı çevrelerde ise Rangaku (Hollanda öğrenmesi) adıyla isimlendirilen bir akım oluşmuştu. Dejima'daki Hollanda ticaret merkezinden getirilen kitapların çevrilmesi ve yayımlanmasıyla insanlığın geri kalanına dair gelişmelerden haberdar olunuyordu.

Edo Döneminin ikinci yarısı, ilki kadar iyi gitmedi. Aristokrasi ve devlet, yalnızca köylülerden vergi topluyordu ve köylülerden alınan vergi hasadın %40'ıyla %50'si arasında değişkenlik gösteriyordu. Dolayısıyla bütün toplum o yılın hasadına bağlıydı. 1783 de Japonya'daki Asama Yanardağı'nın patlaması ve yine 1783 de İzlanda'daki Laki Volkanı'nın patlamasıyla küresel sıcaklık düşüşleri yaşandı, dünya genelinde tarım sektörü uzun vadede dahi kötü etkilense de Japonya'da bu durum kıtlığa yol açtı. Tüm para akışı çiftçilerden gelen aristokrasi ve devlet, vergilendirecek bir hasat bulamayınca samurayların maaşlarını düşürdü, birçok samuray işten çıkarıldı ve tüccarların altında maaşlı çalışanlar oldular, bazıları ise eşkıyalık yapmaya başladı. Edo Dönemi'nin sonuna kadar sürecek olan bir istikrarsızlık ve kriz havası oluşmaya başladı.

Japonya, bilimsel ve felsefi konularda Dünya'nın kalanından geri olmasa da küresel piyasalarda ticaret yapmadığından ve ithalat ihtiyacı olmadığından ciddi bir rekabete girmede. Dolayısıyla üretim metotlarında teknolojik gelişmeyi gerektirecek bir ortam oluşmadı. Bu sebeple herhangi bir "sanayi devrimi" ya da bir "kapitalist devrim" gerçekleşmedi. Üstüne, 250 yıldan uzun süredir barış halinde olan bu ülkede doğal olarak askeriye

fazlasıyla ihmal edilmişti ve özellikle bu alanda Batı'dan çok geri kalmıştı.

Bu durum 1853'te Matthew Perry komutasındaki 4 Amerikan savaş gemisi Edo kıyılarına dayandığında daha da belirginleşti. 33 milyon nüfuslu bir ülkenin bu savaş gemilerine karşı hiçbir savunması yoktu. Zayıflığın kokusunu alan Amerikalılar, 33 milyon nüfuslu bu büyük pazarı kendi ihracatına açmak istedi. 1854'te imzalanan Kanagawa antlaşmasına göre, iki liman Amerikan gemilerine açılmış ve Japon toprağına ayak basan Amerikalılara iyi davranılacağına garantisi verilmişti. Bu antlaşmayla birlikte Sakoku politikası efektif olarak son bulmuştur. Çok yakında Edo Dönemi de son bulacaktır...

Japonya'nın "Özgür Ticaret" ile Tanışması

1858'de Ansei Antlaşmaları olarak bilinen ABD, Birleşik Krallık, Fransa, Rusya, Hollanda ve Japonya arasında imzalanan antlaşmalara göre bu ülkeler Japonya'da "özgür ticaret" hakkına sahip olacaktı. Yani satacakları ürünlere Japonya ithalat vergisi koymayacak ve bu ülkelerin vatandaşları Japonya'da işledikleri suçlar hakkında Japon mahkemeleri tarafından yargılanamayacak (ülkedışılık prensibi uygulanacak), bu ülkelerin vatandaşları Japon kanunlarının üzerinde olacaktı.

"Özgür Ticaret" veya bir diğer adıyla Batı emperyalizmiyle tanışan Japonya'da ilk yaşanan şey inanılmaz bir devalüasyon oldu. Kapalı bir ekonomi olan Japonya'da 1 gram altın, 5 gram gümüşe denk kabul ediliyordu. Avrupa'da bu denklik 1 gram altına 15 gram gümüş şeklindeydi. Avrupalılar kendi ülkelerinde 1 kilo altını 15 kilo gümüş olarak bozdurup Japonya'da 15 kilo gümüşle 3 kilo altın alıyor, Ansei Antlaşmaları uyarınca ithalat vergisi de ödemediklerinden Japon piyasasından çok yüklü miktarda altını çıkarıyorlardı. Kendileri net %300 kâr ederken bu durum, Japonya'da çok yüksek enflasyona ve direkt olarak sermaye çıkışına sebep oluyordu. Enflasyon sonucu Japon üreticilerin maliyetleri hızla artarken, Amerikan, İngiliz, Fransız, Rus ve Hollandalı şirketler fabrikalarda çok düşük maliyetlerle çok yüksek adetlerde üretilen ürünlerini Japon pazarına yığdılar. Hâlâ el üretimi yapan Japon imalatçılar iflas ederken yeni yeni fabrika kurmaya başlamış olanların da birçoğu iflas etti, iflas etmeyenler çok büyük zararlar ettiler. Cari açık astronomik seviyelere yükselirken ekonomi küçüldü. Tüm bu sorunların üstüne yükselen işsizlik de eklenince okuryazar ve eğitilmiş olan toplumun nezdinde korkunç bir kriz havası hâkim hale geldi.

Meiji Restorasyonu

5 Sözleşme Yemini'nin ilan edilmesi

Ülkesinin yabancıların ekonomik ve kültürel nüfuzu altına girmesinden, kanunların yabancılara işlememesinden, bitmeyen ekonomik krizden, işsizlik ve fakirlikten, ülkelerinin özgür ticaret kisesi altında sömürülmesinden, imparatorlarının ve uluslarının aşağılanmasıyla derinden rahatsız olan genç samuraylar;

roninler (işsiz samuraylar) ve bazı daimyolar (başta Satsuma, Choshu, Tosa ve Hizen daimyoları) bu durumu değiştirmek ve ülkelerini kurtarmak için batılılar kadar güçlü olmanın gerektiğini, bunun için de Tokugawa Shogunluğu'nun devrilip imparatorun yeniden asli iktidara gelmesinin gerektiğini düşünüyorlardı.

Ülke genelindeki samuray ve roninler Satsuma ve Choshu bölgelerine akın ettiler. Satsuma ve Choshu, ülkede Edo ve Osaka'dan sonra en gelişmiş bölgelerdi ve bu bölgelerde milliyetçilik uzun süredir yükselişte olduğundan İngilizlerle küçük ve orta çaplı çatışmalar yaşanmış, Batı askeriyesi deneyimlenmişti. Aldıkları yenilgilerden ders çıkarıp ordularını hızla batı teknolojisine denk hale getirmeye çalışan Satsuma ve Choshu daimyoları, ülke genelinden gelen samurayları ve roninleri de bünyesine kattı ve kamuoyu desteğini de arkalarına aldı. 1868'de henüz 15 yaşında olan İmparator Mutsuhito'yu Tokugawa Shogunluğu'nun sona erdiğine ve egemenliğin artık imparatora ait olduğuna dair bir kararname yayınlamaya ikna ettiler. 268 yıl sonra Japonya ilk kez tekrar savaşa girdi. Boshin Savaşı olarak adlandırılan bu savaş, toplamda 8000 civarı ölümlle tarihin en kansız devrimlerinden biri olmuştur. Birkaç daimyonun şahsi orduları ve destek aldıkları samuraylardan oluşan, sayıca az ancak teknolojik ve moral üstünlüğe sahip olan Satsuma ve Choshu orduları, Tokugawa hükûmetinin ordularını yenmiş ve İmparatoru yeniden iktidara getirmişlerdi. 1869 yılında, kalan son Tokugawa destekçileri de imha edildi. İmparatorluk makamı ve başkent Kyoto'dan Edo'ya taşındı. İmparatorun Edo'ya taşınmasından sonra Edo'nun adı Tokyo (doğu başkenti) olarak değiştirildi. İmparator, Mutsuhito olan adını Meiji (aydınlanmış hüküm) olarak değiştirdi.

Meiji ve kendisinin destekçileri olan Daimyo ve önemli samuraylardan oluşan hükûmeti, "5 Sözleşme Yemini" ile amaçlarını halka beyan ettiler:

- Bir meclis oluşturulacak ve tüm meseleler kamuya açık tartışmalarla çözülecektir.
- Tüm sınıflar, üst veya alt fark etmeksizin, devletin meselelerini yönetmede birleştirilecektir.
- Hoşnutsuzluğa yer vermemek adına avam da askeri veya kamu memurları gibi kendi isteklerinin peşinde gitmekte özgür olacaktır.
- Geçmişin şeytani alışkanlıkları yok edilecek ve her şey doğanın adil yasaları üzerinden temellendirilecektir.
- Bilgi, dünyanın her yerinde aranacak ve imparatorun hükûmünün kuvvetlendirilmesi için kullanılacaktır.

Hükûmet, en başta tıp alanında Avrupa'daki gelişmeleri yakalamayı ve ötesine geçmeyi hedefledi. Öyle ki yeni kurulan Bulaşıcı Hastalıklar Kurumu frengi hastalığının kısmi felce yol açtığını ispatlayarak yakın zamanda dünya çapında ün yapacaktı. Tıbbiyedeki gelişmelerin sonucu olarak ölüm oranları düştü. Artan doğurganlık oranının da etkisiyle ilk nüfus sayımının yapıldığı 1872 yılında 34 milyon civarında olan Japon nüfusu, 30 yıl sonra 1902 yılında 46 milyon, 30 yıl daha sonra 1932 yılında 68 milyon civarına gelecekti.

1869'da Choshu, Satsuma, Tosa ve Hizen daimyoları topraklarını imparatorun yönetimine devrettiler ve bunu takiben ülkedeki bütün daimyoların toprakları imparatorun yönetimine devrettirildi. Bütün daimyoluklar, beldelere çevrildi ve ülkedeki bütün topraklar tek bir merkezi hükûmet tarafından yönetilir hale geldi. Samuray ve daimyoların imtiyazları ellerinden alınarak herkes kanun önünde eşit kabul edildi ve Japon feodalizmi resmen son buldu.

Devletin dini Şinto olarak belirlendi ve Şinto inancının gereği olarak imparator, yaşayan bir tanrı ilan edildi. Ardından Budizm, Konfüçyenizm, Taoizm gibi dinlerin resmi statüleri elinden alındı. Konfüçyen sınıf hiyerarşisine dayalı devlet politikasına son verildi ve daha önce vergilendirilmeyen tüccarlık, zanaatkarlık gibi faaliyetler vergilendirilmeye başlandı.

Bu dönemde hala toplumun en büyük üretici sınıfı olan çiftçilerde ise feodal sistemde geçerli olan hasat vergisi kaldırıldı ve topraktan alınan yeni bir vergiyle değiştirildi. Bu değişim, daha çok vergi almaktan ziyade kötü hasat, kıtlık gibi durumlarda devletin eline geçecek verginin azalmamasını ve yıllık toplanan vergiyi sağlam bir zemine oturtmayı amaçlamaktaydı. Ancak özellikle hasadın kötü olduğu yıllarda bazı çiftçiler topraklarını satmak zorunda kaldı. Bu durum küçük çiftçiye zarar verdi ve zamanla tarım arazilerinin çeşitli sermaye sahiplerinin elinde toplanmasına neden oldu.

33 milyon nüfusa sahip Japonya'da yaklaşık 1,9 milyon samuray vardı. Bu samuraylar, bürokratik ve askeri pozisyonlarda bulunuyor ve devletten yüksek maaşlar alıyorlardı. Sayıca çok fazla olup, yüksek maaş alıyor olmaları devlete ciddi bir yükümlülük olduğu gibi aynı zamanda tüm bürokrasi ve askeriyeyi işgal etmiş olmaları da kolektif şekilde değerlendirildiklerinde devlet içinde aşırı nüfusa sahip oldukları anlamına geliyordu. Bu samurayların birçoğu çok daha rahat ve imtiyazlı yaşadıkları "eski zamanların" savunucusuydu ve ulusal ilerlemenin önünde bir engel teşkil ediyorlardı.

1873'te samuray maaşları vergilendirilmeye başlandı ve 21 yaşına basmış tüm erkekler için 4 yıl zorunlu askerlik, 3 yıl da rezerv birliklerde bulunma zorunluluğu getirildi. Bu, hala silah taşıma ayrıcalığına sahip olan tek sınıf olan samurayların ayrıcalığının elinden alınmasıydı, zaten aynı kanunla şehirler ve kasabalarda silah taşımaları da yasaklanmıştı. 1874'te isteyenlere maaşlarını devlet tahviline çevirme seçeneği sunuldu, 1876'da bu seçenek zorunlu hale geldi. Samurayların bir kısmı yeni düzene adapte olurken bir kısmı isyan etti. İsyanlar yeni ordu tarafından bastırıldı ve samuraylık kurumu resmen sona erdi.

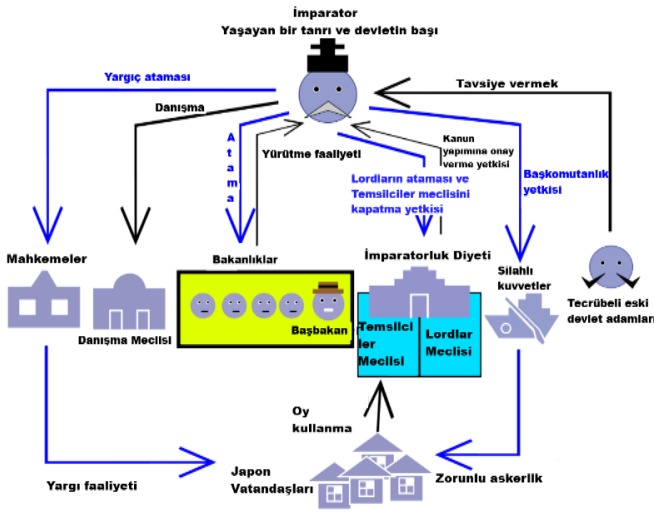
Shiroyama Muharebesi

Tokyo civarında konuşulan Japonca "standart Japonca" olarak belirlendi ve resmi dil oldu. Ülkenin her yerinde yeni açılan devlet okulları ve tüm devlet kurumlarının dili haline geldi ve ülkedeki farklı lehçe ve ağızların kullanımı hızla düşüşe geçerken, bölgeler arası iletişim kolaylaştığından ulusal bir homojenleşme meydana geldi.

1889'da halkın 1880 başlarından beridir süregelen demokratik reform taleplerine cevaben Japonya'nın ilk başbakanı olacak Ito Hirobumi tarafından, Bismarck'ın tasarladığı son derece otoriteren Alman Anayasası model alınarak, Meiji Anayasası hazırlandı ve Japon halkına imparator adına hediye edildi. Sınırlı bir demokrasi getiren ve teknik olarak bir anayasal monarşi olan bu

sistemde tüm atamalar imparator adına veya imparator tarafından yapıyordu. Asli iktidarın tek kaynağı imparatordu.

Meclisler temsili güce sahipti ve imparator üzerinde ‘gerçek’ bir hakları yoktu. Yürütme makamı ve yeni oluşan bir sınıf olan me-mur bürokrasisi ‘imparatorun vekili olma’ gücünü kullanıyordu.

Meiji Anayasası'na göre Japon Devleti Şeması

Japon Kalkınmasının İncelenmesi

Meiji Restorasyonu, Batı sömürsüne karşı bir tepkidir. Bu devrimin ana amacı Batıların Japonya'ya dayattığı Ansei Antlaşmalarını tersine çevirmek ve bu “ulusal aşağılanmaya” bir son vermekti. Çin'in “Aşağılanma Yüzyılı” olarak adlandırdığı dönem, Ansei Antlaşmaları ile aynı döneme denk gelmişti ve bu durum Japon ulus bilincinde hala mevcut olan Çin idealizasyonunun tamamen yok olmasına yol açmıştı. Dünya üzerindeki cennet, ideal toplum, var olmuş en yüce ülke olarak görülen Çin, barbar olarak nitelenen Avrupalıların elinde adeta oyuncak olmuştu. İstikrarsızlık, batıya tanınan imtiyazlar, devletin yüksek kademelelerine kadar sirayet etmiş afyon bağımlılığı, alım gücünün ölçüle-meyecek kadar düşmesi, günden güne azalan üretim, misyonerlik faaliyetleri, iç savaşlar, dış savaşlar, siyasi entrikalar bu “cen-neti” cehenneme çevirmişti. Japonlar, Çin'de olanları yakından gözlemlemiş ve kendi ülkelerinde olanlar ile karşılaştırmış, ken-dilerinden başka kimseye dayanamayacaklarını anlamışlardı. Ulusun kolektif bilinci, hayatta kalmanın tek yolunun çok güçlü olmak olduğu sonucuna varmıştı. Köylerde veya şehirlerde, dost meclislerinde insanlar birbirlerine kitaplar veriyor, harareti bir şekilde ülkeyi geliştirmeyi tartışıyorlardı.

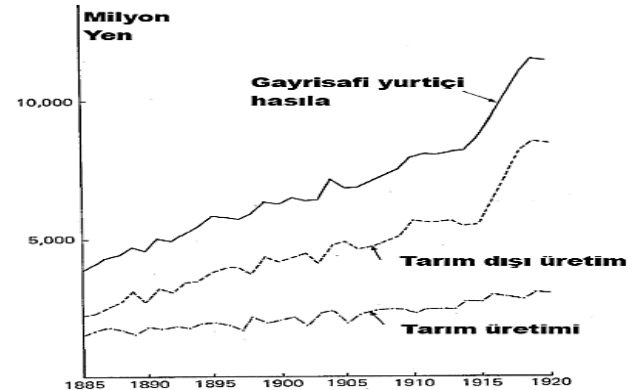
Kalkınma uğrunda “zayıflık” olarak nitelenen her şeye savaş açılmış, feodal dönemin okullarından kültürel öğelerine, feodal as-keriyeden feodal devlet yapısına, toplumsal yaşamın bir çok par-çası yok edilmiş, değiştirilmiş, yerlerine yenileri yapılmıştır. Öyle ki, geleneksel Japon kültürüne ait giyiniş tarzları ve saç stillerinin bazıları Konfüçyen ve Budist idealleri temsil ettiğinden bu dö-nemlerde yasaklanmıştır. Japon ulusu, Batı'yı kendinden çok daha güçlü bir düşman olarak görmüş, yaptıklarını yapacakları-nın güvencesi olarak düşünüp doğrudan varoluşsal bir tehdit olarak algılamıştır. Batı'nın yaptığı her şeyde onlardan daha iyi olmak bir ulusal amaç haline gelmiş, 5 Sözleşme Yeminiyle dev-let politikası halini almıştı. Daimyoların imha edilmesi, Konfüç-yenizm ve Budizm'den uzaklaşılması, samuraylığın ve diğer sınıf-ların imtiyazlarının kaldırılması ile tam bir merkezi yönetime

geçilmiş, eski yaşayışın fikri temelleri yıkılmış, rejim karşıtları ye-nilmiş, yeni bir ulusal birlik tesis edilmişti. Artık büyüme ve güç-lenmenin önünde engel teşkil eden hiçbir şey kalmamıştı...

Japon Merkez Bankası'nın kuruluşuyla ülkede bir bankacılık re-formu yapıldı ve yeni kurulan bankalar devlet eliyle kredi dağıt-maya, dolayısıyla sermaye oluşturup ekonomiyi hızlandırmaya başladı. Yeraltı kaynakları bakımından çok fakir bir ülke olan Ja-ponya'nın, imtiyazlarla artan ithalatını dengelemek için ihraç edebileceği bir kaynağı yoktu, bu sebeple pamuk ve ipek üretimi ve tekstil imalatı başı çekmek üzere, yeraltı kaynağı kullanımı ge-rektirmeyen hafif sanayi yatırımları yapıldı. Batıyla mücadele için, cari açığın dengelenmesi ve özel sektörde daha büyük yatırımlar için gerekli olan sermaye birikiminin sağlanması amaç-landı.

Dönem	Yıllık ortalama üretim (ton)	Yıllık ortalama ihracat (ton)
1868-1872	1,026	646
1879-1883	1,687	1347
1889-1893	4,098	2444
1899-1903	7,103	4098
1909-1913	12,460	9462

“Fukoku kyohei” (Ülkeyi zenginleştir, askeriye gücendir) sloga-nıyla yola çıkan hükümet, devlet-askeriye-özel sektör üçlülüğü-nün el ele çalıştığı, dış sermayenin ülkeye girişine izin verilmediği bir iktisadi model geliştirdi. Devlet, sermayeyi temin ederek üre-timi artırmak ve ağır sanayi atılımları yapmak isterken özel sektör Batı pazarlarına mal satıp kâr etmek, ihracat odaklı bir ekonomik ortam oluşturmak istiyordu. Askeriye, devasa savaş gemilerin-den askeri üniformalara, ekonominin ağır ve hafif sanayiye ilgi-lendiren birçok alanında son teknoloji ürünler talep ediyor, dev-letin bazı projelerine işgücü sağlıyordu. Devlet, birçok alanda kamu iktisadi teşebbüsleri kurup geliştirdikten sonra cüzi fiyat-lara bunları özel sektöre devrediyor, özel sektör askeriye'nin kârlı sözleşmelerinden pay kapmak, kapamadığında ihracat yapmak için yarışıyor. Sistemin dizayn şekli, uyuşan motivasyonlar ve artan nüfusun sonucu olarak ortaya üç tarafın da kârlı çıktığı bir pozitif geri besleme döngüsü çıktı. Devlet çok hızlı bir şekilde ekonomiyi büyütüyor, cari açığı dengeliyor ve vergi gelirini ve is-tihdamı artırıyor. Özel sektör sürekli kâr ediyor, firma sayısı ve sermaye birikimi ve yatırım kalemlerinde büyüyordu. Askeriye ise elde ettiği yeni ekipmanlar ve askerlerle sürekli daha da güç-leniyordu.

1885-1920 Arası Japon Üretimi

Japonya'da üretim, nüfus, sermaye birikimi ve bilgi transferinin hızlanarak artmasının yanı sıra; okullaşma, yüksek öğrenim oranları ve şehirleşme artıyordu. Dış ticaret hacmi, özellikle ih-racat, artıyor ve demiryolunun kırsal alanlara kadar yayılmasıyla

iç ticaret hacminde dahi hatırı sayılır artışlar yaşanıyordu. Neredeyse sınırsız bir talep ortamı oluşmuş, hem kamu hem özel sektör talebi karşılayacak arzı üretmek için harıl harıl çalışıyordu. Ekonomi büyüyüp temellendikçe ağır sanayi atılımlarının başlaması için şartlar olgunlaşıyor, Japonya kalkınma yolunda emin adımlarla yürüyordu. “Fukoku Kyohei” sloganını Japonya’nın ücra köylerinde bile sokaklara, duvarlara, tavan aralarına yazılmış halde bulmak mümkündü.

Yıl	Kömür üretimi (metrik ton)
1875	600,000
1885	1,200,000
1895	5,000,000
1905	13,000,000
1915	21,300,000

Zaibatsu Sistemi ve Militarizm

“Servet grubu” anlamına gelen zaibatsular, Japonya’nın ağır sanayi, hızlı sanayileşme, istihdam yaratma, sermaye oluşturma, batılı devletlerin tekelleşmiş şirketleriyle rekabet edebilme, milli bir burjuva sınıfı yaratma gibi sorunlarına toplu cevabıydı. Kendine ait bir bankası olan ve içinde bulunduğu sektörün ham maddesinden başlayarak tüm ara ürünlere ve yüksek teknoloji son ürüne, araştırma-geliştirmeden, kredi, likit ve finansman gibi her ihtiyacını kendi bünyesinde karşılayarak dikey entegrasyon oluşturmaya amaçlayan, kamu ve askeriye ihaleleriyle devlet tarafından desteklenen holding şirketleriydiler. Günümüzde hala faaliyet gösteren zaibatsulara birkaç örnek; Mitsubishi, Mitsui, Toyota, Kawasaki, Nissan vs.

Zaibatsuların faaliyetlerini daha iyi anlayabilmek için Mitsubishi örneğini inceleyecek olursak; Mitsubishi grubu günümüzde 40 farklı şirkete bölünmüştür. Bu şirketlerin sahip oldukları toplam varlığın 3 trilyon dolar civarında olduğu düşünülmektedir. 40 şirketin en büyüğü olan Mitsubishi UFJ Finans Grubu, Japonya’nın en büyük bankasıdır ve dünyanın en büyük 10 bankasından biridir. Yatırım bankacılığından sigortacılığa, finans sektörünün her alanında faaliyette bulunmaktadır. İkinci büyük olan Mitsubishi A.Ş de inşaat, kimyasal, enerji, gıda gibi sektörlerde faaliyette bulunur. Üçüncü büyük Mitsubishi Ağır Sanayi Şirketi ise mühendislik, elektrik, elektronik, havacılık ve uzay sanayi, gemicilik gibi sektörlerde faaliyette bulunur. Mitsubishi grubu günümüzde Japonya’daki halka açık şirketlerin ürettiği toplam cironun %7.7’sini üretmektedir.

Mitsubishi, Mitsui, Yosuda, Sumitomo gibi zaibatsuların oluşmasıyla Japonya, ekonomik gelişmişlik açısından dönemin Batılı devletlerini andırır hale gelmişti. Zaibatsu sistemiyle devlet büyük bir yükten kurtuluyordu. Artık bir sektörü kurup geliştirmek için kamu iktisadi teşebbüslerine yatırım yapıp işletme kurmak ve bu işletmelerle alakalı personel ve bürokrasiyi istihdam etmek zorunda olmadığı gibi, bu işletmelerin ekonomik başarı

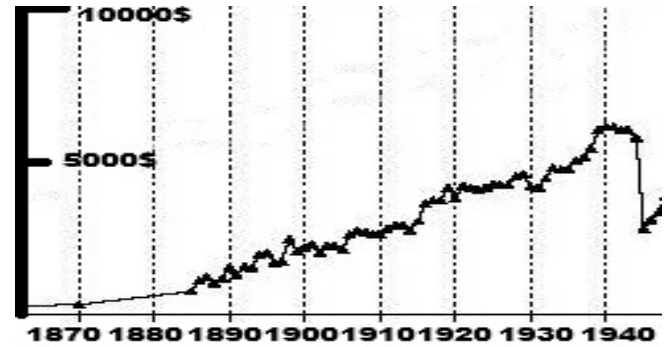
veya başarısızlığından da sorumlu değildi. Üstüne, zaibatsuların bankaları vardı ve kendi kredileriyle kendilerini finanse edebiliyorlardı. Giderlerinde önemli bir azalma olan devlet, elde kalan bu bütçeyi askeri ve sivil alana daha büyük yatırım yapmaya yöneltti ve devlet-askeriye-özel sektör üçlüsü büyüyüp güçlenmeye devam etti.

Bu sistem, uzaktan bakınca bir korporatokrasiymiş gibi gözükse de tüm askeri ve politik güç devlete ait olduğu için özel sektör de fiilen devletin kontrolündeydi. Yazının devamındaki tabloda göreceğiniz üzere, 1902 yılında 5398 km olan özel sektör tarafından inşa edilmiş demiryolu, 1907 yılında 1568 km’ye düşmüştür. Bunun sebebi, devlet ve demiryolu firmaları arasında bilet fiyatları ve yeni rayların yapılacağı yerler gibi konularda çıkan anlaşmazlıkların sonucunda 1906 yılında devletin özel demiryollarının büyük çoğunluğunu kamulaştırmasıdır.

Yıl	Kamu	Özel sektör	Toplam
1872	29	0	29
1877	105	0	105
1882	185	0	185
1887	393	472	865
1892	886	2,125	3,011
1897	1,065	3,681	4,746
1902	1,974	5,398	7,372
1907	7,152	1,568	8,720
1912	8,396	2,988	11,384

1872-1912 arası devlet ve özel sektörün inşa ettiği demiryolu Kilometre

Yaşanan bu büyümenin meyveleri, yalnızca zaibatsular ve devletin eline gitmiyor; halkın refahına, yaşam standardına da ciddi fayda sağlıyordu. Meiji Restorasyonunun yapıldığı 1868 yılından İmparator Meiji’nin öldüğü yıl olan 1912’ye reel kişi başına gayrisafi yurtiçi hasıla yaklaşık 8 kat artmıştı. Gelirlerin artması dışında halkın eğitim durumu, yaşam süresi, fırsat eşitliği ve özellikle toplumsal yaşam şekli gibi alanlarda ciddi gelişmeler meydana gelmişti.

1870-1940 Arası Ortalama Kişi Başı Yıllık Gelir

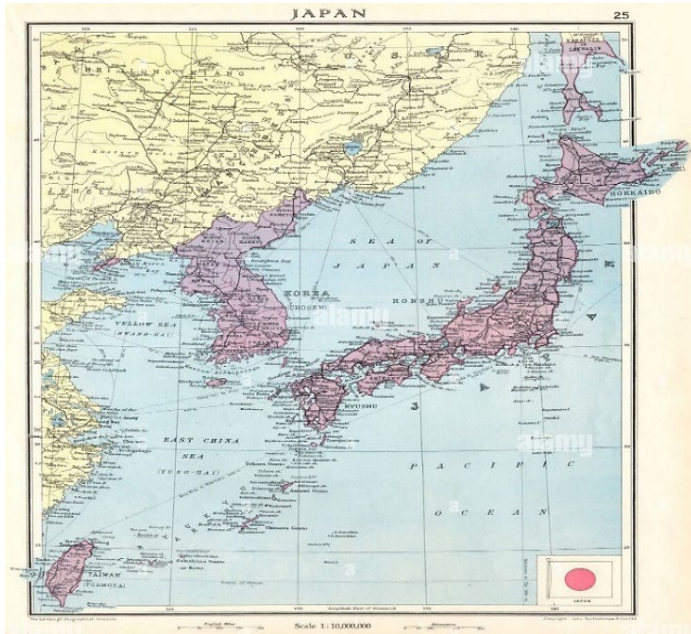
Yukarıdaki grafiğe bakarken akılda bulunması gereken bir husus; 1870’li yıllarda uluslararası ticaret zincirinde bulunan birçok ulus tarafından yürürlüğe sokulan Altın Standardı ile anlaşmaya konu ülkelerin para birimlerinin değeri, karşılık olarak belirlenen bir miktar altına sabitlenmiş, bunun sonucunda dünya genelinde paranın değerinde ciddi artışlar ve uzun süren bir fiyat istikrarı yaşanmıştır. Bu sistem zamanla daha çok ülke tarafından kullanıma sokulmuş, 1897’de de Japonya tarafından uygulanmaya başlamıştır. Grafiğe bakınca artış beş kat gibi gözükse de paranın artan alım gücü de hesaba katılırsa artışın sekiz kat civarında olduğu görülecektir.

Tüm bu gelişmeleri kişisel hayatında gözlemleyen Japon halkı, artan refahın da etkisiyle ülkesi adına gururlanıyor, bu haklı gurur, hükümet tarafından halkı yürütülen politikalara daha bağlı hale getirmek için kullanılıyordu. Üretim hacmi sürekli büyüyor,

üretim metotları sürekli daha gelişmiş hale geliyordu. Ancak ne-redeyse hiçbir yeraltı kaynağına sahip olmayan Japonya, büyü-yen ve gelişen sanayisinin ihtiyaç duyduğu ham maddenin nere-deyse tamamını ithal etmek zorunda kalıyordu. Bu durumu başta askeriye olmak üzere birçok kurum ve siyasi çevre ekono-mik bağımsızlığa bir tehdit olarak algılıyordu. Bu durumda Batıyı örnek alan Japon siyasi çevreleri, imparatorluğun sınırlarını kay-nak zengini bölgelere doğru genişletmeyi tek seçenek olarak gördü.

İleri Sanayi ve Emperyalizm

1895'te Kore'ye hakimiyet ve ticari imtiyazlar gibi meselelerden çıkan ilk Çin-Japon savaşında Çin, aşağılayıcı bir şekilde mağlup edildi. Japon ordusu ve Çin ordusu arasındaki moral, teknoloji, ekipman ve taktik farklılıkları o kadar barizdi ki Japonya savaş için 250 milyon Yenlik bir bütçe ayırmış, bu bütçenin hepsini har-camasına gerek kalmamış, savaş sonunda Çin'den 312 milyon Yenlik savaş tazminatı alarak savaştan kâr bile etmişti. Shimo-noseki Antlaşmasının diğer şartlarına göre Çin, o güne kadar kendisine bağımlı olan Kore'nin bağımsızlığını kabul etmiş, Yangtze nehrinde Japon gemilerine hak tanımış, beş ticaret li-manı vermiş, Tayvan ve Liaodong bölgelerini Japonya'ya bırak-mıştır. Antlaşmanın imzalanmasından günler sonra, Liaodong bölgesinde kendi planları olan Rusya; Almanya ve Fransa'ya da baskı yaparak Japonya'nın Liaodong bölgesini almasına engel olmuştur.

1912 Japon İmparatorluğu Haritası

Birinci Çin-Japon Savaşı ile uluslararası arenada gücünü ispat-layan ve prestijini arttıran Japonya, 1858'den beri yürürlükte olan Ansei Antlaşmalarını iptal etti. Japonya, üstündeki emperyalist baskıları emperyalistleşerek kırdı ve Avrupalı devletler tarafın-dan, Doğu Asya'nın büyük gücü olarak görülmeye başlandı. 1899 yılında Çin'de, "Erdemli ve Ahenkli Yumruklar Topluluğu" önderliğinde, Çin'e dayatılan ağır antlaşmalar, yapılan aşağıla-malar, yabancılara tanınan imtiyazlar ve Hristiyan misyonerlere karşı, Batılı kaynaklarca "Boksör İsyanı" olarak anılan bir isyan başladı. Kısa sürede çok büyüyen ve halkın büyük kısmına yayı-lan bu isyanı durdurmak ve imtiyazlarını korumak için "Sekiz Ulus Ordusu" olarak anılan, Çin'de asker bulunduran ve imtiyaz sahibi bütün devletlerin bulunduğu (İngiltere, Rusya, Japonya, ABD, Almanya, Fransa, Avusturya-Macaristan, İtalya) bir ordu kuruldu. Kurulan bu ordu isyanı bastırdı ve savaş esnasında

Rusya, Japonya'nın da üzerinde plan yaptığı Mançurya'yı işgal etti. Rusya'nın Asya'daki ilerlemesini durdurmaya çalışan İngil-tere, Doğu Asya'nın yükselen gücü olan Japonya ile Rusya'ya karşı bir çıkar birliğinde olduğunu fark etti ve 1902 yılında İngiliz-Japon ittifak antlaşması imzalandı.

1904 yılında Japonya, 1895'ten beri süregelen Mançurya ve Kore üzerindeki anlaşmazlıklar sonucu Rusya'nın Mançurya'daki üs-lerine ani bir saldırı başlattı ve ardından savaş ilan etti. Bu saldırı ve savaş ilanı, dönemin tüm analistleri ve siyasileri tarafından devasa bir hata olarak görüldü. Ancak Japon ordusu yıllardır gü-cünü artırıyor ve bugüne hazırlık yapıyordu. Savaş esnasında Rus ordusu, denizde veya karada Japonya ile karşı karşıya geldiği muharebelerin tamamını kaybetmişti. Sayıca üstün olan Rus donanması, yeni teknolojilerle üretilmiş Japon donanması tara-fından neredeyse tamamen imha edilmiş; Rus ordusu, Japon as-kerlerinin taktiksel, lojistik ve ekipman üstünlüğü ve inanılmaz yüksek moralleri karşısında bozguna uğramıştı. Modern tarihte ilk kez Avrupalı bir devlet, Avrupalı olmayan bir devlet tarafından yenilmişti. 1905 yılında, Amerikan Başkanı Theodore Roose-velt'in arabuluculuğuyla Portsmouth Antlaşması imzalandı. Sa-hada kazanan Japonya, masada kaybetmişti. Barış görüşmele-rinde Amerikanlar, toprak ve savaş tazminatı gibi konularda Rusya'nın yanında durmuş, bu sebeple Japonya istediği hiçbir şeyi tam olarak alamamıştı. Antlaşma şartlarına göre Japonya Kore'yi nüfuzu altına alacak, Sakhalin Adası'nın güney yarısını kontrol edecek; Rusya ise Mançurya'dan çekilecek ve burayı Çin'e bırakacaktı. Roosevelt, Japon ve Rus güç dengesini boz-mamayı ve iki gücü birbiriyle sıkı rekabet halinde bırakarak pasi-fikte Amerikan çıkarını korumayı amaçladı. Roosevelt o yıl Nobel Barış Ödülü'nü kazandı.

Port Arthur Deniz Muharebesi

Rus-Japon savaşından sonra Japonya, artık küresel kamuoyu-nun gözünde büyük güçlerin arasında yerini almıştı. Ancak dip-lomatik müzakerelerde istediğini alamayan Japon hükûmetine ve Amerika'ya halkın tepkisi çok sert oldu. Japon halkı artık Batılı büyük devletler tarafından ezildiklerini değil, Batılı rakipleri tara-fından önlerinin kesildiğini düşünüyordu. Meiji Dönemi boyunca Batıya karşı süregelen varoluşsal tehdit algısı, artan ulusal özgü-ven sonucu yerini düşman devletlerle kıyasıya rekabet algısına bırakmıştı. Daha güçlü olmak adına çareyi Batı'nın yaptıklarını yapmakta bulup, 1910 yılında Kore'yi ilhak etmesiyle resmen bir sömürge devleti haline gelen Japonya, her geçen gün güçlen-meye ve daha çok toprağa göz dikerek "modernleşmeye" devam ediyordu.

1914'te İngiliz-Japon ittifakına dayanarak Birinci Dünya Sa-vaşı'na giren Japonya savaşın sonunda Pasifik'teki Almanya'ya

ait adaları almış ve Çin üzerindeki nüfuzunu artırmıştı. Birinci Dünya Savaşı'ndan da galibiyetle ayrıldıktan sonra Japonya, Batıların sömürgeleşmeye mazeret olarak kullandıkları "Medeniyet getirme" görevini benimsedi ve geri kalmış Asya'yı kendi hükmü altında "medenileştirmeyi" hedefledi.

Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arasındaki dönemde, Mançurya, Mançukuo, Kuzeydoğu ve Güneydoğu Çin'i işgal eden Japonya dünyanın en büyük 5 devletinden biri olarak kabul ediliyordu. Devasa bir sanayiye ve ihracat ağına sahip olan Japonya, Doğu Asya'nın birçok yerinde kolonileri olan İngiltere, Hollanda, Fransa ve ABD'nin bu kolonilerden sömürdüğü ham maddelere kendi sanayisi için ihtiyaç duyuyor, artık rakibi olan bu devletlerden başta petrol olmak üzere kömür, kalay, alüminyum taşı, ka-
uçuk vb. birçok ham maddeyi ithal ediyordu. Japon anakarasında neredeyse hiçbir yeraltı kaynağı yoktu ve bu durum Japon ekonomik bağımsızlığı için çok ciddi bir problemdi.

Bu kaynaklar ve kolonilerde gözü olması sebebiyle Japonya, İkinci Dünya Savaşı'na Mihver Devletlerin yanında katılmış ve savaş esnasında Doğu ve Güneydoğu Asya'nın neredeyse tamamını işgal etmiştir. 1941 yılının sonlarına doğru Japonya, tüm petrolünü ABD'den ithal ettiği için yeni bir petrol kaynağı bulmazsa 6 ay sonra tüm petrolünün tükeneceğini fark etti. ABD Henüz İkinci Dünya Savaşı'na girmemişti ve Mihver Devletlerine ambargo uyguluyordu. Pearl Harbor'da demirli bulunan ABD'ye hızlı bir saldırı yapıp donanmasını imha ettikten sonra petrol ithalatının devam etmesi şartıyla barış yapmayı hedeflemiş ve ABD'yi de İkinci Dünya Savaşı'na sokmuştur.

Pearl Harbor'dan hemen sonra Japon ordusunun elde ettiği başarı tek kelimeyle korkutucuydu.

1942 Japon İmparatorluğu Haritası

Çin, Endonezya, Malezya, Singapur, Filipinler, Vietnam, Kamboçya, Laos, Burma, Papua Yeni Gine, Mikronezya gibi ülkeleri çok kısa sürede işgal eden Japonya 8,5 milyon kilometrekarelik, dünyanın nüfusunun %20'sini bünyesinde barındıran dev bir imparatorluk haline gelmişti. Japon sanayisi öyle bir savaş makinesi haline gelmişti ki, Japon donanması Pasifik Okyanusu'nun diğer ucundaki Alaska'ya, British Columbia'ya, Oregon'a kadar saldırılar düzenliyordu.

Tüm bunlar olurken Haziran 1942'de Midway'de Amerikan donanması Japon donanmasını taktiksel hatalar sonucu ezici bir yenilgiye uğratmıştı ve Japon donanması stratejik üstünlüğünü kaybetmişti. Aynı dönemde Çin'de ve Doğu Asya'da ilerleme yavaşlamış, kaynak kıtlığı yaşayan Japonya günden güne tükenmeye başlamıştı. Japonya'nın kaynağı tükenirken, hiçbir kaynak bakımından sıkıntı yaşamayan ABD, her sene %30 bütçe açığı vermek pahasına her geçen gün askeri üretim kapasitesini artırıyordu. 1945'te sahadaki durum 4 milyon Amerikan, 500 bin

İngiliz, 2 milyon Hintli (İngiliz kolonisi), 14 milyon Çin askerinden oluşan Müttefik Devletler kuvvetlerine karşı 8 milyon Japon askeri şeklindeydi. Japonya savaş boyunca 2,5 milyon kayıp verirken müttefikler 4 milyonun üzerinde kayıp vermişti. Amerikan donanması, Japon donanması üzerinde neredeyse mutlak üstünlük kurmuştu.

1868'den beri devam eden bu süreci, tüm ulusun kolektif eforuyla, zor bir süreç sonucu kazanılmış başarılarını, ulusal gururlarını bu savaşın sonucuna bağlayan ve bu kazanımları mümkün olan her şekilde muhafaza etmeye çalışan Japonlar için Kamikaze, intihar saldırıları, teslim olmak yerine ölene kadar savaşmak normal ve kabul edilebilir durumlardı. Hatta merkezi komutadan teslim olma emrinin geldiği bazı muharebelerde emre itaatsizlik yapıp savaşmaya devam ediliyordu. Japon milleti için bu savaş bir ölüm kalım meselesi haline gelmişti. Amerikanlar ve Müttefik Devletler Yüksek Komutası, Japon anakarasına yapılacak bir kara harekatinin Müttefik devletlere maliyetinin en az 4,5 milyon ölü müttefik asker civarında olacağını hesaplıyordu. Bu sebeple önce Japon anakarasının yanıcı bombalarla bombalanmasına, daha sonra nükleer bomba kullanılmasına onay verilmiştir. Hiroshima ve Nagasaki şehirleri nükleer bombayla bombalanmış, Japonya, teslim olmazsa "tamamen yok edilmek" ile tehdit edilmiştir. En sonunda İmparator Hirohito, 15 Ağustos 1945'de kayıtsız şartsız teslim olmuş, Japon emperyalizmi son bulmuştur.

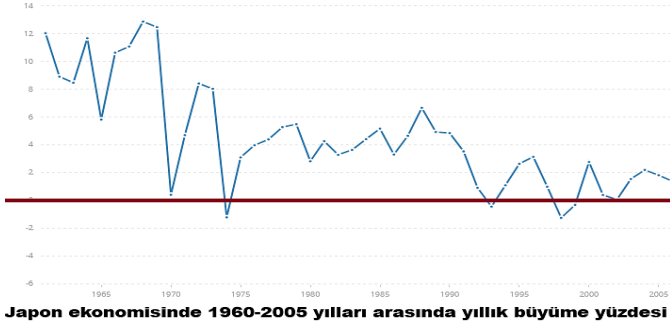
Japonya Teslim Oluyor

Savaş Sonrası Japon Ekonomik Mucizesi

İkinci Dünya Savaşı sonrası süreçte Japonya, bugün bildiğimiz haline evrilmiştir. Ekonomi, savaştan sonra hızla toparlanmaya başlamıştır ve zamanla bu ekonomik büyüme bir "mucize" olarak anlatılmaya başlanmıştır. Japonya, 1952'ye kadar ABD askeri yönetimi altında kalmış, anayasa, devlet yapısı ve kurumları ABD tarafından adeta baştan yaratılmıştır. İmparatorluk kurumu dahi en başta kaldırılacakken, imparatorun anlaşması kolay biri olması, imparatoru başta tutmanın Japon halkında ABD'ye karşı bir minnet uyandıracığı ve halktaki imparator sevgisinin komünizmi durdurabileceği gibi sebeplere dayanarak kaldırılmamıştır. Toplumsal yapı, devlet yapısı gibi baştan aşağı değiştirilmiştir. Japon gelenek, kültür ve eğitim yapıları, Amerikan perspektifinden yeniden dizayn edilmiş; o güne dek, belki halen eşi görülmemiş büyüklükte propaganda ve toplumsal algı çalışmaları ile eski Japon yaşantısının fikri zemini yıkılmaya çalışılmıştır.

Japon Ekonomik Mucizesi, 1946 yılından 1990 yılına kadar Japonya'da yaşanan ekonomik büyümeye verilen isimdir. 1952 yılında ABD askeri yönetimi ülkeden çekilmiş, 1960'lı yıllarda ülke, ABD ve SSCB'den sonra dünyadaki en büyük üçüncü ekonomi olmuş, 1980'li yıllarda dönemin ekonomistleri "10-15 seneye ABD'nin önüne geçer" korkularına kapılmıştır. Nüfus büyümesinin azalması ve petrol krizleriyle ekonomik büyüme yavaşlamış,

buna çare olarak aşırı borçlanma politikaları daha da aşırı hale getirilmiş, korkunç bir tüketim kültürü üreterek talep artırma çabasına girilmiştir. Bunlar, emlak, hisse senedi gibi piyasalarda yapılan spekülasyonların kar etme aracı haline gelmesine yol açmıştır. Bu etkenler, ekonomiyi balon gibi şişirmiştir. Öyle ki 1989 yılında, Japon GSYİH'si Amerikalı GSYİH'sinin %60'ına denkken Japon borsası Nikkei 225, ABD' deki S&P, NASDAQ, DOW gibi bütün borsaların toplamından daha değerli hale gelmiştir. Tokyo'da 1 m² toprağın fiyatı 1,500,000\$ civarlarına dayanmış, Tokyo İmparatorluk Sarayı, Kaliforniya eyaletindeki tüm topraklardan daha değerli hale gelmiştir. (Kaliforniya, Türkiye'nin yarısından biraz büyüktür.)

1950-1973 yılları arasında, 23 sene boyunca Japon ekonomisi yıllık ortalama %9 oranında büyümüştür. 1946-1990 yılları arası Japon ekonomisi, sadece küresel petrol krizinin yaşandığı 1974 yılında küçülmüştür.

İLGİNÇ BİLGİ ABD'nin Japonya'ya devasa dış ticaret açıkları vermesine karşılık olarak, "Özgür ticaret" ve düşük vergi söylemleriyle iktidara gelen Ronald Reagan, Japon firmalarını (özellikle Toshiba) entelektüel mülkiyet ihlalleriyle suçlamış ve Japonya'ya uygulanan ithalat tarifelerini yükseltmiştir. Bu durum, ABD'de Japon ithalatının azalmasına, bu da ucuz ürün talebini ikame edebilecek Güney Kore ihracatının ABD'de yaygınlaşmasına yol açmıştır ve Güney Kore'nin ekonomik yükselişinin başlamasında oldukça etkili olmuştur.

Japon Tarih Anlatısını Değerlendirmek

Mutsuhito'nun tahta çıktığı 1867 yılında soldaki gibi görünen Edo (yeni adıyla Tokyo), 1912 yılında Mutsuhito öldüğünde sağdaki gibi görünüyor.

Yaşanan tüm bu olaylar; İttihat ve Terakki, 2. Abdülhamit, Çin Cumhuriyeti ve Kuomintang'ın kurucusu Sun Yat-Sen, Komünist Çin'in kurucusu Mao Zedong, Mısır Kralı 1. Fuad, Endonezya'nın ilk başkanı Sukarno, Hindistan bağımsızlık hareketi öncülerinden Rash Behari Bose, Amerikan Başkanı Theodore Roosevelt ve daha niceleri gibi çeşitli kişi ve hareketlere; feodalizmin

yıkılması ve iktidarın merkezileşmesi, yabancılara tanınan tüm imtiyazların kaldırılması, tam bağımsızlığın kazanılması, ekonomik, askeri ve teknolojik geri kalmışlığın bitirilmesi gibi yanlarından ilham olmuştur.

Zaibatsu iş modeli ise; Türk Koç ve Sabancı grubu, Güney Koreli Samsung, LG ve Hyundai, Hint Tata ve Reliance grupları, Amerikalı General Electric, Endonezyalı Salim grubu gibi holding ve şirketlere; iş stratejisi, ağır sanayi yatırımlarının nasıl yapılması gerektiği, ekonominin bir çok alanına yayılmanın nasıl mümkün olduğunu, son teknoloji ürünlerle nasıl rekabet avantajı yakalanacağı, ar-ge faaliyetlerinin önemi, dikey entegrasyon ve maliyet avantajı oluşturma gibi konularda örnek olmuştur.

Popüler tarih anlatısında Japon tarihinin bu kısmı genellikle görmezden gelinir. Görmezden gelinmediği yerde ise kısaca "Meiji döneminde Japonya Batılılaşmıştır" denir ve sanki bu andan itibaren büyük güçlerin arasındaymış gibi bir hale büründürülür. Bu, geçerli ve yeterli bir açıklama olarak görülür. Kendi kendine kalkınmanın tarihteki en güzel örneği olmayı sürdüren bu ülkenin sadece İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşadığı ekonomik patlamaya değinilir. Ancak, İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan Japon Ekonomik Mucizesi, esasında kasıtlı olarak anlatılmayan Meiji döneminin "ektiğinin" biçilmesidir.

Ulusal gelirin sektörel dağılımı

Yıl	Birincil Sektörler	İkincil Sektörler	Üçüncül Sektörler
1878	61.8	8.5	29.7
1882	59.7	13.0	27.2
1887	52.6	15.9	31.5
1892	53.8	15.9	30.3
1897	48.2	20.3	31.5
1902	44.6	20.9	34.5
1907	45.3	19.7	35.0
1912	42.4	21.3	36.4
1916	32.0	29.8	38.2
1921	31.8	23.0	45.2
1926	26.4	24.3	49.2
1930	17.1	27.4	55.4
1935	20.1	31.3	49.3
1940	24.2	35.8	40.0
1946	38.8	26.4	34.8
1955	22.8	30.3	47.3
1960	15.4	38.1	46.9
1964	12.6	39.7	48.3

Birincil sektörler tarım, madencilik, odunculuk gibi ham madde işlerini; ikincil sektörler üretim, inşaat, kaynak işleme, parça birleştirme gibi sanayi işlerini; üçüncül sektörler toptan ve perakende satış, sağlık, eğitim, finans, turizm, lojistik, eğlence gibi hizmet işlerini kapsar.

Yukarıdaki tablo kullanılarak İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan Japon ekonomik patlamasının sebebi hakkında şöyle bir yorumda bulunulabilir: İkinci Dünya Savaşı sonrası Japonya'ya getirilen askeri kısıtlamaların ve savaş sonrası değişen devlet politikalarının sonucu olarak: Zaibatsuların askeri üretimden çekilip özel sektöre yönelmesi, bu yönelme esnasında askeri üretimden kazanılmış bilgi, beceri, kalifiye iş gücü ve sermayeyi, ihracat piyasalarında kaliteli ve ucuz üretim yaparak rekabet avantajına çevirmesi, başka bir deyişle; tank, uçak, gemi, top, tüfek, üniforma üretmek yerine otomotiv, iş makineleri, giyim, dayanıklı tüketim malları gibi alanlarda ihracata yönelmesi, en basit deyişle ise: Japon Savaş Makinesi'nin Japon İhracat Makinesi'ne dönüşmesidir.

Mitsubishi Type-95 Ha-Go **Mitsubishi A6M Zero** **Mitsubishi 500**
1936 Hafif Tankı 1940 Savaş Uçağı 1960 Otomobil

Savaş sonrasında Japon Merkez Bankası ve diğer ticari bankaların aşırı yüksek miktarlarda kredileri yatırım yapacak şirketlere sağlaması, sendikalaşma, “Şunto” isimli, tüm meslek sendikalarının ülkedeki tüm işletmelere karşı maaş pazarlığı yapması uygulaması, Dünya’nın kalanından; Bretton-Woods ekonomik sisteminin sabitlediği döviz oranları ve Amerikan Askeri Şemsiyesi altında oluşan uluslararası ticaret ortamı, Keynesyen talep yönlü politikalar ile artan alım gücü, küresel toplumda temellenen tüketicilik akımı, Yeşil Devrim ile tüm Dünya’da yaşanan nüfus patlamaları ve bunun sonucunda oluşan talep artışı, İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan Japon Ekonomik Mucizesini etkilemiş diğer faktörler arasındadır.

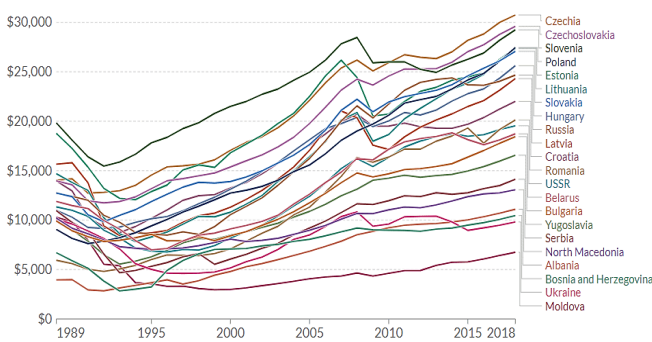
Japon Ekonomik Mucizesinin Japonya’nın esas ekonomik başarısı olarak anlatılmasının ana sebebi, Soğuk Savaş döneminde sıkı bir şekilde Amerikan hegemonyasına bağlı kalan Japonya’nın ekonomik başarısını direkt olarak Amerikan Dünya Düzeninin bir başarısı olarak lanse etmek içindir.

Bu anlatım şekli tarihine yansıyan tek ülke Japonya değildir. Soğuk Savaş boyunca Batı Almanya ve İtalya gibi zaten büyük ve gelişmiş olan, ancak İkinci Dünya Savaşı’nda yıpranmış ekonomilerin toparlanma süreçleri de “Ekonomik Mucizeler” olarak literatüre sokulmuştur.

1982’de o döneme kadar izolasyon politikası benimsemiş İspanya’nın NATO’ya girerek Batı sistemine yeniden entegre olması, SSCB’nin çöküşü sonrası Doğu Avrupalı ülkelerin sürü halinde AB’ye katılmaları gibi süreçler ciddi ekonomik kalkınma oluşturmadıkları halde “patlamalar” ve “mucizeler” şeklinde nitelenmiş, bu sistemin dışında olan tüm ülkeler gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkeler olarak nitelenmiştir.

1989-2018 arası Doğu Avrupa ülkelerinde kişi başına düşen GSYİH

Bu veriler, enflasyon ve ülkelerdeki değişen yaşam maliyetleri hesaba katılarak elde edilmiştir.

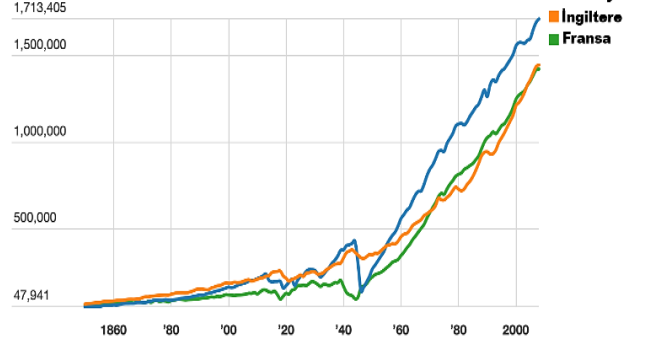

Source: Maddison Project Database 2020 (Bolt and van Zanden, 2020)
Note: This data is expressed in International-\$ at 2011 prices.

OurWorldInData.org/economic-growth

Yapılan bu propaganda oldukça başarılı olmuş; Batı, küresel kamuoyunun gözünde gelişmişliğin mutlak tekeli haline gelmiştir. Günümüzde, Dünya’nın herhangi bir yerindeki ortalama bir insanın sahip olduğu gelişmiş ülke ideali ABD veya AB iken, gelişmişlik kavramı direkt olarak Batılı kurumsal ve toplumsal yapılarla ilişkilendirilir hale gelmiştir.

Alman, İngiliz, Fransız GSYİH karşılaştırması

Ancak Batı, ülkelerin her derdine devaymış gibi anlatılan neoliberal politikalar aracılığıyla bugünlere gelmedi. Sanayileşmenin iyice hız kazanmaya başladığı 1870’li yıllardan itibaren adeta kim daha yüksek gümrük vergisi uygulayacak diye yarışlara girilmiş, büyüyen sanayilerin ucuz ham madde ihtiyacını karşılamak adına kıtalar sömürgeleştirilmiş, yapılan fazla imalatı diğerinden daha ucuza satıp avantaj elde edebilmek için çeşit çeşit ülkelerden askeri ve diplomatik baskılarla imtiyazlar alınmıştır.

Yaygın kabul gören kalkınma modelleri genelde Tarihsel süreçleri analiz ederek oluşturulan modellerdir. Bu modellerin pratikteki değeri “o zamanlarda şöyle yapılsaydı böyle olmazdı” de-dirtmekten daha fazla değildir. Günümüzü açıklamakta yetersiz kalmaktadırlar. Bu modeller; Aktörler ve bloklar arasındaki ekonomik güç mücadeleleri, Yüzyıllar önce sanayileşmiş devletlerle rekabet, trilyon dolarlık uluslararası şirketlerle rekabet, sanayi devletlerinin kuralları tepeden dayattığı uluslararası ticaret organizasyonları, silahlaştırılan küreselleşme, kültürel hegemonya, markalaşma ve pazarlama gibi faktörlerin üstesinden nasıl gelineceği hakkında bir şey bilmemekte veya söylememektedirler.

Bu durumdan ötürü, 1854’te 34 milyon nüfusu ve stabil yapısına dayanarak ideal bir pazar olarak görülüp zorla dış ticarete açılmış Japonya’nın, Avrupa’dan sonra sanayileşme hikayesi bütünüyle oldukça etkileyici olsa da özellikle; dönemin tekelleriyle rekabet, yerli sanayiye oluşturma ve koruma, fikir ve inovasyon üretme, yatırım-tasarruf dengeleri, borçlanma ve sermaye oluşturma, toplumun düşünsel dünyasını etkileme, devlet-toplum ilişkileri, sınıf çatışması- sınıf dayanışması, markalaşma, pazarlama ve imaj yönetimi gibi çok çeşitli alanlarda, gelişmekte olan ülkelerin çok yakından incelemesi gereken bir örnektir.

Ne yapılması gerektiğinden ne yapılmaması gerektiğine, doğrusu ve yanlışla birçok yeni fikir, yaklaşım, uygulama ve gelişmeye ilham kaynağı olabilecek bu sanayileşme sürecinin bu temel taşı sayılabilecek parçasının kısaca “batılılaşma” diye anlatılması ya da görmezden gelinmesi, gelişmekte olan ülkeleri baltalamaya, karanlıkta bırakmaya çalışmaktır. Aynı zamanda ‘gelişmişlik’ ve ‘sanayileşme’ kavramlarını kasıtlı olarak Batı tekelinde tutarak küresel kamuoyunun Batı ekonomik sistemini ‘tek yol’ olarak görüp buraya entegre edilmek istemesi için rıza oluşturmaktır.

Bu düşünceler ve her politik aktörün kendi çıkarını birinci plana koyarak hareket ettiği ön kabulüne dayanarak yapabileceğimiz basit bir çıkarım ise: Kalkınma veya gelişmişlikle alakalı küresel camia tarafından haddinden fazla yüceltilen herhangi bir ekol, fikir veya teoriyi; konuyla ilgili son, mutlak veya doğru cevap olarak kabul etmenin kesinlikle yanlış olduğudur.

BİREY OLMA SERÜVENİ: DOĞUŞTAN VE SONRADAN GELENLER

BAHADIR KARAKUŞ

İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli özellik, nesneler ve olaylar arasında bağlantılar kurabilme kapasitesidir. İşte bu özellik insana günlük hayatında da birçok soru sordurur, cevaplar arar. İnsan kendisini aramaya, tanımaya başladığında ise kişiliği ve geçmişte yaşadığı olaylar arasında bağlantılar kurmaya başlar. Neyi neden ve nasıl yaptığını anladığında insan, kendini kendi ırkı içerisinde bile daha yüksek bir yere taşır.

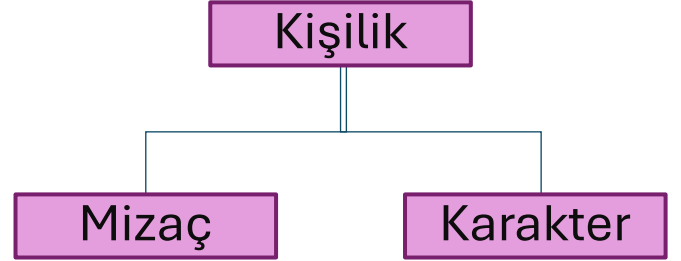
İnsanın davranışlarını anlamak ve bu davranışların sebeplerini araştırmak hem bireysel hem de toplumsal düzeyde önemli bir psikolojik ihtiyaçtır. İnsanlar, çevrelerinde gözlemledikleri ve deneyimledikleri olayları açıklamak için sebepler arar, bu da onların kendilerini ve diğerlerini daha iyi anlamalarına yardımcı olur. Bu davranışsal sebep arayışı, sadece bireysel farkındalık değil, aynı zamanda sosyal ilişkiler ve toplumsal normlar açısından da kritik bir rol oynar.

Kişilik, bireyin kendisiyle uyum içinde bulunduğu, kendine özgü ve kendisini diğer hemcinslerinden ayıracak tutarlı kaldığı özellikler bütünüdür. İnsanın duygu ve davranış örüntüleri olarak da özetlenebilir.

Kişiliğin oluşumu, bireyin kendine özgü özelliklerini, davranışlarını ve düşünce biçimlerini belirleyen karmaşık bir süreçtir. Bu süreç, genetik faktörlerin yanı sıra çevresel etkenlerin, sosyal ilişkilerin ve kişisel deneyimlerin bir araya gelmesiyle şekillenir. Kişiliğin oluşumunu anlamak, bireylerin davranışlarını ve dünyayı algılayış biçimlerini daha iyi kavrayabilmemize yardımcı olur. Bu yazıda, kişiliğin gelişimini etkileyen başlıca faktörleri inceleyerek, bireysel farklılıkların nasıl ortaya çıktığını ve kişiliğin nasıl şekillendiğini ele alacağız. Ancak bu bir “kural kitabı” değil, yazarın sadece durum değerlendirmesi yapmaya çalıştığı bir düşünce yazısıdır. Ancak ve ancak okura farklı bir perspektif sunma amacıyla yazılmıştır.

Aslında herkesin kendi “benliğini” sorgulaması dolayısıyla bireyin psikolojik bir arayışı olsa da yazımızda biz bu konuya daha genel ve teorik yaklaşıyoruz. Eğer şanslıysak, bu yaklaşım birkaç okur üzerinde bireysel bir etki bırakır.

Birçok kuram, insanın kişiliğinin doğuştan mı geldiğini, yoksa sonradan mı şekillendiğini tartışır. Ancak çoğunun kabulüne göre, insan kişiliğinin birbirini tamamlayan iki parçası vardır: Mizaç ve karakter. Biz de bu yazıda bu kabul üzerinden ilerleyeceğiz.

Mizaç

Mizaç, insan henüz dünyaya gelmeden belirlenmiş, kişiliğin sınırlarını çizmiş özelliklerdir. Bireyin dünyaya ve başına gelen bazı olaylara nasıl tepki vereceğini belirler. İnsanın fitratı olarak da açıklanabilir.

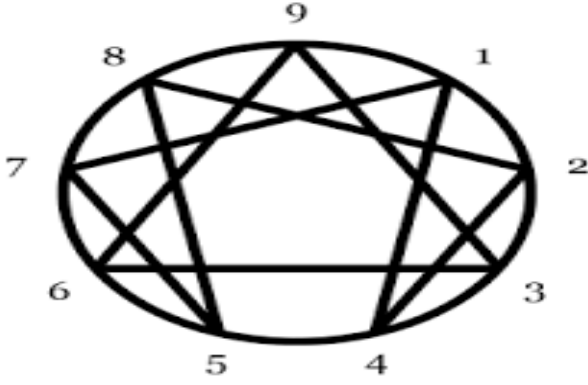
Bireyin bedensel yapısı, cinsiyeti, fiziksel görünümü veya zihinsel kapasitesi gibi kalıtım yoluyla erişilen özellikleri vardır. Mizaç ise bunlar arasında bireyin kişiliğini ortaya koyan unsurdur. Anne rahmindeyken şekillenir, kalıtım yoluyla üst kuşaklardan gelir. Bu sebeple insanlar, ailelerine ve etnik kökenlerine dair birçok özelliği taşır ve kendilerinden sonraki kuşaklara aktarırlar.

Mizaç, özü itibarıyla değişmez. İnsanın kendisiyle beraber doğuştan getirdiği, hayatı boyunca değişmeyen, hayata bakış açısını ve temel motivasyonlarını belirleyen çekirdektir. İnsanın dışarıda maruz kaldığı herhangi bir çevresel faktör tarafından değiştirilemez.

Mizacı açıklayan en isabetli örnek, tek yumurta ikizleridir. Tek yumurta ikizleri, birbirlerine çok yakın zamanlarda anne rahmine düşen ve aynı anne-babanın çocukları olması dolayısıyla aynı genlerden gelen iki bireydir. 2021 yılında İzlandalı araştırmacılar tarafından yapılan ve *Nature Genetics* dergisinde yayımlanan çalışmada, tek yumurta ikizlerinin aynı gen havuzundan birbirinden farklı kalıtsal özellikler alabileceği ortaya kondu. Çalışma kapsamında 381 tek yumurta ikizinin genomları çözümlendiğinde, bu ikizlerden sadece 38 tanesinin kalıtsal olarak birbiriyle aynı olduğu görüldü.

Biyolojiden uzaklaşıp konumuza dönersek, aynı anne babadan olan, aynı eve doğan, aynı okullarda okuyan, aynı oyuncakları ve odayı paylaşan, arkadaşları aynı olan; kısacası doğdukları andan itibaren birbiriyle aynı çevresel faktörlere maruz kalan tek yumurta ikizleri, fiziksel olarak genellikle birbirlerine çok benzese de mizaçlarının çok farklı olması sık karşılaşılan bir durum. İşte bu, çevresel faktörler dışında insana doğuştan gelen

özelliklerin kişiliği şekillendirdiği fikrini güçlendiren en önemli argüman.

Kişilik Enneagramı

Enneagram, Yunanca kökenli ve “dokuz nokta” anlamına gelen bir sözcüktür. 1950’lerde Güney Amerikalı düşünürler Oscar Ichazo ve Claudio Naranjo tarafından geliştirildiği bilinse de tarihi kökeni hakkında net bilgiler edinmek mümkün değildir. Bu kuram, mizaç merkezli kişilik modellerini ayırt eder ve bireyleri bu modellere göre sınıflandırır. 1960’lardan bugüne ise birçok psikiyatr ve araştırmacı tarafından bilimsel çalışmalara konu olmuştur. Kişilik tipleri temelde belirgin bir biçimde birbirinden ayrılan, dokuz farklı düşünme, hissetme ve eyleme geçme tarzından oluşur.

Enneagram kuramı, her tipi daha iyi kavramsallaştırabilmek için bu dokuz tipe “tutkular” ve “erdemler” atfetmiştir. Bunlar, her kişilik tipinin temel psikolojik ve duygusal dinamiklerini ifade eden iki önemli kavramdır.

- Erdemler, Enneagram tiplerinin en sağlıklı ve dengeli haliyle geliştirdiği olumlu niteliklerdir. Bu erdemler, bireyin farkındalık, içsel çalışma ve olgunlukla ulaşabileceği ideal durumu temsil eder. Erdemler, tiplerin sağlıklı hallerinde baskın olur. Enneagram’da erdemler bireyin özgürleşmesini ve potansiyelini gerçekleştirmesini sağlar.
- Tutkular, her Enneagram tipinin temel duygusal dürtüsünü veya zayıflığını temsil eder. Bu tutkular, bir kişinin otomatik tepkilerini, korkularını ve yaşam boyunca en çok zorlandığı konuları belirler. Her bir Enneagram tipinin kendine özgü bir tutkusu vardır ve bu tutku, o tipin sağlıklı hallerinde baskın olur. Enneagram’da kişiyi sınırlayan ve strese sokan duygusal durumlardır.

Yazar Notu: Yazıya devam etmeden önce herhangi bir internet sitesinden bir “Enneagram Testi” çözüp kendi mizacınızı çözümlayebilirsiniz. Kendinizi veya sevdiklerinizi tanımanıza yardımcı olabilir.

Mizaç Tipi 1-) Mükemmeliyetçi – Reformcu

Tip 1 bireyler, genellikle yüksek standartlara sahip ve idealist bireylerdir. Aksiyon alırken öncelik, alınan aksiyonun akla ve mantığa uymasındır. Yaptığı işlerde her zaman kusursuzu arayan, düzensiz ve titiz insanlardır.

Verilere ve gözlemlere önem verirler. Hayatta karşılaştıkları durumları analiz edip kendilerine sonuçlar ve dersler çıkarmaya çalışırlar. Kendilerini ve çevresindeki bireyleri düzeltmeyi kendilerine görev edinmişlerdir. Görev ve sorumlulukları yerine getirmek önemlidir.

Bu tipin temel arzusu, dengeli ve dürüst olmakken temel korkusu bunu başaramamak, dengesiz ve kusurlu olmaktır.

Erdem: Dinginlik

Tutku: Öfke

Tanıdık Biri: Immanuel Kant

Mizaç Tipi 2-) Yardımsever – Duygusal

Tip 2 bireyler, etraflarındaki kişiler ile duygusal paylaşımda bulunmak isteyen bireylerdir. Sevilen ve ihtiyaç duyulan kişiler olmak isterler. İhtiyacı olan kişilere ellerinden gelen yardımda bulunurlar, ancak kendileri bir şeye ihtiyaç duyduklarında da karşılarındakinden aynı hassasiyeti ve ilgiyi beklerler.

Duygusal, arkadaş canlısı, ilişkilere önem veren, neşeli ve konuşkan bireylerdir. İletişim konusunda güçlük çekmezler. İlişkilerinde ise sıcakkanlı, ilgiye ve sevgiye önem verirler. Bekledikleri ilgiyi göremezlerse sitem edebilirler. Çevrelerindeki kişilerin memnuniyeti önemlidir, “hayır” demekten çekinirler. Olumsuz

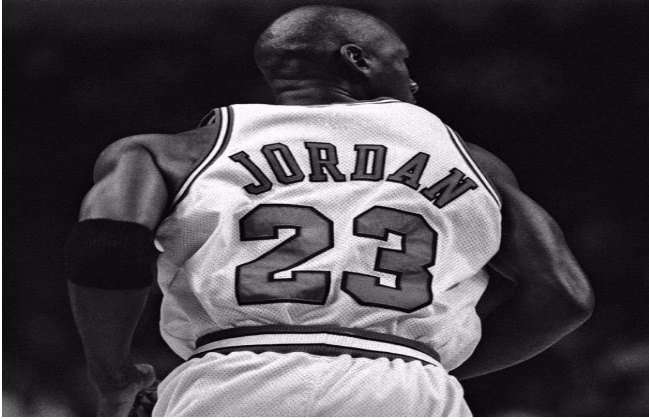
tavirlara karşı hassas ve alingan olabilirler, ancak küskünlüklerini uzatmaktan hoşlanmazlar.

Bu tipin temel arzusu, oldukları gibi sevmektir. Tahmin edileceği gibi, bunu başaramamak, sevilmemek bu tip bireylerin temel korkusudur.

Erdem: Alçakgönüllülük

Tutku: Kibir

Tanıdık Biri: Adile Naşit

Mizaç Tipi 3-) Başarı Odaklı – Rekabetçi

Tip 3 bireyler, etkin oldukları konularda “rakiplerinden” üstün olmak, bu yolla kendilerine hayranlık uyandırmak isterler. İşlevsel ve başarılı olmak önemlidir.

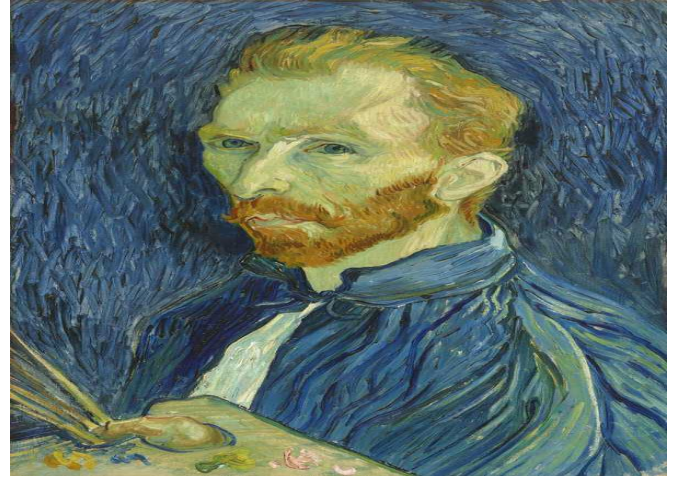
Başarılı olmanın yanında ilgilendikleri işlerde başarılı olurken etkileyici olmayı isterler. Kendilerini değerli hissettikleri an, bir şey başardıkları andır. Statü ve görünüme önem verirler. Sonuca ulaşınca kadar hedefine odaklanabilen, hırslı, enerjik ve rekabetçi bireylerdir. Başarısızlık ve yenilgiye tahammülleri yoktur. Amaca giden yolda zorlu şartlara hızlıca uyum sağlayabilir, pratik ve kısa yolları seçebilirler. Yollarına çıkan olumsuzlukların veya duygularının hedeflerine ulaşmasına izin vermezler.

Bu tipin temel arzusu, değerli hissetmek ve “hissettirilmek”, temel korkusu ise değersiz olmaktır. Ne olduklarından ziyade etraftakilerin onlar hakkında düşündüklerine önem verirler.

Erdem: Doğruluk

Tutku: Aldatma

Tanıdık Biri: Michael Jordan

Mizaç Tipi 4-) Özgün – Romantik

Tip 4 bireyler, duygusal derinliğe sahip, hayatın anlamını arayan ve kendilerini sorgulayan bireylerdir. Varoluşsal düşünceler ve özgün olma çabası görülür. Anlaşılmak ve bir projeye katkıda bulunabilmek önemlidir.

Her zaman ağır basan duygusal yanları sayesinde duygularını yoğun ve derin yaşarlar. Romantik, hassas ve empatiye önem veren bireylerdir. Bireysellik öne çıkar. Yaşadıkları ve hissettikleri üzerine derinlemesine düşünen, tutkulu bir yapıya sahiptirler. Hayattan estetik ve güzellik ararlar. Duygu durumları değişken olabilir. Hassas ve kolay incinebilir bireyler olsa da bunu mümkün olduğunca saklamaya gayret ederler. Hassasiyetlerini fark etmek ve onlara saygı duymak, onlarla iletişim kurmak için önemlidir.

Temel arzuları özgün benliklerini bulmakken, temel korkuları ise kimliksiz ve önemsiz hissetmektir.

Erdem: Sakinlik

Tutku: Kıskançlık

Tanıdık Biri: Vincent Van Gogh

Mizaç Tipi 5-) Araştırmacı – Gözlemci

Tip 5 bireylerin hayattaki en büyük dilekleri, her şeyi tamamen bilmek ve anlayabilmektir. Bağımsız bir yetkinlik arayışı içindedirler. Olaylara dahil olmadan, dışarıdan gözlem yapmaya çalışan, araştırmak ve teoriler üretmek isterler.

Akılcılardır ve soyut düşünebilirler. Her zaman ve her yerde bilgiyi ararlar. Rasyonel ve nesnel analizler yapabilirler. İlgi duydukları konularda uzmanlaşmak isterler. Yalnızlıktan rahatsız olmayan, içe dönük bireyler olabilir. Kalabalık ortamlardan hazzetmezler. Kendi kendilerine yetmek gibi bir amaçları vardır.

Bu tipin temel arzusu, istedikleri konularda yeterli ve uygun olabilmektir. Çaresiz veya yetersiz kalmaktan korkarlar.

Erdem: Bağımsız olmak

Tutku: Açgözlülük

Tanıdık Biri: Stephen Hawking

Mizaç Tipi 7-) Maceracı – Hevesli

Tip 7 bireyler için bir şeyler keşfetmek ve yeni deneyimler elde etmek önemlidir. Hayattan keyif almayı beklerler, bir şeyler denemek ve meraklarını gidermek onlar için önemlidir.

Mantık ile hareket eden, duygulara takılmayan, meraklı, iyimser, neşeli ve konuşkan bireylerdir. Kısıtlanmaktan ve monotonluktan nefret ederler. Spontane ve anlık heyecan verici deneyimler ararlar. Rahat ve keyfine düşkün bireylerdir. Hızlı ve zaman zaman acelecilerdir. Pratik düşünmeye uygun, problemler karşısında seri çözümler bulabilirler. Ancak bulamadıklarında ise sorunlara takılmaz, önlerine bakmayı tercih ederler.

Bu bireyler için temel arzu, doyum ve keyif içinde olmakken temel korku, acı ve yoksulluk çekmektir.

Erdem: Ölçülülük

Tutku: Oburluk

Tanıdık Biri: Barış Manço

Mizaç Tipi 6-) Sorgulayıcı – Sadık

Tip 6 bireyler, zihinsel olarak netlik ve kesinlik ararlar. Hayata karşı yeterli olmalıdırlar. Tehlike ve riskten kaçınan, güvenli kararlar almaya çalışırlar.

Güvende ve emniyette hissetmek onlar için önemlidir. Tedbirli, temkinli ve sorgulayıcılardır. Problemlere ve potansiyel tehlikelere karşı dikkatli ve kontrolcülerdir. İnsanlara kolay güvenmezler, ama güvendikleri kişilere karşı sadık ve destekleyici olurlar. Karar alırken duygulardan çok rasyonelliğe önem verirler. Süreci kontrol edemedikleri durumlarda gergin ve kaygılı olmaya meyil-lilerdir. Tercih yapacakları zaman yüzde yüz emin olma gereksinimi duyar, her zaman güvenilir bir otorite ararlar.

Temel arzuları, destek ve kılavuza sahip olmakken kaybolmaktan, arkalarındaki desteği kaybetmekten korkarlar.

Erdem: Cesaret

Tutku: Korku

Tanıdık Biri: Tom Hanks

Mizaç Tipi 8-) Meydan Okuyucu – Lider

Bu tip bireyler, mutlak güce sahip olmaya ve hakimiyet kurmaya çalışırlar. Öne çıkarak liderlik etmek, istedikleri konularda etkin olabilmek ve onları takip eden kişileri aktif bir şekilde koruyabilmek isterler.

Kararlı, cesur, otoriter, kendinden emin, yaptıklarıyla insanları etkilemeyi seven bireylerdir. Güçlü ve bağımsız olmak onlar için hayati öneme sahiptir. Risk almaktan çekinmez, zorluklara göğüs gerer, mücadeleden ve çatışmadan asla kaçmazlar. İşlerinde merhametli bir yönleri vardır. Çabuk öfkelenir, ama öfkeyle

hareket etmezler. Zayıf ve güçsüzü korumayı kendilerine misyon edinmişlerdir. Adaletsizliğe tahammül edemezler. Kararsızlıktan veya pasiflikten nefret ederler. İş bitirici, hırslı, aceleci bireylerdir. Açık ve net sözler sarf ederler, insanların onlarla ilgili söyledikleri önemsizdir.

Kendilerini ve bağımsızlıklarını korumak temel arzularıyken, kontrol edilmek temel korkularıdır.

Erdem: Masumiyet

Tutku: İhtiras

Tanıdık Biri: Aziz Yıldırım

Mizaç Tipi 9-) Barışçı – Uyumlu

Tip 9 bireyler içsel huzuru ararlar ve dengeyi bozmak istemezler. Rahatlığa yönelirler ve bütünlüğü bozmaktan kaçınırlar.

Barışı ve uzlaşmayı önceleyen, sakin, uyumlu ve sabırlı bireylerdir. Çatışmadan ve gerilimden kaçınırlar. İnsanları oldukları gibi kabul ederler. Uyum bozmamak için kendi ihtiyaçlarını bile erteleyebilirler. Sosyal ortamlarda öne çıkmak için çaba sarf etmezler de görmezden gelinmek istemezler. Olayları ve durumları geniş perspektiflerden görmeye çalışırlar, bu sebeple harekete geçmeleri zaman alır. Hızlı tepki veremeyen, karar vermekte acele etmeyen bireylerdir. Bazı şeyleri zamanın akışına bırakmayı tercih ederler. Hayatları boyunca çatışmadan kaçındıkları için zaman zaman içlerinde biriken öfkeyle beraber patlayabilirler.

Temel arzuları, iç huzura ve bütünlüğe ulaşmakken temel korkuları kişiliklerinin parçalanması ve bir şeyleri yitirmektir.

Erdem: Hareket

Tutku: Miskinlik

Tanıdık Biri: Andrew Garfield

Bu kuram içerisinde, her bireyin bir ana mizacı vardır. Bireyler dahil oldukları ana mizacın tüm özelliklerinin tamamını kapsayabilirler veya başka mizaçlardan farklı özellikler edinmiş olabilirler. Ancak bireyin ana mizaç tipi, kendi mizacını oluşturan en büyük etkidir.

Daha önce de bahsettiğimiz gibi, bireyin mizacı değişmez. Ancak bu kuramda, eğer birey farklı bir mizaca çok fazla maruz kalırsa, kendi mizacını değiştirmeden, maruz kaldığı mizaca ait bazı özellikler elde edebilir. Bu sebeple aslında çocukluk döneminde anne ve babaya fazla maruz kalındığı için, her bireyin mizacında ebeveynlerin mizacından izler görmek mümkündür.

Ana mizaç yanında her birey bir de kanat mizaca sahiptir. Kanat mizaç, bireyde ikinci derecede etkili olan mizaç demektir. Kanat mizaç etkisi, ana mizaç tipine çeşitlilik ve zenginlik katar. Her mizacın iki farklı kanadı vardır. Enneagram çemberinde yan yana olan tipler arasında kanatlar görülebilir. Örneğin Tip 1 bir bireyin kanatları ancak “Tip 9 kanat” veya “Tip 2 kanat” olabilir.

Ancak başta da bahsettiğimiz gibi, Enneagram modeli mizaç ve mizaç modelleri ile ilgili olan kavramsallaştırılmış tek düşünce değil. Örneğin Carl Gustav Jung, Sigmund Freud ve Alfred Adler gibi psikolojinin önde gelen düşünürleri, Enneagram kuramının ortaya çıkışından daha önce yaşamış olup kendi fikirlerini de sistemleştirmişlerdir. Ancak Enneagram, mizaç ve karakter ayrımının daha net yapıldığı, daha kapsayıcı bir düşünce sistemi olduğu için yazımızda ona yer verdik.

Karakter

Karakter, basitçe bir bireyin hayatını etkileyen anıların tamamı olarak tanımlanabilir. Çünkü mizacın aksine, karakterin insan doğasıyla pek alakası yoktur. Hayat içerisinde edinilen tecrübeler, iniş çıkışlara, keyifli anlara, acılara veya travmalara göre değişiklik gösterebilen davranışlardır.

İnsan, ömrü boyunca istemese de farkında olmasa da kendini eğitir. Gördüğü, yaşadığı, tecrübe ettiği şeyleri bir deneyim olarak heybesine yükler. Bebeklikte bir kil tablet gibi belli belirsiz olan karakter, zamanla hayat şartları tarafından yontulur ve uzun bir sürecin sonunda iyi ölçülere sahip bir heykel olarak ortaya çıkar. İnsan, bu yontulma sürecinde bulunduğu şartlar içerisinde özgür bir iradeye sahiptir. Verhelst’in alegorisine göre herkesin kendine ait bir yelkenlisi vardır ve herkes, farklı denizlerin, okyanusların farklı noktalarındadır. İnsan, kendi yelkenlisini veya bulunduğu noktada denizin ne kadar hırçın olacağını seçemez. Kiminin yelkenlisi daha büyük, sağlam ve konforlu olurken kiminki ise küçük ve güçsüz olabilir. Bunun yanında bazı insanların denizi diğerlerine göre daha fırtınalıyken bazılarınınki çarşaf gibi de olabilir. Hayattaki pek çok şey bireyin iradesi dışında şekillense de yelkenlinin dümeni bireyin elindedir. Denizi, rüzgârı, yelkenliyi değiştiremeyeceğimizi kabul etmek zorundayız, ancak dümen bizim irademizdedir.

İnsan yaşamı boyunca karakteri doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen birçok çevresel faktör vardır. Bunların tamamı farklı şekillerde tesir gösterir. Bunun yanında, olaylar insanların

karakterlerinde belli bir etki yaratmaz. Olaylar gerçekleşir, bireyin bundan nasıl etkileneceği yine mizacına kalmıştır. Örneğin aynı evde, neredeyse aynı koşullarda yetişen, aralarında çok ufak yaş olan iki kardeş; hayatları boyunca yediklerini, oyuncaklarını, odalarını, eşyalarını biriyle paylaşmak zorunda kalırlar. Sürekli aynı tecrübeleri edinip aynı hazları alan, aynı acıları duyan bu iki kardeşten biri, evdeki son tatlıyı kendisi yiyip kendini memnun etmeyi isterken; diğeri ise onu kardeşine bırakıp kendini, onu mutlu ederek memnun etmek isteyebilir. İşte bu farklar yine insanın mizacını öne çıkarır. Çünkü birinin mizacı kendine daha fazla önem gösterirken diğeri daha anaç olabilir.

Karakteri Şekillendiren Çevresel Faktörler

Anne Karnındaki Tecrübeler

Karakterle ilgili olarak hep doğuştan gelmediğini, insan hayatı boyunca şekillendiğinden bahsettik. Ancak bu şekillenmenin başlangıcı da anne karnında gerçekleşir. Hamilelik süresince annenin yaşadıkları veya hissettikleri, kullandığı maddeler, bebeğin yeterli besine ve oksijene ulaşabilmesi zihinsel ve fiziksel olarak gelişime etki eder. Ancak bunların yanında anne ile bebek arasındaki duygusal bağlanma hamilelik sürecinde başlar. Anne, hamilelik boyunca bebeğiyle duygusal bir bağ kurduğunda bu, bebeğin gelecekteki güvenlik duygusunu ve sosyal ilişkilerini etkileyebilir. Bunların yanında bireyin doğuştan gelen özellikleri de (cinsiyet, fiziksel görünüş, yürüme, konuşma, gülme biçimleri) karakter oluşumunda büyük önem taşır.

Zihinsel Kapasite

Zihinsel kapasite, bir bireyin doğuştan elde edebildiği bilişsel yetenekleridir. Genel olarak bilgiyi hatırlama ve zihinde depolama, bir göreve dikkat verebilme, seri problem çözebilme, argüman değerlendirip sonuç çıkarma ve dili kullanma becerilerini ifade eder.

Herkesin belirli bir kapasitesi vardır. Her bireyin algılayışı farklıdır. İnsan efor sarf ederek, özellikle çocukluk ve gençlik çağlarında bu kapasitesini biraz esnetebilir. Ancak zihinsel kapasite, doğuştan belirlenmiş bir şekilde gelen ve insan hayatına doğrudan etki eden önemli bir faktördür. Zihinsel kapasitesi daha yüksek olan bireyler, yaşamları boyunca olayları ve durumları farklı yönlerden değerlendirebilir. Ancak daha düşük zihinsel kapasiteye sahip bireyler, tüm dünyayı aynı perspektiften algılamaya çalışmaya meyillidir. Örneğin kendisi bir ayakkabı boyacısıysa, tüm hayatına bir ayakkabı boyacısı olarak bakar. En büyük kaygısı, o gün boyadığı ayakkabı sayısıdır. Sosyal herhangi bir olayı anlamakta güçlük çeker.

Benlik Kavramı

Birey, kafasında kendinden bağımsız bir şekilde benliğini yaratır. Bu benlik, bireyin kendisi hakkında sahip olduğu düşünce, algı, duygu ve inançların bütünüdür ifade eder. Bireyin sorduğu “Ben kimim?” veya “Başkalarının gözünde nasılım?” gibi sorular, kişiyi doğru veya hatalı şekillerde kafasında yarattığı benliğe götürür. Bu farkındalık genellikle çocukluk çağlarında oluşur.

Benlik saygısı yüksek olan bireyler, kendilerini değerli hissederler ve becerilerini ortaya koyabilirler. Toplum içinde kabul görür, sevilir ve saygı duyulurlar. Ancak benlik saygısı zayıf olan kişiler enerjilerini kaybetmeye ve değersiz hissetmeye meyillidir. Kendilerine güvenleri düşüktür.

Aile

Aile, bireyin dünyaya içerisinde geldiği bir baloncuktur. Kişiliğin oluşmasına etki eden en önemli faktördür. Bir çocuğun karakteri, kişiliği ve değerleri, aile içinde aldığı eğitim, deneyimler ve etkileşimlerle şekillenir. Aile, bir çocuğun dünyayı nasıl algıladığı, başkalarıyla nasıl etkileşimde bulunduğu ve kendisini nasıl gördüğünü üzerinde derin bir etkiye sahiptir.

Ailenin çocuk yetiştirme biçimi, bireyin kardeş sayısı, doğuş sırası, ebeveynler arasındaki ilişkiler karakterin oluşmasında belirleyicidir. Aile ortamı hoşgörölü, tutarlı, destekleyici ve güven verici olan bireylerin odaklandıkları konularda başarılı olma ihtimalleri çok daha yüksektir. Bunun yanında, aşırı koruyucu veya fazla serbest aile tutumları, bireyin bağımsız kişilik gelişimini etkileyebilir.

Bağlanma Teorisi: Bireyin, başka bir kişiden veya gruptan yakınlık bekleme eğilimi ve bu sağlandığında bireyin kendisini güvende hissetmesidir. Güvenli bağlanma, çocukların sağlıklı bir benlik algısı geliştirmesine yardımcı olur. Ebeveynleri tarafından sevildiğini, değer verildiğini ve desteklendiğini hisseden çocuklar, daha güçlü bir karakter ve sosyal beceriler geliştirme eğilimindedir. Ayrıca ebeveynlerin çocuklarına verdikleri duygusal destek, onların stresle başa çıkma yeteneklerini, dirençlerini ve genel psikolojik sağlığını olumlu yönde etkiler.

Aile, bir çocuğun karakterinin temel yapı taşlarını atar. Ebeveynlerin ve aile üyelerinin çocuklarına verdikleri sevgi, destek ve rehberlik, onların kendilerini ve dünyayı nasıl algılayacaklarını büyük ölçüde belirler.

Sosyoekonomik Faktörler

Birey, doğduğu andan itibaren önce ailesinin, sonra bulunduğu sosyal sınıfın, sonra da ait olduğu milletin etkisi altındadır. Bu etki, çocuğun farklı kültürel, etnik ve toplumsal gruplarla etkileşim kurma biçimini şekillendirir.

Sağlıklı beslenebilmek, iyi eğitim görebilmek veya stresten uzak olmak, risk alma kapasitesi, insanların zihinsel kapasitelerini daha verimli kullanabilmelerine olanak sağlar. Bu şekilde olaylar daha farklı algılanır ve kişilik daha farklı şekillenir.

Bireyin çocukluğu boyunca şahit olduğu, tecrübe ettiği sıkıntılar bireyin hayata bakışına en çok katkısı verir. Ailesinin maddi olarak iyi fırsatlar sağlayabilmesi, daha düşük zihinsel potansiyele sahip bireylerin tam potansiyele ulaşmasını sağlayabilirken, sosyoekonomik olarak daha az fırsatlara sahip başka bir birey için zihinsel potansiyelinin ne kadar yüksek olduğu çok önemli olmayabilir. Çünkü ilk örnekte bireyin başarısını sınırlayan şey kendisiyken, ikinci örnekte çevresel faktörlerdir.

Sosyoekonomik durum, bireylerin değerlerini ve yaşam önceliklerini şekillendirebilir. Ekonomik olarak daha zor durumda olan bireyler, hayatta kalma ve güvenlik gibi temel ihtiyaçlara odaklanabilirken, daha varlıklı bireyler kendini gerçekleştirme ve sosyal statü gibi daha yüksek ihtiyaçlara yönelebilir.

Hayatın Gidişatı

Çevresel faktörler ve aile dışında, bireyin hayatı çizgisel bir şekilde devam eder. Bu çizgisel, uzun yol içerisinde kişinin bir kayıp yaşaması, kaza geçirmesi, travmalarla karşılaşması, yeni insanlarla tanışması farklı perspektifler de olduğunu algılamasını sağlayacak ve olayları daha kapsamlı değerlendirecektir. Aile, arkadaşlar veya diğer sosyal ilişkiler, bireyin karakter gelişiminde destekleyici bir rol oynar. Sevgi, güven ve destek dolu ilişkiler, bireyin sağlıklı bir karakter geliştirmesine yardımcı olur. Aksi yönde, kişisel ilişkilerde yaşanan ihanetler, hayal kırıklıkları ve kayıplar, bireyin karakterinde güvensizlik, korku ve içe kapanma gibi özelliklerin ortaya çıkmasına neden olabilir. Çocuklukta yaşanan travmalar, ömrün sonuna kadar insanı korkutabilir.

Zor durumlarla sık yüzleşen biri, kriz ve kaos anlarını daha iyi yönetmeye meyillidir. Bu tür deneyimler, kişinin zorluklarla başa çıkma becerisini geliştirir ve onu daha dirençli hale getirir. Veya hayatında denediği şeylerden hep bir şekilde başarılı ayrılan kişilerin kendilerine güvenini artırır. Tam aksine başarılı olamayan bireylerde ise alçakgönüllülük ve sabır ön plandadır.

Bunların yanında, kişinin hayatındaki evlilik, çocuk sahibi olmak, iş değiştirmek veya ayrılık gibi dönüm noktaları da bireyin sorumluluk duygusunu, olgunluğunu ve perspektifini etkileyebilir.

Tüm bu faktörler karakterin oluşumunda, insanın yontulmasında önemli yerler tutar. İnsan sosyal bir varlıktır ve etrafından sürekli etkilenir. Ancak bu etkilenme sırasında bireylerin yaşadığı aynı olay veya meydana gelen aynı duruma verildikleri tepkiler farklı olabilir. Aynı olaydan farklı kişiler farklı sonuçlar çıkarabilir, çünkü her bireyin olaylara baktığı açı, olaylardan

etkilenme dereceleri ve en önemlisi mizacı farklıdır. Örneğin, birinin işten çıkarılması tabii ki neresinden bakarsak bakalım olumlu bir gelişme olamaz. Ancak aynı pozisyonda ve aynı koşullar altında çalışan iki kişi işten çıkarıldığında, biri yaşadığını düşündüğü adaletsizliğin içinde boğulurken, diğeri buna farklı bir gözle bakarak daha sabırlı durabilir. Aynı şartlar altında aynı şeyleri yaşayan iki kişinin aynı tepkiyi vermemesi çok doğaldır.

Karakter, bireyin en önemli yönlerini, alışkanlıklarını, hırslarını, hayallerini ve hedeflerini etkiler. Bu sebeple insanın hayatında daha büyük bir öneme sahiptir. Bazı olaylarla insanın düşünceleri ve hayatı değişiklikler gösterebilir. Ancak mizaç, insanın olayları anlama şeklini etkiler. Karakter ise algılanan düşüncenin hayata etkisiyle oluşur. Bu yüzden yazar olarak benim naçizane düşüncem, kişiliği oluşturan faktörlerden biri daha baskın ve etkin olacaksa bunun insanın doğuştan sahip geldiği mizaç olduğu yönünde.

İnsanların davranışlarının ve tavırlarının neye göre değiştiğini ve çevresel faktörlerin insan davranışlarına nasıl tesir ettiğini anlamlandırmaya çalışarak başladığımız bu yazı, umuyoruz ki insanlara yalnızca “yeni bir perspektif” sunabilmiştir. Yazının başında da yazıldığı üzere, bu ancak bazı bilimsel kaynaklardan yararlanarak oluşturulmuş bir düşünce yazısıdır. Hiç kimseyle hiçbir konuda aynı şeyi düşünmek zorunda olmayan açık zihinler için yazılmıştır ve kimse için bir bağlayıcılığı yoktur. Ancak şunu da söylemek gerekir ki bu yazı, Nietzsche, Jung ve Freud’un konudaki düşünceleri ile paraleldir ve bu düşünceler ile birer cümlede açıkladıkları konuyu derinleştirmemize katkı sağlamışlardır.

Friedrich Nietzsche: "Mizaç, içsel doğamızın temel özelliklerini ifade ederken, kişilik bu özelliklerin hayat yolunda nasıl şekillendiğini gösterir."

Carl Gustav Jung: "Mizaç, kişinin içsel eğilimlerinin bir göstergesidir; kişilik ise bu eğilimlerin toplum ve çevreyle etkileşim biçimidir."

Sigmund Freud: "Mizaç, kişiliğin temel taşlarını oluşturan içsel dürtülerdir; kişilik ise bu taşların sosyal ve çevresel etkilerle şekillenmiş halidir."

Yazar Notu: Tüm bunların yanında önce beni Enneagram ile tanıştıran, daha sonra ise yazıyı kavramsallaştırmama ve ortaya çıkarmama yardımcı olan arkadaşım Metin Bulut’a özel teşekkür ediyorum.

SİNO-RUS İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA GEÇMİŞTEN GELECEĞE BİR DÜNYA

Ali Furkan Tokgöz

GİRİŞ

Çin ve Rusya; iki köklü millet, iki büyük devlet geleneği ve şüphesiz kimilerine koz, kimilerine tehdit. Açıkçası, böylesi devletler yalnızca ekonomik, askeri veya teknolojik gücüyle yani devlet yeterliliğiyle yaşamazlar zira İbn-i Haldun ile özdeşleşmiş bir devlet teorisine göre; devletler doğar, büyür, yaşlanır ve ölürler. Genelde üstünde durulan husus, akademik alan daralmadığı sürece devletin teorisidir fakat milletlerin yok mudur? Milletler doğmuştur dolayısıyla doğar diyemeyiz ve soykırımlar olmadığı müddetçe ölmezler de. Bu sebeple birlikte söylemekten imtina etmememiz gereken ve birbirine zincirlenen biyolojik teori, devletler doğar, yaşar ve ölür; milletler ise yalnızca hastalanır teorisi olmalıdır. İşte Rus ve Çin milletleri geçtiğimiz yüzyılın başlarında çarlık ve hanedanlık olarak hastalanmış, devlet olarak ölür safhasına gelmiş, ortak düşmanları olduğu gibi birbirlerine de kılıç çekmekten çekinmemiş ve fakat ihtiyaç duyduklarında dünyanın en büyük kıtasının dahi yarısından fazlasını ellerinde bulundurmak nimetinden kudret almışlardır. Tarihin akışında yeni devletleri de öterek, günümüzdeki Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti, kendi milletlerinin yeni çatısı haline gelmiştir. Jellinek'in kabul edilen devletin unsurları teorisine göreyse bir devlet onu ayakta tutan 3 ana mekanizmaya sahiptir; Millet, Ülke, Egemenlik. Rusya ve Çin devletleri onları her düştüğünde kaldırabilecek özgüveni, nüfusu ve kültürü olan milletlere sahip olduğu gibi ülkesi topraklarında ve sularında kendisini muktedir kılabilecek kadar yüzölçümüne, doğal kaynaklar ile bütün bunları ulusal hatta uluslararası sistemde kendisinin ve ortaklarının çıkarları için kullanabildiği geniş egemenliğe sahiptir. Milenyumun hemen öncesini ve sonrasını incelediğimizde ise sadece batıyı değil onların etrafını da çepeçevre sarmış bir küresel gücün onları sınırlamakta olduğunu rahatlıkla görebiliriz fakat biraz da rahatsızlıkla baktığımızda adeta coğrafi ve siyasi tecrite doğru götürülen bu ülkelerin, hala koz veya tehdit olmasını, bu sınırlamalara ve misillemelere borçlu olduğunu da fark edebiliriz. Tam bu noktada küreselleşen kurumlar ve ülkelerin doğuşuyla modern siyasi tarihin her dönüm noktasında rastladığımız kutup değişikliği her iki ülkeyi de göz önünde tutmaktadır. Ruslar bu tadı çok yoğun bir şekilde iki kutuplu dünyanın bir kutbu olarak aldılar ancak Çinliler yeni yeni umutlara bürünmekte. Geçen zaman Rusların tekrar baş aktör olması için onları dinlendirirken; Çin devleti seri üretim, uluslararası ihaleler ve karşıt olduğu liberal ekonomi sisteminden suyunu sıkarcasına faydalanması yoluyla kendi kendini büyüten bir küresel güç olma yolunda ilerliyor. Birçok ülkeyi farklı seviyelerde kendisine ekonomik bağımlı haline getiren Çin, gerek Orta Asya gerekse de Pasifik politikalarında kendi egemenlik alanı olarak ifade ettiği bölgelerde

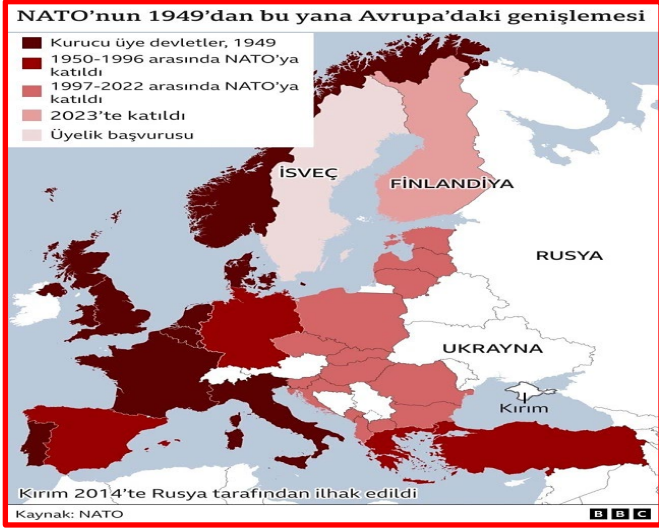
kuş uçurtmayarak tek egemen olduğuna ikna etmekte başarılı oluyor. Hal böyleyken ortak düşmanı aynı olan fakat gücünü geçmişten alan Rusya ile gelecekte alan Çin şu an döneminin Yu-an dönemi olmasında mutabakat sağlayamıyorlar. Geçtiğimiz yüzyıllarda olduğu gibi tehditler azaldığı zaman, silahlarını birbirlerine doğrultmaktan ve Avrasya'nın geleceği hakkında mutlak güç olma yarışından vazgeçmeyecekleri aşikar. Peki bu durum en çok hangi bölgeleri etkiliyor diye düşünersek nerelere bakmalıyız? Öncelikle Orta Asya Türk Devletleri ve Moğolistan uzlaşılması zor olan asıl alanken; Japon denizi ile Pasifikler ve hayati önem taşıyan Rus enerji hatları ile Çin'in Modern İpek Yolu hattı gibi yüksek ekonomik değeri olan güzergahlar her iki devlet için ortak oldukları konularda da aksi konularda da bulundukları coğrafyayı yüksek seviyede etkiliyor. Karşılıklı bağımlılıkları onları daha vaatkar hale getirdikçe onlar, BRICS+ gibi bir ekonomik fikir birlikteliği ile dolar bazlı küresel ekonomik sisteme tek başına başkaldıramayacak petrol ülkeleri ve kendi bölgelerinde söz sahibi devletlerden oluşan bir oluşumun gayri resmi öncüleri olmuşlardır.

Kısacası Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti, jeopolitik avantajlar ile dezavantajlara sahip olduğu gibi çok kutupluluk, Avrasya hakimiyeti, Türk Devletleri Teşkilatı ile ilişkileri, siyasi yönleri, karşılıklı bağımlılıkları, BRICS+ birlikteliği gibi hususlarda, siyasi tarihte yeni bir eşik olmakla tüm dünyayı etkilemesi kaçınılmaz olacak birçok konuda başat aktörler olarak incelenmeyi zorunlu kılmaktadırlar. Bu yazımızda tam olarak bu başlıklara değinmeye ve sizleri bilgilendirerek neden ilgilendirmesi gerektiğine ışık tutmaya çalışacağız. Şimdiden keyifli okumalar dileriz.

JEOPOLİTİK AVANTAJLAR VE DEZAVANTAJLAR

Jeopolitik; coğrafyanın siyasi bir anlam ifade ettiği, bazen devletlerin bazen de beşeriyetin sınırlarının etkili olduğu, adı üstünde, coğrafi siyasete dair bilgi disiplini. Şüphesiz ki siyasi manası tek başına değerli olmamakla birlikte aynı zamanda askeri, ekonomik ve sosyal manalar da içermektedir. Zira siyaset insanın ürünü olmakla, önemini de topluma borçludur ve coğrafi bir kudretin; toplum ve devlet iradelerinin yani beşeri güçlerin üstüne çıkarılması gerçekçi bir tavır değildir. Bilinen birkaç bin yıllık Dünya'da insan aklı ve devlet kudreti fillerin dağlardan geçirilebileceğini de denizler kullanılamaz durumdayken gemilerin karadan yürütülebileceğini de bizlere göstermiştir. Son model dünya ise jeopolitik güçlüklerden çıkmayı daha kolay kılarsa da buna ait teknolojik ve iradî bilgi kabiliyeti kıtalararası hale getirmiştir. Dolayısıyla insanoğlu eskisi kadar bağlı kalmasa da dağın, denizin en iyi ihtimalle okyanusun ötesinde de kendisi kadar olsun veya olmasın, gelişmiş bir devlete mutlaka rastlayacaktır. Bu ön kavram değerlendirmesini yaptıktan sonra gelin Rusya ve Çin açısından jeopolitik avantaj ve dezavantajları inceleyelim. Dünyaya halen hakim medeniyet batı medeniyetidir. Bunu onlara bahşeden öncelikli unsurun sanayi devrimini erkenden

bitirmeleri olduğu söylene de bu görüş günümüz için pek çok eleştiri barındırıyor. Japonya'nın geçtiğimiz yüzyılın henüz başlarındayken bile birçok büyük Avrupa devletinden yüksek teknoloji ve sanayi bulundurması veya Rusların uzaya çıkan ilk millet olması hatta Çin'den daha geç tarihlerde de olsa kopmuş bir ülke olan Tayvan'ın teknolojideki hususi önemi bu yüzyıl başlamadan bile fark edilmesi zor durumlar değildi.

Böylesi bir sonraki tarih mevcutken sanayi devriminin lideri olan Batı medeniyetini hala Dünyanın merkezi kılan önemli unsur görüşlerinden benim öncelikli katıldığım fikir: deniz ve okyanuslardaki hakimiyetleridir. Yeni Dünya'yı Hristiyan Avrupa'nın okyanuslara açık Batı ucunun denizci güçleri oluşturmuşlardır. Koca kara parçası Asya kıtası içeriden dışarıya çıkmak ve yayılmak için kara yolundan öteye gidememiş ve Avrasya'nın büyük bölümünü tarihin farklı dönemlerinde ellerinde tutmuş olan Moğol, Osmanlı, Timur, Çin imparatorlukları hatta Sovyetler Birliği bile zamane dünyalarında kendi kültürünü dayatma çabasından ve yüzyıllarca sürecek olan bir hakim medeniyet savaşından galip ayrılamamıştır. Doğu, medeniyet olarak yüzyıllarca önde olsa da bunlar her bir devletin farklı farklı kültür ve uygarlığının birikmesiyle olmuştur. Oysa yaklaşık 400-500 yıldır önde olan Batı medeniyetini düşündüğümüzde tek başına ortak bir Avrupa medeniyeti olarak (ABD'yi de kapsıyor) vücut bulmuştur. Tüm kültürleri büyük oranda empoze edebilmiş ve doğru fikirlerin, ahlakın, uygarlığın merkezi olduğuna inandırabilmişlerdir.

Rusya'ya baktığımızda ise coğrafi tecrit altında olduğunu düşünebiliriz çünkü Rusya, her ne kadar Dünya'nın en büyük yüzölçümüne sahip ülkesi olsa da, temel özelliği kapalı bir kara alanı özelliği taşıması olduğundan, okyanuslara ve açık denizlere güvenle ve özgürce açılmaya müsait bir deniz sınırına sahip değildir. Bütün kuzey ve doğu kıyıları yılın büyük bir kısmında buzullarla kaplıyken açılabilir Güney Kore ve Japonya tarafından kuşatılmış Japon denizine bağlanmaktadır. Kuzeybatısındaki limanının Norveç açık denizine çıkış yolu ise NATO askeri üsleri ve deniz gücü ile kapalıdır. Sovyetler Birliği döneminde de, Baltık Denizi'nin Doğu ve Güney kısmı Doğu Bloğunun elindeyken ve Doğu Almanya'nın imkanları kullanılırken bile Baltık Denizi bir komünist iç denizine dönüşmemiş, Kuzey istikametindeki dar çıkışları Norveç, Danimarka ve Batı Almanya'nın kontrolünde kalmıştır. Daha ileri gidilse dahi yine bir NATO ülkesi olan İngiltere kara Avrupasının çıkışında bekliyor olacaktır. Son olarak bütün batı, kuzey ve doğu kıyıları Sovyetlere dahilken bile Karadeniz bu sefer de başka bir NATO üyesi olan Türkiye tarafından kapalıdır. "Böylece Rus siyasi ve askeri denetimindeki büyük kara bloğunun dünyanın geri kalanından tecrit edilmiş ve kuşatılmış durumda bulunduğu gözlemlenebilmektedir. Böyle bir tecrit yeryüzünün %71'ini oluşturan denizlerin sağlayacağı imkan ve servetlerden, denizler yoluyla erişebilecek ülkelerin imkan ve kaynaklarından da mahrum kalmak sonucunu yaratabilmektedir. Tüm bunlardan çıkartılacak sonuç Rusların soğuk veya sıcak savaş farketmeksizin hakimiyeti eline geçiremeyeceğini ifade etse de aynı zamanda kendisine saldırılmasını ve zincirlere bağlanmasını da oldukça güç kılan jeopolitik bir avantajı var. Bu avantaj tarihte

neredeyse tüm avrupalıyı ele geçiren Napolyon'u da, Hitler'i de durduran ve ülkelerinin siyasi önderliğinin bitmesine yol açan iklim koşulları ve derinlere çekilmelerine, gerekirse yeni bir başkent kurmaya imkan veren genişliktir. Ayrıca belirtmemiz gereken önemli konulardan biri de: Rusya'nın gerek kendi kara sınırları içerisindeki gerekse de dibinde bulunan kuzey kutbunda olduğu tahmin edilen petrol ve doğalgaz kaynakları topraklarının asıl faydasıdır. Rusların batı cephesi çokça kapalıyken doğu cephesi de Uralların doğusundaki büyük toprak miktarına zıt olan az nüfus ile tehdidi bir başka boyuta taşımaktadır ki onlar da genel itibarıyla çeşitli Türk federe devletlerinin yerel halkını ifade eder. Uzakdoğudaki sınırın Çin tarafı çok miktarda Çinli'ye ev sahipliği yaparken Ruslar için aynı şeyi ifade etmemektedir. Çin için değerlendirdiğimizde ise Rusya'ya nazaran daha rahat bir okyanus çıkışı olduğu doğu kıyılarında görülebilir ayrıca mevkisi ABD ve Avrupa ile olan deniz ticaretini kolaylaştırırken aynı zamanda onları kendisine bağımlı kılmak için de oldukça elverişli. Kuzey sınırlarına baktığımızda ise Rusya ve Moğolistan sınırlarında da daha fazla nüfus ve üs açısından önde olduğu görülebilir. Ayrıca diğer sınırlar olarak Mançurya ve Tibetlerdeki Çin genişlemesi bölgelerdeki baskısını artırmakla kalmayarak Doğu Türkistan ilhakında olduğu gibi ciddi asimilasyon politikalarına süratle devam etmektedir. Son istilaya 1949 yılında maruz kalmışken 1949 istilasının 1760 istilasından farklı özelliği şudur ki aradaki uzun dönem boyunca nüfusun %2'sini bile oluşturmayan Çinliler son 75 yıllık dönemde Türkleri topraklarından, servetlerinden mahrum ederek, ülkeyi kıta Çin'ine bağlayan ; yüzbinlerce Türkü demiryolları ve ziraat işlerinde zorla çalıştırarak milyonlarca Çinliyi bölgeye iskan etmiştir. Bu bahsettiğimiz Çin avantajlarını değerlendirirsek; gelecek, sarı denizin okyanusa dönüşmesi ve İç Asya'ya, Sibirya'ya taşması ile sonuçlanabilir. Ayrıca Rusluğun 400 yıldan beri hakimiyeti altında tutmasına rağmen egemen siyasi azınlık konumunda kaldığı Türkistan Türk yurtları, Çin'in taşma alanları olmağa namzet görülüyor. Unutulmamalıdır ki Çin-Rus çatışması şu an için mümkün gözükme de gelecekte kaçınılmazdır ve böyle bir çatışma Rusluğu hala alt kompleksi olarak gördüğü Orta Asya'dan mahkum bırakırken, bölge Türklüğünü direkt varlığından mahrum bırakacaktır. Bu konuyu Avrasya başlığında daha da detaylı işleyeceğiz.

AVRASYA

Jeopolitik kavramı Amerika kıtası ve ümit burnunun keşfinden önce bir Avrasya jeopolitiği olarak öne çıkıyordu. Öyle ki birçok büyük medeniyet ve yüzölçümü rekorları kırmış devletler bu coğrafyada filizleniyor doğudan batıya taşma şeklinde bir genişleme gösteriyorlardı. Bu sebeple İpek Yolu, Baharat Yolu gibi önemli güzergahlar bölge devletlerine kültürlerini yayma, ticari gelir elde etme ve prestij kazanma gibi imkanlar sağlıyordu. Fakat bu güçlere sahip olma yarışı coğrafyadaki küçük devletleri işgal edilme veya bağımsızlığını kaybetme, vergiye bağlanma tehlikesi altında bırakıyordu. Tüm bunlara ek olarak unutulmamalıdır ki Avrasya hattı yalnız ticari ve kültürel

Çin'in Kuşak ve Yol Projesi

değil aynı zamanda Cengizlerin "Pax Mongolia"sı, Çin genişlemesi sonucu Avrasya boyunca süren Türk akınları hatta Sovyetler Birliği gibi pek çok farklı dönemde kanıtlandığı gibi yayılmaya, istilaya ve yekvücut bir Avrasya devleti ortaya çıkarabilecek askeri ve siyasi hamlelere de oldukça elverişli bir transit birleşimdir. İngiliz jeopolitisyen J. Mackinder'in görüşüne göre Avrasya merkez bölgesine hakimiyetin dünyanın geleceğini belirleyecek yer olduğu ve bunun özellikle de Çin genişlemesi için geçmişte olduğu gibi bir fırsat olduğu düşünülebilir.

Avrasya denildiğinde akla ilk gelen ülke günümüzde Çin'dir diye düşünüyorum. Öz kültürünün, kadim medeniyetinin ve İmparatorluk mirasının verdiği özgüven ile ekberlik hislerini koruyan Çin milleti, sadece yurtlarını yuttuğu Moğollar, Doğu Türkistan Türkleri ve Tibetler için değil bütün Dünya için problem olabilecektir. Tüm dünyadaki heterojenleşmeye karşın homojen kültüre sahip olmaları bir yana devasa nüfus kitlesi de olmasına rağmen sarsılmayan ortak millet şuuru onları birden Japonya yanardağı gibi püskürmeyen ama tarih ilerledikçe yavaş da olsa emin bir şekilde genişleyen kıtasal bir devlet haline getirmektedir. Unutulmamalıdır ki Çin kötü zamanlar geçirdiğinde dahi fatihlerini içinde eritip bitirmekte ve onlara yönelik genişlemekte fethetmektedir. Moğollar, Hunlar, Mançular'ın deneyi bu gerçeği doğrularken, Japonya, Rusya ve Nato bile gerek kendi güçleri gerekse de BM yoluyla süreç uzamasıyla birlikte tutunamamış Çin milleti tarafından dışarı atılmıştır. Bu istilayı önce ekonomik olarak yapmak isteyen Çin'in Bir Kuşak Bir Yol (BRI) Projesi küresel ticaret yollarını güçlendirmek, Asya, Avrupa ve Afrika'daki ülkelerle ekonomik işbirliğini artırmak amacıyla başlattığı devasa bir altyapı ve yatırım girişimi olmakla eski İpek Yolunu canlandırma ve dünyayı Çin ithalatına daha fazla maruz bırakmaya yönelik pek kullanışlı bir projedir.

Rusya ise Avrasya mücadelesi için alt kompleksi olarak devam ettirmeye çalıştığı Türk-İslam devletlerini kontrol altında tutmak için kimi zaman iç işlerine kimi zaman da onların enerji ihracatını baskılamaya çalışmaktadır. Örneğin; Trans-Hazar Doğalgaz Boru Türkmenistan ve Azerbaycan, Hazar Denizi'nin altından geçerek Türkmenistan'ın doğalgazını Azerbaycan'a, oradan da Avrupa'ya taşıma projesidir ve misyonu Avrupa'ya Rusya'ya bağımlı olmayan bir enerji kaynağı sağlamak ve Türkmenistan'ın büyük doğalgaz rezervlerinin Avrupa piyasalarına ulaştırılmasını sağlamaktır. Fakat sonuca gelirse proje, Rusya ve İran'ın bölgedeki etkisi ve Hazar Denizi'nin statüsü konusundaki anlaşmazlıklar nedeniyle siyasi ve teknik engellerle karşı karşıya kalmakta ve pek pratiğe dökülmemektedir. Özetle Avrasya kara bloku birçok imkana sahip olduğu gibi envai çeşit imkansızlığı ve kuşatılmayı da mümkün kılmaktadır. Detaylı olarak içerisinde bulunan Türk Cumhuriyetleri ve Türk Devletleri Teşkilatı ilerleyen başlıkta incelenecektir.

Çin ve İşgali Altındaki Bölgeler

ASLİ UNSUR: TÜRKLER

Türk Dünyası Haritası

Çin ile Türk yurdu arasındaki sınırları 1000 yılı aşkın bir süre (MÖ.3.-MS.9) Çin seddinin oluşturduğu; Rus milletinin ise bu tarih boyunca yalnızca Avrupa'da tanınan bir Doğu Slavları grubu olduğu ve ancak 9. yüzyılda Vikinglerce bir teşkilatlanma kazanmaya başlamış ve kayda değer gelişmeleri ancak ikinci 1000 yılın ortalarında elde ettiği unutulmamalıdır. Bir başka asıl dikkat edilmesi gereken husus Çin Seddi, artık Çin'in tam ortasında ve doğusunda kalmıştır. Tarihi seddin ve güney ve kuzeyindeki Türk varlığı tarumar edilmiş, ilerleyen yüzyıllarda Doğu Asya'dan tamamen çekilmeye yüz tutmuştur. Hatırlanmalıdır ki Çin, yayılma, taşıma gücünde ve eğilimindedir. Tarihi tekerrür olarak gösteren Çinliler, tarıma dayalı özgün medeniyeti, zengin kaynaklarıyla tarihin her periyodunda tecrit altına alınmış olsa bile gelişmeye ve çoğalmaya elverişli nüfusuyla yenilgilerinin üstüne yönetici mevkiine gelmiş, Fatihlerini de fethetmeyi başarmıştır. Sindiremediği toplumları da kendinden uzaklaştırmak kaydıyla kıtayı hem kuzey hem batı hem doğu yönüyle adeta bir sarı denize çevirmektedir. Son 75 yıllık süreçte ise Mançurya Çin ile bütünleşmişken İç Moğolistan, Doğu Türkistan ve Tibet halkları artık sömürge acısına değil Çin'in asimilasyon politikalarıyla anavatanlarında azınlık hale gelmekle yüzleşmektedirler. Rusların bölgedeki nüfuzu ise Çarlık Rusya ve Sovyet dönemi Türk topraklarını ve toplumlarını nüfus olarak içinde eritmeye muktedir olmayacağından özellikle Stalin döneminde Türk dil ve kültür birliğini parçalama, Türk kimliğini silmeye yönelik politikalar ile hayat bulmuştur.

Günümüzde ise Doğu Türkistan Türkleri, gerek Birleşmiş Milletler gerekse de Türki Cumhuriyetler tarafından önemsenmemiş, on yıllardır Çin mezalimi altında önce ordusunun dağıtılmasına devamında asimile olmaya ve birçok temel haklarının gaspına karşı koyamaz hale gelmiştir.

Böyle bir konjonktürde Türk Birliği çalışmaları kaçınılmaz olmakla birlikte Rusya ve Çin'in Orta Asya Türk devletlerine yönelik politikaları da dikkate alınmalıdır. Yüzyıllardır egemenliklerini tam anlamıyla sergileyemeyen, sergilese bile ulusların zihninde ortak milli coğrafya anlayışına dayalı olarak bölgeye hakimiyet kuramayan Türkistan halkının günümüz Türk Cumhuriyetleri altında bu teşkilatlanma ile tarihsel bağlamda ve stratejik çıkarlar doğrultusunda direkt bir çatışma yerine işbirliği ve rekabet karışımı bir uygulamayı hedeflemesi kaderleri adına elzemdir. Bakışımızda Rusya ve Çin, uzun zamandır Orta Asya üzerinde rekabet eden iki güç olarak biliniyor. Rusya, bölgeyi eski Sovyetler Birliği'nin bir parçası olarak gördüğü için güçlü bir tarihsel ve siyasi bağa sahip iken; Çin ise, ekonomik nüfuzunu artırmak ve enerji kaynaklarına erişimi güvence altına almak için Dünya'nın geri kalanında olduğu gibi Orta Asya'da da yoğun bir yatırım politikası izliyor. Askeri ve kültürel olarak bu iki devletten Rusya'ya daha yakın bağları bulunan Türk Cumhuriyetleri hala ama

azalan Rus alt kompleksi olarak görülmelidir. Zira uluslararası sistemi değiştiren Sovyetler Birliği'nin çöküşü, Orta Asya'nın jeopolitik manzarasını doğrudan etkilemiş, bir güç boşluğu yaratmış ve Sovyetlerden bağımsızlığını kazanan beş Orta Asya ülkesinin ulus-devlet modeline geçişi ve entegrasyon süreci çeşitli sorunlarla karşılaşmıştır. Sorunlar kimi zaman kendi egemenlikleri ile çözülmeye çalışsa da yeterli kapasite eksikliği, güvenliklerini sağlayacak askeri birliklerin olmaması, iç siyasi zorluklar ve toprak anlaşmazlıkları gibi işlevsel bir devlet haline gelmek için sınırlı kaynakları nedeniyle düzeni sağlayamama riskiyle de karşı karşıya kalan devletler öncelikle rejimlerini korumak adına Rusya ile askeri ve güvenlik ilişkilerini kuvvetli tutmuştur. Orta Asya devletlerinin temel güvenlik sorununun iç güvenlik olduğunu vurgulayan Buzan ve Wæver'a göre rejim güvenliği, Orta Asya'daki tüm devletlerin birincil güvenlik kaygısıdır. Ayrıca, Özbekistan İslam Hareketi gibi radikal grupların faaliyetleri, 11 Eylül'den sonra bölge ülkeleri tarafından daha fazla güvenlikleştirme çabasına yol açmıştır. Dahası Özbekistan İslam Hareketi örgütünün 2015 itibarıyla Irak Şam İslam Devleti yani aşina olduğumuz adıyla IŞİD'e biat etmesi son 10 yıldır Rusya'da gerçekleşen ve IŞİD tarafından üstlenilen birçok terör saldırısı ve propagandasının kaynağının oluşturuyor olabilir. Asıl mevzu muza gelecek olursak böyle bir durumda ne Özbekistan ne de geçtiğimiz yıllardaki halk ayaklanmasına karşın Rusların önderliğinde "Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü"nü asayişini sağlamasına göz yuman Kazakistan (Kasım Cömert Tokayev) hükümeti uzun vadede politikalarını yalnız kendi çıkarları için yapamamışlardır. Ahval böyleyken yılanı sarılmamak için denize düşmemesi gereken Türk devletleri, Rusya batıya karşı Ukrayna savaşı verirken ve Çin gözünü küresel pazara dikmişken işbirliklerini genişletmelidir. Benim fikrimi soracak olursanız burada deniz Çin'e yılan ise Rusya'ya karşılıktır zira öncelik denize düşmemek ve düşülürse de hayatta kalmak için yüzmektir. Yüzülemediği takdirde yılanı sarılmak boğulmamak adına riskli ama gereken bir tercihtir. Yüzmek ise Türk Devletleri Teşkilatı'nın Çin ve Rusya'dan bağımsız bir güç olarak ekonomik, kültürel ve askeri bağlarını güçlendirmesi ile bölgede ana aktörlerden biri olması hedefidir.

Türkiye ve Türki Devletler

Konuyu biraz daha derinlemesine tartışacak olursak; olası bir denge politikasında Türk devletleri bu iki ülkenin kendi arasındaki ekonomik ve batıya karşı ilişkileri iyi incelediğinde Rusya'nın Çin için vazgeçilmez bir enerji kaynağı olduğunu ama Çin'in de tüm dünya gibi Rusya için de önemli bir üretim kaynağı görülecektir. Onların birbirlerine ve dünyaya karşı güçlerini nasıl diri tuttuklarına ve nasıl tehdit olmaya devam edebilecekleri konusunda Türkistan coğrafyasına ne kadar ihtiyaç duydukları anlaşıldıkça izlenmesi gereken politikalar da suda belirleşecektir. Kazakistan ve Azerbaycan gibi enerji sektörünün Asya ayağı olan ülkelere sahip TDT ; Çin'in yeni dünya projesi

olarak hayata geçirmek istediği "Bir Yol Bir Kuşak" yeni ipek yolu projesi içinse kıtanın aşılması adına İran hattı hariç ana güzergaha doğrudan ev sahipliği yapmaktadır. Böyle bir jeopolitik avantajı Türk Cumhuriyetlerine bırakmak istemeyecek olan gerek geçmişteki gibi kıtanın tek enerji kaynağı olmak isteyen Ruslar gerekse de ekonomik ve dolayısıyla siyasi bağımsızlıkları tereyağından kıl çeker gibi ustalıkla yıkmasına aşina olduğumuz Çin devleti elleri boş durmayacaklardır. İşte bu noktada çok kutuplu sistem Asya kaynaklı bir sistem olarak TDT adına sorunlarla uğraşı yöntemi doğurmaktadır. Farkında olmalıyız ki dolarsızlaşma politikalarının daha cesur dile getirilmeye başlandığı son yıllarda ABD'nin gelecekteki rolü de tartışılmaktadır fakat çok kutuplu düzen tesis etmek hem Çin ve Rusya'nın aralarında dalaşmalarını zorlaştıracak tampon bölge ile hem de Çin'in kendisine bağlanmış tek kutuplu düzeni için ihtiyacı olan yayılmacılığı engelleyen NATO destekli Türk Devletleri Teşkilatı ile mümkün kılınabilecektir. Dolayısıyla TDT, olası bir çıkmaza hazırlıklı olmalı ve içerisinde bulunan NATO üyesi Türkiye ile Orta Asya'da daimi bir alt kompleks olmanın dışına çıkmayı denemelidir. Çin ile Orta Asya mücadelesi vermek uzun yıllara yayıldığında genel tahminler ve tarihsel çıkarımlara göre zaferle sonuçlanmayacağı gibi Türkler tümüyle anayurtlarından çıkarılma elemine de katlanmak zorunda kalma ihtimali ile asimilasyon altında yaşayacaklardır. Asya'nın böylesi sarı deniz olmaması için Rusya mantıklı bir tercih gibi gözükse de o da devletlerin asli enerji kaynaklarının pazara sunulmasından rahatsız olacak ve teşkilatın belki de en büyük maddi imkanının gözden geçirilmesini isteyecektir. Hal böyleyken küresel bir dolarsızlaştırmaya uğramış olan NATO hem taze kan nakli için hem de Çin ile mücadele etmekte zorluk çekecek olan Rusya ve Rusya ile mücadele etmekte zorluk çekecek olan Avrupa destek olmakla adeta bir imvessiz ivmelendirici rolü üstlenebilecektir. Böylece çok kutuplu ve her kutbu bir diğerine zincirle güvenlik icabı bağlı olan bir düzen kurulması kolaylaşacaktır ve ABD de varlığını devam ettirecektir.

Kısacası, denge politikası izlemek, her iki büyük güçle ilişkileri dengede tutarak, Türk devletlerinin hem ekonomik çıkarlarını hem de güvenlik ihtiyaçlarını karşılayacak en makul yoldur. Aynı zamanda, kültürel ve toplumsal dinamikleri koruyarak, bölgesel istikrarın da devamlılığına katkıda bulunulmasının önemi büyük göç hareketlerinin yaşanmaması veya asimile edilmemeleri adına oldukça önem arz etmektedir. TDT'nin jeopolitikten sonraki diğer bir avantajı, Türkiye'nin Batı ile olan güçlü bağlarıdır. Türkiye, bir NATO üyesi olarak Batı dünyasıyla stratejik ilişkiler kurmuş durumdadır ve bu durum TDT ülkelerine de avantaj sağlamalıdır. Çin ve Rusya ile dengeli bir ilişki kurmak, aynı zamanda Batı dünyasıyla ilişkileri koparmadan sürdürebilmeyi gerektireceğinden TDT'ye çok yönlü bir dış politika imkanı sunma fırsatı doğabilmektedir. Böylesi esnek ve güçlü bir pozisyona sahip olması ise Türk devletlerinin çıkarlarını en üst düzeyde korumak için elzemdir.

Modern uluslararası ilişkilerin başlangıcı olarak kabul edilen Westphalia Barışı dünya siyasetinin işleyişine kutupluluk kavramını katmıştır. Elbette dünya daha öncesinde müttefiklikler görmüştü ancak bu barışı temel kılan sebep modern devlet sisteminin temellerinin atılması ve egemenlik anlayışının benimsenerek bir devletin iç işlerine karışılmamasının kat'i suretle kararlaştırılmış olmasıdır. Ancak anlaşılan o ki egemenlik ihlalleri sömürgecilik faaliyetleriyle devam etmiş, sanayi devrimiyle birlikte korunması gereken hasta milletler korunamamış, önce İspanya, Portekiz ve Hollanda krallıkları sonrasında Fransa ve devamında en uzun süre bu tahtta oturmuş olan Britanya imparatorlukları 20.yüzyılın ilk çeyreğine kadar sırasıyla dünyaya yön vermiş, savaşlar açmış, soykırımlar yapmaya kalkışırken kiminde başarılı kiminde kısmen başarılı olmuşlardır. Coğrafi keşiflerden hemen önceki "Pax Mongolia" kadar vahşi olmaktan çekinmemiş ama bu başarılarını ortak medeniyetleri olarak yüzyıllarca sürdürecektir kadar da akıllı bir siyasetle yaratmışlardır. Tek kutuplu ve kutupsuz dünya on yıllarca süren kıta içi savaşlarının da ötesinde 2 büyük dünya savaşına sebep olmuş ve milletler kendilerine yeni anlatılan ideolojilerden birini seçmek veya büyük bir varoluş mücadelesi vermeye mecbur bırakılmışlardır. Soğuk savaş denilen yeni bir kavram ortaya çıkarak dünyayı genel itibarıyla doğu ve batı diye ayırmış, darbelere, vekâlet savaşlarına, güç gösterilerine ve uluslararası blok mücadelelerine sebep olmuştur. İşte günümüz Rusya'sının selefi SSCB, sosyalist ideolojisi ve devamında gelen komünizm ile Almanya'nın ve Doğu Avrupa'nın halaskar devleti olduğunu ifade ederek bu coğrafyada kendi arka bahçesini kimi zaman kendisine duyulan sadakatle fakat genellikle de zorbalıkla dizayn etmeyi uygun görmüştü. Yaklaşık 30 yıl boyunca kuvvetli olduğu bu coğrafya ona karşı isyanlar başlattıkça ve batının ekonomik gücü ve milletleri cezbeden popüler kültürüne dayanamayarak halkının desteğini iyice kaybeden SSCB, iki kutuplu Dünya'yı yorumsal olarak 1980 yılında Gorbaçov'un Glasnost ve Perestrojka açılımlarıyla fakat teorik olarak SSCB'nin dağılmasıyla sonlandırmış ve tek kutuplu, küresel güçlü bir düzene adım atmıştır. Sovyetlerin bu hale gelmesiyle Çin, "Dong Yuan'ın" "kimlik krizi" olarak tanımladığı şeyi yaşadı, çünkü artık "süper güç dengeleme oyununda" kendisinin bir yeri yoktu ve tek kutuplu dünyanın kendisini taşıyamacağı kadar ağır, kaale alıp kendisine rakip göremeyecek kadar da hafifti. ABD ve baş müttefikleri ise yükte hafif pahada katbekat daha ağırdı. İngiltere; ABD'ye Waşington'dan daha yakın hissetmekle kendisini de patron olarak görüyor, Fransa; askerlerini çektiği kara kıtayı siyasi ve ekonomik olarak sömürmeye devam edebiliyor ve Batı Avrupa, Doğu Avrupa'ya kültürünü ve ideolojilerini empoze etmek uğruna ortak bir medeni kültür inşasına başlayarak kendi başına bakabileceği düşüncesiyle büyük biraderi kızdırıyordu. Hal böyleyken kendisini batıya yaklaştırmak isteyip karşılık bulamayan yeni Rusya Federasyonu ve Çin Eylül 1994'te "yapıcı ortaklık" kurarak ilk adımları attılar. 1996'da, iki ülkenin ortaklığını tanımlarken "yapıcı" kelimesinin yerine "stratejik" kelimesi geçti ve Evgeny Primakov, Batı yanlısı Andrei Kozyrev'in yerine Rusya'nın yeni dışişleri bakanı olarak atandı. Bu iki değişim, yalnızca Çin-Rusya ilişkilerinin genel olarak ilerlemesini değil, aynı zamanda ilişkilerinin Batı'dan uzaklaştırma politikasının kabulünü kanıtladı. 1997 yılındaysa "Çok Kutuplu Bir Dünya ve Yeni Bir Dünya Düzeni Oluşturulması Hakkındaki Ortak Rus-Çin Bildirgesi", çok kutupluluğu vurgulamaktan çekinmedi hatta ABD hegemonyasını balkanlardaki ve körfezdeki savaşları göstererek eleştirdi. Hariciye bakanı Primakov'un 1996'daki açıklamasında ve 1997'deki ilk bildirmede karşısına geçilen ABD, 1999'da Kosova'yı işgali ve Belgrad'daki Çin Büyükelçiliği'ni "kazara" bombalaması ile kendi bildiği şekilde patronun kim olduğunu gösterdi. 2001'de Çin ve Rusya, "adil ve hakkaniyetli yeni bir dünya düzeni" vurgusuyla yirmi yıllık yenilenebilir bir

anlaşma olan "Çin-Rusya İyi Komşuluk, Dostluk ve İşbirliği Anlaşması'nı" imzalayarak ilişkilerini resmileştirdiler. Çok kutupluluk çağrısı, birkaç ay sonra, uluslararası terörizmi uluslararası gündemin ön saflarına taşıyan ve ardından Mart 2001'de ABD'nin Afganistan'daki savaşına çok taraflı destek veren 11 Eylül 2001'deki Amerika'ya yönelik terörist saldırılarla susturuldu. Ancak bu uluslararası dayanışma, ABD'nin 2002'de Birleşmiş Milletler'e Irak'ı işgal etmesi için dilekçe vermesiyle sarsıldı ve 2003'te BM onayı olmadan bunu yapmasıyla paramparça oldu. Böylece Irak savaşı, kontrolsüz bir süper gücün tehlikesinin nerelere ulaşabileceğini gösterdi. İlerleyen süreçlerde Rusya'nın aksine Çin, Soğuk Savaş'tan sonra Amerika ile bir ilişki kurmada büyük bir başarı elde etti. Bu nedenle Çin, çok kutupluluk davasını yama ve ABD hegemonyasını doğrudan eleştirme konusunda haklı olarak aşırı dikkatli davrandı. Her iki devlet de birbirini uluslararası alanda destekleyerek gücünü artırmaya çalışırken, Rusya'dan farklı olarak Çin Batı ile de ilişkileri koparmadı. ABD'nin ithalatında zirvede yer almasını da bilen Çin, Rusya'nın 2008,2014 ve 2022'deki işgallerinden sonra da tarafını değiştirmede. Ukrayna savaşının üstünden 32 ayı aşkın süre geçmesine rağmen Rusya'yı sorgulamadı ve Rusya'nın en güvenilir petrol ve doğal gaz müşterisi olarak Avrupa yaptırımlarının hasarını Rus ekonomisine hissettirmede. Öyle ki savaşın ilk 2 ayını müteakiben bile araştırmacılar iki ülke arasındaki ticaret hacminin son 12 yılın rekorunu kırdığını kayıtlara geçtiler. Anlaşılabileceği üzere her iki ülke de baş düşmanlarına karşı çok kutuplu dünya düzeni kurmak için açık ve örtülü birçok faaliyete imza atarken aralarında çözülmesi gereken ve fakat iki büyük gücün de uzlaşmaya kapalı olacağı birtakım sorunlar ve farklı hayaller mevcut.

Önümüzdeki süreçte 2. Dünya savaşından beri devamlı altı açık olan Dünya, son 5 yılı ile ilkeleri kaynamaya dahası kaynadıkça etrafa sıçramaya mecbur bırakıyor. İfade etmek isterim ki Dünya bir dönüm noktasına daha yaklaşıyor bu sefer geçmişin perdeleri tekrar asılabilir. Geçmişin perdeleri asılır demek çok kutuplu düzeninin gelmesi, 3.dünya ülkelerinin güvenliği ve egemenliğinin daha çok zedelenmesi, vekâletli vekâletsiz sınır savaşlarının artması demek zira tek kutuplu dünya tek kutup var; iki kutuplu dünya iki kutup var demek iken çok kutuplu dünyanın sınırı yoktur ve tarihten anladığımız üzere sınırlandırılması için müttefikliğe ve bir dünya savaşına muhtaçtır. Kim bilir belki de yıllardır artık kapıda dediğimiz 2. dünya savaşı çok kutuplu dünyayı hatta ulus devletlerin sömürgelerinin veya düzensiz göç politikalarının bir sonucu olarak imparatorlukları gördükten sonra çıkacaktır. Şimdiden bile tahmin edebildiğimiz geleceğin ABD, Rusya ve Çin dünyası geçmiş, anı ve geleceği birlikte temsil edebilir. Batı ve bazı Doğu ülkelerinin sırtını yasladıkları bir ABD, coğrafi yakınlıktan dolayı pek çaresi olmayan ve Çin'in dahi doğal kaynaklarına bağımlı olduğu Rusya ve ekonomik olarak ABD'yi bile kendine bağlayan Çin. Bunlara ek olarak Avrupa Birliği literatür arasında yer alsa da Avrupa Birliği kurulduğu yıllardaki hayalini gerçekleştirmekten yani ABD'ye taraf ama siyasi, ekonomik, kültürel olarak da tam bağımsız bir yapıya erişmekten oldukça uzak olduğundan böyle bir federasyon hatta imparatorluk kurulsaydı bile kendi başına bir kutup olarak öngörülmekten oldukça uzaktır. Zira bu düşüncüyü biraz da olsa inanarak ifade edenler ABD'nin yok olması veya yok olmaya yüz tutacak kadar gerileyeceğini düşünmektedirler. Bu durumu ne kadar mümkün olduğunu çoğunlukla Rusya ve Çin üzerinden değerlendireceğimiz BRICS başlığında ifade etmeye çalışacağız.

3.5 Milyarı aşkın nüfusuyla Dünya Nüfusunun yarısını oluşturan BRICS+ oluşumu başta ekonomik bir fikir birliğini ifade etmekle kapitalizmi kullanarak kapitalizmin dolarizasyonunu eksiltme amacı taşıyan ve başarı oranına göre aynı zamanda çok kutupluluk hedeflerini de başaracak bir ortaklık. Şu an 11 ülke tarafından üyesi olunan BRICS+ gün geçtikçe birçok üyelik başvurusu veya iması almaya devam ediyor. 2006 yılında kurulmasına rağmen Covid 19 pandemisine değin 2010'daki Güney Afrika Cumhuriyeti katılımı hariç amaçlarını küresel amaç haline getirmekten pek uzaktı. Covid 19 ile birlikte ekonomik çöküntü yaşan ülkeler küresel para akışının dolarla yapılmasının kendilerine ve genel sisteme yaşattığı güvensizliğe karşı bilinçlenmiş ve başta petrol ülkeleri olmak üzere Asya, Afrika, Güney Amerika kıtalarından ısrarlı başvuru almışlardır. Bu sayede 21. yüzyıl uluslararası ilişkileri için değişim noktası olmaya potansiyel bir kuruluş olarak yanında getirdiği "çok kutupluluk", "ulusların kendi parasını piyasaya sürebilmesi" ve yapay zeka çağına rağmen "insan gücü" temalarına daha kuvvetli anlamlar kazandırmaya başlamıştır.

Genel itibarıyla NATO ve bazen de Avrupa Birliği (AB) ile kıyaslanan fakat ne NATO gibi askeri amaçlı; ne de AB gibi birtakım egemenlik alanlarının ortaklaştırılması amaçlı kurulmayan BRICS, asıl hedefleri olan uluslararası ticareti ülkelerin ulusal paralarıyla yapmak ve özellikle de petrol ihracat ve ithalatının küresel dedolarizasyonubüzerine adımlarını yürürlüğe koymaktadır. Çok birimli küresel ticarete dair Rusya Maliye Bakanı Anton Siluanov, başkent Moskova'da Çin Maliye Bakanı Lan Fo'an ile gerçekleştirdiği görüşmede iki ülke arasında ekonomik ilişkilere dair açıklamalarda bulundu Rusya ile Çin arasındaki ticaret hacminin bu yıl beklentilerin üzerine çıkacağını belirterek, "Ticaretimizin yüzde 90'ından fazlası ruble ve yuan cinsinden yapılıyor, ulusal para birimlerine geçmemiz önemli" diyerek vurgu yaptı. Rusya ve Çin arasındaki ticaret hacminin geçen yıl rekor düzeye ulaştığını vurgulayan Siluanov, "Bu yılın 7 ayındaki sonuçlara göre, ticaret hacmindeki bu yüksek seviyeyi 2024 sonunda yenilemek için gerekli koşullar oluştu." diyerek sözlerine devam etti. İfade etmemiz gerekir ki Rusya ile Çin arasındaki ticaret hacmi geçen yıl bir önceki yıla kıyasla yüzde 26,3 artarak 240,1 milyar dolara çıkmıştı. Petrol dedolarizasyonuna bakarsak da OPEC'in en büyük petrol rezervine sahip iki ülkesi Venezuela ve Suudi Arabistan'ın BRICS'e katılmak için başvurduğu konuşulurken zaten Rusya'nın da OPEC kararları üzerinde kuvvetli etkisi olan ve işbirliği içinde hareket eden bir petrol devi olduğunu eklemek gerekir. Ayrıca ülkelerin ticaretlerini kendi para birimiyle yapması oldukça ilgi çekici gibi gözükse de Birleşmiş Milletler içerisine yönelik olumsuz sonuçları da doğurabilir. Mütemadiyen belirli bir sistemin yürümesi imkansız olsa da yeni bir düzen ne kadar kurtarıcı olabilecektir, bu öngörülen düzen refah ve gelir eşitsizliğini artırır mı ve en önemlisi bütün bunlara Dünya'nın ihtiyacı var mı gibi sorular tabiri caizse altı kaynayan dünyanın içine şeker atıp görünüşü benzer ama sonucunda da daha tatlı bir his

bırakabileceği umuduyla cevaplanmaktadır. Olası bir Batıdan Doğuya medeniyet akışı, Batı için tahammülü; Doğu içinse sahip olabilmek için paylaşması gerektiğini öğretecektir ancak devletlerin çıkarlarını korumak için her şeyi göze alabileceği maalesef her zaman yüksek ihtimale sahip bir oyun bozandır ve bu öğretiler genelde dikkate alınmamakla öğrenilmiş çaresizliğe dönüşürler. Bu soruların cevabı ileride belki doktrine çevrelecektir fakat henüz birçok cevap verilemez ve birçok şüphe giderilemez konumdur. Bu sorulara ne cevap verileceğinden ziyade cevapların kaynağındaki gerçekler üzerinden yorum yapmaya çalışmak daha anlamlı olacaktır diye düşünüyorum ve öncelikle BRICS+'ın karşı olduğu mevcut düzenin günümüze kadar nasıl geldiğine ve vaad ettiği geleceğe bakalım.

Öncelikle parayı değerli kılan unsur bildiğimiz üzere onun kendi aksinde bir güvenceye sahip olmasıdır. Eski çağlardan örnek verecek olursak bir fırıncı ve bir kasabı ele alalım fırıncı kasaptan 1 kilo et alıyor ve bunun karşılığında 50 ekmek vermek yerine 10 ekmek güvencesi veren 5 kağıt veriyor. Daha sonrasında kasap, manava gidip bir kilo domates almak istediğinde bunu o güvenceli kağıt parçalarıyla hallediyor ve manava da ekmek ihtiyacını gidereceği zaman fırıncıya gidip kağıtlar karşılığında ekmeği alabileceğine yönelik güven ve inanca sahip. Oysa bir gün bu güvenceye sahipken fırına gittiğinizde fırının kapalı olduğunu görseniz ne düşünürsünüz? Dünyada kapitalizm birçok düşünür hatta Dünya ekonomik forumuna katılan birçok elite göre bile çöküşte. Anlattığımız hikayeyi son 80 yıla uyarlısak; Eskiden devletler bastıkları para karşılığında kasalarında altın bulundurlardı yani altınına endeksleyeme yetecek kadar para basması yeterliydi ve fazlasının enflasyon, hiperenflasyon gibi buhranlar yarattığı bilinmekteydi. Örneğin, Fransa 100 Frank karşılığı kasasında 1 altın; Birleşik Krallık ise 100 Pound karşılığı kasasında 2 altın bulundurmasından ötürü Pound 2 kat daha değerliydi. İlerleyen tarihte 2. Dünya Savaşı'nın zaferi ile dünyayı kurtarmış role bürünen ABD savaşa geç katılmasının ve coğrafi olarak da uzak kalmasının da etkisiyle zaten gelişen ekonomisini savaş yorgunu büyük küçük birçok devlete kasalarındaki altını vermeleri karşılığında dolar basarak destek olmayı teklif etti. Aslında bu bir uzun soluklu anlaşmaydı ve ülkeler bundan böyle ticaretlerinde doları baza alarak piyasadaki doları dolaştıracaktı. 1944'te Birleşmiş Milletler üyeleri tarafından imzalanan Bretton-Woods sistemi Avrupa ve petrol devletleri için hızlı bir kalkınma gerçekleştirdikçe aynı zamanda her geçen yıl daha bağımlı hale getirdi. Amerikan kasası 20.000 tona yakın altınla dolarken dünya ticareti dolarla yapılmaya başlandı. Tamam devletlere bu paranın güvencesi sorulduğunda dolar gösteriliyor onun güvencesine diye sorulduğunda da Amerikan kasalarındaki altınlarını işaret ediyorlardı ancak ilerleyen yaklaşık 30 yıllık süreçte çıkan soğuk savaş, uzay yarışları, Vietnam ve Kore savaşları gibi birçok olgu sonucu ABD adeta deli gibi para harcıyordu ve devletler acaba karşılıksız para mı basılıyor diyerek biz dolarlar karşılığında altınlarımızı geri almak istesek verebilecekler mi endişesini yaşıyordu. Bu panik devletlerin gemiler dolusu altınlarını ülkelerine geri götürmesine sebep oldu ve Amerikalılar şunu anladı: Bu böyle devam ederse kasada altın kalmayacak. Böylece 1972 yılında ABD, bundan sonra dolar karşılığında altın verilmeyeceğini açıkladı ve sistem resmen çökmüş oldu. Belki de insanlık tarihinin en büyük dolandırıcılığı bu dönemleri de içine alarak başladı. Fırıncı örneğindeki gibi manav fırının kapandığını gördü ve tüketim hakkını kullanamaz hale geldi. 1972 ile birlikte itibari para sistemine geçildi fakat bu sefer de sistemde devletlerin kendi sınırları içerisinde para basıp ticaret yapabilmeleri onları hiperenflasyon riskiyle karşı karşıya bıraktı. Hal böyleyken devletler yüklü ticaretlerde dolar kullanmaya devam etti. Baktığımızda Altın sınırlıdır ve bundan mütevelli değerlidir yoktan altın var edemezsiniz fakat bugünkü doları yoktan var ediyorlar. Örneğin, ABD hükümeti FED'den harcamalarını ödemek için 10 milyon dolar istiyor ve bunun elinde olmadığını ifade ederek borç senedi yazıyor. Altın miktarı değişmemesine rağmen

kasaya borç senedinin girmesinin yasallığıyla 10 milyon doları basan FED, ABD'ye veriyor. Borç faizinin de 2 milyon olduğu varsayımında kendisine 10 milyon dolar basıldığını ifade eden hükümet 2 milyon içinde ayrı bir borç senedi yazıyor. Bu kriz bir gün patlayacak o kesin zira en büyük şirketlerin değerleri, ABD'nin zenginliği her geçen gün şişen bir balona benzemektedirler. Banka hesaplarımızdaki altınları kriz olduğunda çekmek istediğimizde diğer ülkeler olarak etkilenmemiz ve aslında bizim sandığımız değerlerin çok daha azına sahip olabileceğimizi düşününce bütün bunların bir kandırmacadan ibaret olduğu hissine kapılmak istemeyen devletler bu çöküşün farkında olarak asgari kayıpla yeni bir düzene geçmekte kararlı duruyorlar. Tabi ki bunun için daha çok zaman gerekecek fakat Covid19 sonrası ivmesi fazlaca artan dolar enflasyonu en çok ABD'ye bir tehdit gibi gözükse de dolarsızlaştırma politikaları başarıya yaklaşmadan oluşacak büyük bir kriz tarihin gördüğü en büyük sefalet ve imkansızlıklara sebep olabilecektir. Unutulmamalıdır ki 1929 Büyük Buhranından çok değil bir iki yıl öncesine kadar kalkınmalar rayına oturuyor ve pozitif dünya gözlükleri takılıyordu. 2008 krizindeki gibi 15 gün piyasaları kapatıp tüm tarihi boyunca bastığından 4 kat fazla dolar basma gibi bir girişimi kaldıramaz. Kaldıramayacağı noktaya geldiğinde Dünya ülkeleri ya savaşı tercih edeceklerdir ya da BRICS'in en azından başarılı bir hayal kurdurmuş olmasını düşünerek dolarizasyonun tarihi sona erecektir. Böylesi bir durumda birçoğumuz istemesek veya inanmasak da belki de Marx haklıymış diyebiliriz. Zira ona göre; Krizler kapitalizmin bir sonucudur ve her kriz bir öncekinden daha şiddetli ve daha sık aralıklarla olacaktır. Devamı herkesin malumu olduğu üzere bir proletarya diktatörlüğüdür ki onun için acaba mı demek günümüz için hala imkansız ama dünyanın gelecekteki sorunları düşünüldüğünde korkunç olacaktır. Uzun lafın kısıası BRICS+, devletlerin karşısına bir kurtarıcı olarak çıkmaktaysa da gerek içlerinde oluşacak tartışmalar gerek çok kutupluluk gerekse de konjonktürel gerçekler ile geleceğe yönelik onu ön plana çıkarmak ne kadar tutarlı olur tartışılır. Günümüz içinse diyebileceğim şey iyi ki bir denge unsuru olarak çıkmış olmasıdır ki o da dünyanın BM hariç en kalabalık uluslararası örgütü olması ve böylece çöken sisteme gerçekte bir karşılığı olan kapitali sunmak için yeterli emek ve enerji kaynaklarına sahip olmasındandır.

Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti, küresel siyasetin başat aktörleri olarak jeopolitik, ekonomik ve stratejik çıkarları doğrultusunda dünyanın çok kutuplu yapısını şekillendirmeye devam etmektedirler. Her iki ülke de, geleneksel Batı hegemonyasına karşı çok kutuplu bir dünya düzeni inşa etme arzusunu açıkça ortaya koymaktan çekinmemekle birlikte bu bağlamda, Avrasya hakimiyeti fikrini önemli bir stratejik hedef olarak öne çıkarmaktadırlar. Rusya, tarihsel olarak Avrasya bölgesinde hakimiyet kurma arayışında olmuş ve özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bu coğrafyada nüfuzunu sürdürmek istemiştir. Çin ise Kuşak ve Yol İnisiyatifi (BRI) aracılığıyla Avrasya'nın ekonomik ve altyapısal entegrasyonunda başrol oynamaktadır. Bu iki güç, ortak çıkarlar çerçevesinde Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) gibi örgütlerle de ilişkiler geliştirmekte, özellikle Orta Asya'da kendi nüfuz alanlarını pekiştirme çabası içindedirler. TDT üyesi ülkelerle kurdukları ilişkiler, onların hem enerji kaynaklarına erişimlerini sağlamlaştırmakta hem de jeopolitik avantajlarını artırıyor.

Rusya'nın Türk Devletleri Teşkilatı ile ilişkileri, özellikle tarihsel bağları ve bölgesel güvenlik çıkarları üzerinden şekillenirken, Çin'in bu ülkelerle olan iş birliği daha çok ekonomik kalkınma ve altyapı projeleri çerçevesinde gelişmektedir. Ancak, bu stratejik farklılıklara rağmen, her iki ülkenin de ortak çıkarları Türk Devletleri Teşkilatı'nı yakından takip etmelerini gerektirmektedir.

Siyasi olarak, Rusya ve Çin'in Batı ile ilişkilerindeki gerilim ve rekabet, bu iki ülkeyi daha fazla birbirine yaklaştırmakta ve BRICS+ gibi platformlarda birlikte hareket etmeleri, onların karşılıklı bağımlılıklarını ve stratejik ortaklıklarını derinleştirmektedir. BRICS+, Batı'ya karşı ekonomik ve diplomatik denge sağlama çabasının bir aracı haline gelirken, bu iki ülkenin küresel düzende alternatif bir güç merkezi oluşturma arzusunu da bizlere göstermektedir. Özellikle enerji, ticaret ve teknoloji alanlarında karşılıklı bağımlılık, hem kendilerini dünyanın geri kalanına bağımlı kılmak yolunda hem de aralarındaki iş birliğini daha da güçlendiren bir faktördür.

Sonuç olarak, Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti, sadece kendi bölgesel nüfuzlarını genişletmekle kalmayıp, bilhassa çok kutuplu dünya düzenini şekillendirme potansiyeli olan kilit aktörler haline gelmişlerdir. Avrasya'daki etkilerini artırma arayışları, Türk Devletleri Teşkilatı gibi bölgesel yapılarla olan ilişkilerinin dinamiklerini belirlerken, BRICS+ gibi küresel platformlarda Batı'ya karşı alternatif güç dengeleri oluşturma çabaları, dünya siyasetinde yeni bir eşik oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Rusya ve Çin'in karşılıklı bağımlılıklarını derinleştirmesi ve jeopolitik avantajlarını stratejik bir şekilde kullanmaları, dünya düzeninde kalıcı ve dönüştürücü bir etki yaratacaktır. Orta Asya'nın merkezde olduğu bu büyük güç rekabeti, gelecekteki küresel dengeyi ve çok kutuplu dünyanın temel dinamiklerini belirleyecek kritik bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

ADALET ÜZERİNE

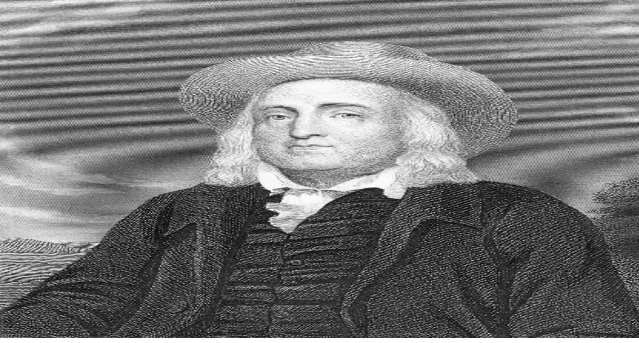
HİLAL ŞAHİN

Bütün hayatımızı şekle soktuğu halde üzerinde hakkını vererek düşünmediğimiz nice konular vardır. Ahlak, değerler, özgürlük, eşitlik, merhamet...

Adalet bunlardan sadece bir tanesidir. Eksikliği nice düzenleri bozan, uğruna savaşlar çıkarıldığı söylenen, devletlerin en tılsımlı vaadi. Nedir adalet? Bizim inşa ettiğimiz değerler midir yoksa bizden ayrı olarak var mıdır? Eğer biz inşa ettiyssek neye dayanarak kurduk? Bizden ayrı ise nereden gelir? Hangi yoldan gitmek ve hangi cümleyle tanımlamak gerekir?

Birinin “bize göre” haksızlığa uğradığını düşündüğümüzde öfkeleniriz. Hele ki çok derin yaralar bırakan ve şiddet içeren haksızlıklarda. Bunu yapanı cezalandırmak, onun canını yakmak isteriz. Haksızlık olduğunu düşünmediğimiz bir eylem için ise bunu düşünmeyiz. “Nerede bu adalet?” gibi serzeniş etmeyiz. Masum bir çocuğun ölüm haberini duyduğumuzda hayatımıza kaldığımız yerden devam edecek dahi olsak üzülrüz. Tadımız kaçır ve içimiz acır. Fakat azılı bir teröristin öldürülmesine bırakın üzülmeyi, seviniriz bile. Her ikisinde de bir insan ölmüştür. Ama bu iki ölüm haberi bizde aynı tepkiyi yaratmaz. Eylem aynı dahi olsa verdiğimiz tepki, içten içe kimin neyi hak ettiğine olan inancımızın yansımasıdır.

İnsanlık var olalı her zaman üzerinde tartışılan ve tartışılmaya devam edilecek bir konudur adalet konusu. Binlerce adalet tanımı vardır. Bu yazımızda sizlere muhtelif birkaç adalet anlayışını açıklamak istiyorum.

JEREMY BENTHAM VE FAYDACILIK

“Doğa, insanoğlunu iki müktedir hükümdarın emrine vermiştir: Izdırıp ve haz. Ne yapmamız gerektiğini de ne yapacağımızı belirleyen de bunlardır.” Jeremy Bentham’ın cüretkâr ve keskin girizgahı. İnsan hazzı isteyen ve acıdan kaçan bir varlıktır. Bu iki güçlü hükümdar insanın hayatı boyunca yaptığı her şeyi yönlendirir. Bu insan doğasının en temel niteliğidir. Doğrusu, hangimiz acı ve hastalıkla dolu bir hayatı sağlıklı ve dinç bir hayata tercih eder? Sevdiğimiz insanların yasını tutmayı onlarla keyifli anılar biriktirmeye tercih eder miyiz? Eylemlerimizin doğal eğilimleri olan haz ve acı, aynı zamanda eylemlerimizin ne olması gerektiğinin belirleyicisi midir?

Bir eylemin ahlaki ölçüsü haz ve mutluluk olabilir mi? Neyin adil olduğu bizi neyin mutlu ettiğine mi bağlıdır? Bentham'a göre böyledir. Bu iki duygu doğal eğilimlerimiz olduğu gibi aynı zamanda ahlaki pusulamızdır. Doğru olan hazzı ve mutluluğu maksimize edip acıyı engellemektir. Birey için olduğu gibi toplum için

de doğru olan budur. “Neticede toplum dediğimiz onu oluşturan bireylerin toplamından oluşan yapay bir vücuttur.”

Adil eylem, en fazla insanın mutluluğunu sağlayan eylemdir. En çok insanı en çok mutlu eden şey, en iyidir. Oldukça basit ve cazibeli bir açıklama. Dolayısıyla bu açıklamaya göre bir eylemin ahlaki değerini, sonucuna bakarak ölçeriz. Bu, felsefede “faydacılık” dediğimiz yaklaşımdır. Bu bakışa göre yardıma ihtiyacı olan birine yardım etmek yaratacağı sonuca bağlı olarak iyi ya da kötüdür. Muhtaç bir insanı mutlu etmek bizi mutlu ediyorsa ve toplumun çoğuna haz sağlıyorsa bu eylem adil ve iyidir.

Örneğin bir fırıncı her gün artan ekmekleri ihtiyacı olan insanlara dağıtıyor. Bu sayede hem kalan ekmekleri iyi bir şey için kullanmış, hem de her gün müşterilerine taze ekmek vermiş oluyor. Fakat bir gün şöyle düşünmeye başlıyor: Eğer ekmekleri muhtaç olan insanlara dağıtmak yerine var olan fiyattan daha düşük bir fiyata satarsa daha çok kazanabilir. Elde ettiği fazladan gelirle büyüyüp daha fazla çalışan istihdam edebilir. Fırıncının adil bir seçim yapabilmesi için seçeneklerin hangisinin daha fazla mutluluk yaratacağını düşünmesi gerekir. Muhtaç insanlara yardım ettiğinde bundan mutluluk duyar. Bu ve bunun gibi yardımlar toplumda etki edip yardımlaşmayı arttırabilir. Uzun vadede ise insanlar arasındaki güven ve bağlılığı da arttırabilir. Fakat ekmekleri satarsa geliri artacak ve ailesi de bundan mutluluk duyacaktır. Daha fazla işçi aldığında onların aileleri de bundan mutluluk duyacaktır. Ayrıca fırıncının büyümesi toplumda uzun vadede genel ekonomik bir fayda da yaratacaktır. Sonuçların toplamında, ekmekleri satması toplam faydayı daha fazla arttıracığından faydacılara göre doğru olan budur.

Üstüne saatlerce tartışabileceğimiz adalet, bir hesap makinesi ile kolayca ölçülebilecek toplama çıkarma işlemidir. Kanun koyucularımız, politikacılarımız, iktisatçılarımız bu işlemi doğru çözüp ona göre karar vermeli ve toplam hazzımızı toplam acıdan fazla çıkartacak kararlar almalıdır. Peki bu hesabı bozan değerler ve haklar yok mudur? Bir toplum fakir ve muhtaç insanlara yardım etmek için bir araya gelebileceği gibi, şiddet ve öfkeyle bir katliam yapmak için de bir araya gelemez mi? Çoğunluk azınlığın farklı bir din, mezhep, dil, ırk ya da ideolojiden olduğu için ölmelerini isterse uzun vadede toplam hazzın fazla olması eylemi adil yapar mı?

Bu sorular, akla faydacılık için güzel bir eleştiri olan ve aynı zamanda insanın insana olan bağı ve sorumluluklarını, ahlaki iklimleri sorgulatan bir hikâyeyi getiriyor. Ursula K. Le Guin tarafından yazılan kısa bir hikâyeyi, Omelas'ı Terk Edenler hikayesini.

Omela mükemmel bir şehirdir. Bu şehirde yaşayan insanların hepsi çok mutlu ve huzurludur. Şehirde ne açlık ne savaş, ne şiddet ne de izdirap vardır. İnsanlar müzik ve eğlenceli neşe dolu bir hayat yaşar.

Fakat bu mutluluğun bir bedeli vardır. Omelas'ın böyle ideal ve güzel bir şehir olması bir çocuğun acı çekmesine bağlıdır. Omelas'ın güzel evlerinden birinin bodrumunda penceresiz bir odada kilitli kalan bir çocuk vardır. Bu arada çocuk acı, korku, eziyet ve yalnızlıkla dolu bir hayat yaşamaktadır. Omelas'ın tüm mutluluğu, güzelliği, huzuru, sağlığı, bolluğu buna bağlıdır. Eğer o

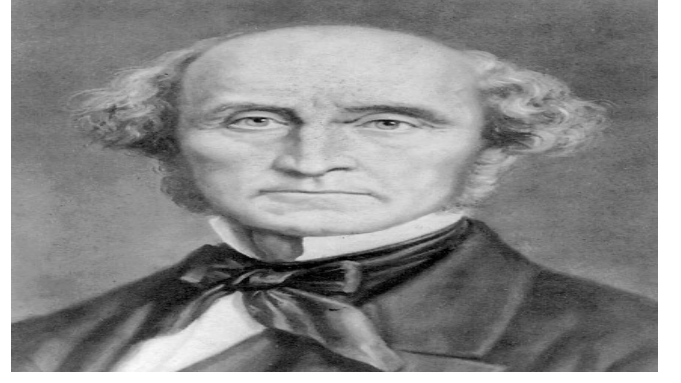
çocuk o odadan çıkarılır ve temiz, sıhhatli, ferah bir hayat yaşarsa şehir sahip olduğu bütün güzelliklerini kaybeder. Omelas halkı bütün bunları bilmektedir. Bazıları bu gerçeği kabul edip hayatlarına devam eder. Halkın çoğunluğunun mutluluğu için bir insanın feda edilebileceğini düşünür. Fakat bazıları ise buna dayanamayıp şehri terk eder ve bilmedikleri bir yere doğru yol alır. Bir toplumun ya da daha özel olacaksa ailenizin mutluluğu masum bir çocuğun işkence görmesine bağlıysa yine de böyle elde edilen bir mutluluğu sevdiğiniz için ister misiniz? Omelas'ı terk edenler belki de daha az mutlu olabilecekleri, hatta acı çekebilecekleri hayatı ne için seçtiler? Tanımadığınız birine sadece insan olduğu için bağlanmanızı sağlayan ve kendinizi ona karşı sorumlu hissetmenize sebep olan şey nedir? Masum insana işkence etmek sadece daha fazla insana acı verdiği zaman mı kınanmayı hak eder? Başka değerler bunun yanlış olduğuna dair sebep olamaz mı?

Bentham bireysel ve evrensel hakların varlığını kabul etmez. Bunları "süslü saçmalıklar" olarak görür. Adalet bireylerin eşit haklara sahip olup olmamaları ile değil, özünde yarattığı sonuçlarla ilgilidir. Evrensel yasalara, değerlere, haklara inanıyor olabilirler ama özünde bu inancın arkasında inandıkları değerlerin uzun vadede muhakkak fayda getirecek olması vardır. Bentham'a göre: "Bir insan fayda ilkesiyle mücadele etmeye başladığı zaman bu mücadele fayda ilkesinin kendisinden türetilen sebeplerden kaynaklanır ve insan verdiği bu mücadelenin fayda ilkesinin bir parçası olduğunun farkında değildir." İnsan haklarının fayda dışında bir temele dayandığını düşünüyorsanız Bentham'a göre bir romantiksiniz. Faydacılar için tüm ahlaki değerlerin haz ve ızdırap ekseninde bir karşılığı vardır. Bu matematik işleminin kolayca çözülmesini sağlayan toplam hazı açıkça bize gösteren önemli özelliği bütün tercihleri eşit kabul etmesidir. Tercihleri rahat toplayabilmemiz için hepsini tek bir ölçekte ölçebilmemiz ve insanların tercihlerini yargılamadan eşit kabul etmemiz gerekir. Tüm değerler ortak bir ölçüte çevrilebilir mi?

Birçok şirket fayda ve maliyet analizi yaparak bütün değerleri ve hakları parasal bir değere çevirir ve buna göre karar alır. Örneğin, 2000'li yıllarda GM araçlarındaki ateşleme kilidi ile ilgili ölümcül sonuçlara sebep olacak bir sorun yaşadı. GM'nin iç yazışmalarında ortaya çıkanlara göre şirket bu sorunu 2001 yılında tespit etmişti. Sorunun çözülmesi için her bir araç için 57 sentlik bir maliyete girmesi gerekiyordu. GM bu kadar düşük bir maliyeti göze almadı ve araçları piyasaya sürmeye devam etti. Bu ihmal 124 insanın ölümüne yol açtı. Skandalın 2014'te ortaya çıkmasıyla GM 900 milyon dolarlık bir ceza ödedi ve birçok sivil dava ile karşı karşıya kaldı.

Elimize bir hesap makinesi alıp fayda ve maliyet analizi yapalım. Bir taraftan olabilecek kazaları, ölecek insan sayısına karşılık ailelerine verilecek tazminatları, cenaze masraflarını, sağlık masraflarını koyalım. Diğer tarafa ise parçayı değiştirmenin maliyetini.

Faydacılar buna karşı çıkacaktır. Çünkü onlara göre bu yanlış bir fayda zarar analizi yapmaktır. Bu denkleme hayatını kaybedenlerin kaybettikleri mutluluklarını, bunun toplumda yaratacağı güvensizlikleri ve uzun vadede yaratacağı sorunları da hesaba kattığımızda doğru bir tutar elde etmiş oluruz. Böyle bir tavra itiraz edilmesinin tek sebebi hesabın yanlış yapılması mıdır yoksa daha ilkesel bir ihlal var mıdır? Burada insanların hayatlarına değer biçilmiş olmasını itiraz gerekçesi olarak görüyorsanız faydacılık size göre değil. Bentham'ın faydacılığı bireyin haklarına yeteri kadar değer vermediği, her eylemi acı ve hazın ölçülerini indirgediği ve bütün tercihleri eşit kabul ettiği için fazlasıyla eleştirildi.

John Stuart Mill

19. yüzyıl İngiliz filozofu ve ekonomisti John Stuart Mill, Bentham'ın arkadaşı ve öğrencisi olan James Mill'in oğluydu. Stuart Mill çocukluğundan itibaren muazzam bir eğitimle yetiştirildi. Sadece bir kuşak sonra faydacılığın yeni bir muhafızı olmuştu.

John Stuart Mill bu eleştirilere karşılık daha ılımlı ve insan haklarını da içeren bir faydacılık anlayışı sundu ve faydayı uzun vadede hesaplayıp maksimize etmeye odaklanmamız gerektiğini söyledi. Bireyin özgürlüğüne ve haklarına saygı gösterip müdahale etmek uzun vadede muhakkak mutluluğu arttıracaktır. Mesela farklı ve hatta karşıt bir düşünceye sahip insanın muhalif olma hakkını neden savunmalıyız? Mill'e göre iki ihtimal vardır: Birinci ihtimal fikir doğrudur. Bu doğru fikir, bizim fikrimizle çatıştığında onun doğruluğu ispatlanabilir ve bu bize doğruyu öğrenip yanlış düzeltme imkânı verir. İkinci ihtimal fikrin yanlış olmasıdır. Bu yanlış fikir ise bizim fikrimizle çatışmasında zaten yenilecektir. Ayrıca bu sayede fikirlerimiz dogmatik olmayacaktır.

Mill'in zarar prensibine göre bireyin eylemi başkasına zarar vermediği sürece özgürlüğüne karışılmamalıdır. Birey kendisinin sahibidir. Çoğunluğun mutluluğu için feda edilemez ve onun topluma karşı sorumlulukları, diğerlerine zarar vermemek üzerine kuruludur.

Devlet de bireyin özgürlüğüne müdahale edemez. Devlet bireye herhangi bir ahlak anlayışını dayatamaz ya da onu kendisinden korumak amacıyla dahi kısıtlayamaz.

Ayrıca Mill faydanın salt niceliksel değil, ayrıca niteliksel değerleri olduğunu düşünmüştür. Mutluluğun niteliksel farkları vardır. Bazı hazlar diğerlerinden daha üstündür. Entelektüel hazlar bedensel hazlardan daha üstündür. Doğru olan sadece toplamı maksimize etmek değil, yüksek nitelikli hazların peşinden gitmektir. Meşhur sözünde de belirttiği gibi: "Doymuş bir domuz olmaktansa aç bir insan olmak; kendinden hoşnut bir aptal olmaktansa kendinden hoşnutsuz bir Sokrates olmak daha iyidir."

Her ne kadar cümleleri bir bıçak kadar keskin olsa da Bentham oldukça tutarlıdır. Ona göre haz vardır, acı acıdır. Hazlar ve acılar arasında üstün ve aşağı diye ayırım yapılamaz. Bazı hazların üstün olması toplamaları alındığında her tercihin eşit hesaplanamaması demektir. Daha temel bir problem ise üstünlük-aşağılık, soylu-soysuz tanımlarının nereden geldiği, neye dayandığı, bu ayrımların neye göre yapılabileceğinin açıklanmasıdır.

Mill, faydacı zeminde kalarak buna bir çözüm önerir: "İki hazı dikkate alalım, her ikisini tecrübe eden herkes, ya da hemen hemen herkes, bu hazlardan birini herhangi bir ahlaki zorlama olmaksızın tercih ediyorsa bu haz daha çok arzu edilir bir hazdır."

“İki acıdan en ağır olanını ya da iki hazdan en yoğun olanını belirlemede her ikisiyle tanışık olanın genel oyu dışında ne gibi araçlar mevcuttur? Belirli bir hazzı belirli bir acıyı tatma pahasına elde edilmeye değer olup olmadığını bunu tecrübe edenin duyguları ve hükmü dışında belirleyen nedir?”

Hakikaten bir acıyı yaşamamış bir insan onun hakkında ne bilebilir? Daha önce tattığınız bir acı ve hiç tatmadığınız acı arasında gerçekten doğru bir tercih yapabilir misiniz? Daha önce işkence görmesek bile gören bir insanın acısını tahmin edebiliriz ama onu tecrübe eden kadar olabilir mi? Hayatı boyunca hiç sevdiği birini kaybetmemiş bir insan sevdiği herkesi kaybeden bir kimsesizden daha iyi bilebilir mi kaybın acısını? Bilmediği bir acıyı ne ile kıyaslayabilir? Aynı şekilde mutluluğu.

Fakat bize haz veren iki eylem arasında ikisini de tecrübe etmiş olmamıza rağmen çoğumuz aşağı olanı seçemez miyiz?

Bir Sokrates diyalogu okumakla arkadaşlarınızla sabaha kadar eğlenmek arasında çoğunlukla Sokrates'i seçmezsek bu onun daha aşağı bir haz olduğu anlamına mı gelir?

İşten eve yorgun argın geldiğinizde kafanızı karıştırıp sorgulamaya sebep olabilecek ağır bir felsefi filmi izlemektense kafanızdaki her şeyi silip süpürecek hiç düşünmemenizi sağlayacak bir televizyon programına denk gelebilirsiniz. Toplumumuzun çoğunluğu ve siz, ikinciye seçtiğinizde televizyon programını izlemek daha üstün bir haz mı olur?

Elbette Mill bunu kabul etmez. İnsan, doğasındaki tembellik ve irade zayıflığı yüzünden aşağı olan hazlara yönelebilir. Bu durum insanların yüksek hazların değerini bilmediği anlamına gelmez. Aşağı hazlar da değerlidir fakat yüksek hazlar kadar değildir. Aşağı olan hazlar kısa vadeli, anlık ve derin tatmin duygusu yaratmazlar. Yüksek hazlar ise uzun vadede insanın mutluluğuna daha çok fayda sağlar. Her ne kadar bireyin özgürlüğüne vurgu yapsa da neticede Mill, özgürlük düşüncesini uzun vadede yaratacağı faydadan dolayı savunur. Fakat liberteryenler için özgürlük çok daha fazlasıdır.

Liberteryenizm

Liberteryenizm, özellikle 20. yüzyılın ortalarında rağbet kazanmış bir felsefedir. Soğuk Savaş döneminde sosyalizm ve komünizm gibi kolektivist ideolojilere karşı bir alternatif olarak öne çıkmıştır. Friedrich Hayek ve Milton Friedman gibi ekonomistler ile Robert Nozick ve Ayn Rand gibi filozofların eserleriyle popülaritesi artmıştır.

Elbette adından da anlaşılacağı üzere liberteryen düşünce adaleti özgürlük fikrine dayandırır. Hepimiz dokunulmaz bir özgürlük hakkına sahibiz. Bu hakkın kendimize ait olduğu kadar diğerine de ait olduğunun bilinciyle; sahip olduğumuz her şeyle istediğimiz her şeyi yapabiliriz. İnsan kendi kendisinin mutlak sahibidir. Hayatı, bedeni, emeği, kişiliği, mülkü vs. mutlak anlamda kişinin kendisindir. Bu sebeple sahip olduğu her şey için

istediği kararı verme hürriyetini ve hakkını da elinde bulundurur. Bu doğal haklar bize doğuştan gelir. Liberteryenler insanın bu hakkını kısıtlayacak yahut tamamen mahrum edecek her şeye karşıdır. İnsanın özgürlüğüne dokunmaya cüret eden her eli bir cüzzamlı eli gibi görürler.

Devletin vazifesi bireyin hakları ve özel mülkiyetini korumak ve sözleşmelere uyulmasını sağlamaktır. Bunun dışında devletin hiçbir eylemi ahlaken meşru değildir. Devlet bireyin kendisine zarar vermesini engellemek ve kendisinden korumak gibi bir vazifeye de sahip değildir, dolayısıyla buna dayanarak yasa çıkaramaz. Örneğin trafikte giderken emniyet kemeri takmak faydalı olabilir. Fakat birey olası bütün koşulları göze alarak (hastane masrafları, sağlık problemleri, ölüm vs.) emniyet kemeri takmayı seçebilir. Bu yalnızca onun hayatına zarar verebilecek bir şey olduğu için karar da yalnızca ona aittir. Devlet bireyi koruduğunu söyleyip özgürlüğünü kısıtlayamaz. Devlet yasanın gücüyle herhangi bir ahlaki yargıyı bir başkasına zarar vermeye dayanmıyorsa kanunlaştıramaz. Toplumun çoğunluğu fahişeliği ahlaksızca buluyor olabilir ancak bu yasaların bunu yasaklayabileceği anlamına gelmez. Devlet çoğunluğun ahlaki inançlarına dayansa da dayanmasa da bir ahlaki anlayışı yasalar yoluyla bireye dayatamaz. Sosyal ve siyasal özgürlüklerin yanı sıra ekonomide de mutlak özgürlüğü savunurlar. Bu sebeple devletin piyasaya her türlü müdahalesine karşıdır. Refah politikalarını, vergilendirmeyi, mecburi emekliliği, asgari ücreti, sertifika zorunluluğunu reddederler. Dizginlenmemiş bir piyasayı ve minimal devleti savunurlar.

Liberteryen düşünürlerin en bilinenlerinden Nozick'e göre mülkün ilk edinimi, nasıl transfer edildiği ve kazanıldığı ile ilgilenilmelidir. Bireyin mülklerinin ilk edinimi adilse hiç kimsenin hakkı ihlal edilmemiş veya gaspa uğratılmamış ise kişi mülkü üzerinde mutlak hakka sahiptir. Aynı şekilde bu mülk hediye olarak ya da rıza ile geldiğinde de geçerlidir. Eğer mülke sahip olma yasal yollarla gerçekleşmemişse, baskıya ya da hileye dayanıyorsa yapılan haksızlık düzeltilmelidir. Hiç kimsenin hiçbir hakkının çiğnenmediği, kaynağının yasal olduğu bir mülkiyette birey mutlak hakka sahiptir.

Nozick'in bunun için verdiği en bilinen somut örnek NBA oyuncusu Wilt Chamberlain'dir. Farz edelim ki, başlangıçta herkesin eşit miktarda serveti var. Wilt Chamberlain, oynadığı maçlar için ekstra ücret almayı kabul eder ve seyirciler maçını izlemek için gönüllü olarak bu ücreti öderler. Zamanla Wilt Chamberlain, kazandığı bu paralarla diğerlerinden çok daha zengin hale gelir. Nozick, bu örnekteki durumu adil bulur, çünkü herkes başlangıçta eşitken bireyler, gönüllü olarak Chamberlain'i izlemek için gelmiştir. Kazandığı para onun hakkıdır ve kimse bu hakka dokunamaz.

Wilt Chamberlain bu kadar çok para kazandığı için onun parasının bir kısmının vergi ile almaya hakkımız var mı? Çok para kazandığı için çok vergi ödemek zorunda ise o halde bu onu boş yere çalıştırmaktan farksız mıdır? Wilt'in kazandığı para onun emeği değil midir? Basketbol bir takım oyunu, takımdaki herkes emek verdi ve Wilt de başarısını buna borçlu; sadece kendi çabasına değil diyebilirsiniz. Fakat takım için mücadele eden herkes hakkını zaten aldı. Hiçbiri bedava çalışmadı.

Eğer kazandıklarını az buluyorlarsa o zaman neden bu takımda çalışmaya razı oldular? Ayrıca bu Wilt'in sorunu değil ki.

Az kazanan insanların daha fazla paraya ihtiyacı vardır. Wilt ise çok fazla kazanmış, bu sebeple ondan çok fazla vergi alarak yardıma ihtiyacı olan insanlara yardım edilebilir. Fakat bu yardımın

Wilt tarafından kendi rızasıyla yapılması ile devletin bunu zorla yapması arasında fark vardır. Liberteryenlere göre yardım etmek bireyin rıza ve sorumluluğuna bırakılmalıdır. Devlet muhtaç insanlara yardım etmek gibi kulağa çok “merhametli” gelen bir eylem için bireyin rızası olmadan onun mülküne dokunduğunda sadece merhametli bir hırsız olur. Faydacılar için devlet bu şekilde toplumsal faydayı maksimize ediyorsa bu adil bir eylemdir. Fakat liberteryenlere göre devlet kamusal fayda için dahi bireyin mülküne dokunamaz. Devletler asgari bir kota koyarak vatandaşların yaşam standartlarını belli bir seviyede korumak, ekonomik eşitsizlikleri ve kötü çalışma koşulları ile mücadele etmeyi amaçlamaktadır. Fakat her bireyin özgürce sözleşme yapma hakkı vardır. Bir iş veren işçisine asgari ücretin altında bir maaşı teklif edebilme hürriyetine sahiptir. İşçi bu koşullarda, bu ücrete çalışmayı kabul eder ve rıza gösterirse anlaşma gerçekleşmiş olur. Ancak devlet araya girip bir maaş sınırı koyduğunda bir sözleşmenin özgürlüğüne müdahale edilmiştir. Farz edelim ki asgari ücretin olmadığı bir ülkede yaşıyorsunuz. Bir iş veren 15.000 liraya çalışmaya rıza gösteren birini bulup onunla anlaşıyor. Daha sonra aynı parayla çalışmak isteyen birini daha bulup anlaşıyor. Fakat sonra devlet 30 bin liralık bir asgari ücret kotası koyuyor. Daha önce o parayla iki işçi çalışacakken şimdi o parayı tek bir işçi alacak. İşveren maliyetleri arttığı için daha fazla insanı işe alamayacak, hatta var olan işçilerden bazılarını işten çıkartmak zorunda kalacaktır. Özellikle düşük vasıflı işçiler az dahi olsa para kazanma imkânlarını kaybedecektir. Ayrıca asgari ücret, yurt genelinde bütün koşulları aynı kefiye koyar. Büyük şehirlerde yetersiz gelecek asgari ücret küçük şehirlerde ise konfor yaratır. Bu iddia ettiği gibi eşit ve asgari bir yaşam standardı yaratamayacaktır.

Liberteryenlerin bu iddiaları çok sert ve gayri insani gelebilir. Ancak çok kolay çürütülemediği de kesindir. Herkesin bir şeye ihtiyacı vardır. İhtiyacımız olan şeylere bir başkası ihtiyaç duymadığı halde fazlasıyla sahip diye bu bize ondan bu şeyi rızası olmadan alma hakkını verir mi?

Diyalizdeki bir böbrek hastasını düşünelim. Bir insan tek böbrek ile de yaşayabilir. Organ bağışlamak iyi bir şey ve kamusal faydayı da artırır. Fakat devletin bu gerekçeyle sizin böbreklerinize birini rızanız olmadan almaya hakkı var mıdır? Yahut kan bağışi yapmak doğru ve toplumsal faydası yüksek bir eylemdir. Herkes kan bağışi yaparsa hiç kimse bir zarara uğramamış olur hatta üstüne toplumsal olarak faydası olur. Peki devlet kamusal faydayı gözetme amacıyla kan bağışi yapmayı zorunlu kılabilir mi? Kan bağışi yapmayan insanlara para ya da hapis cezası verilebilir mi?

Gerek asgari ücret gerek vergi örneklerindeki gibi, her şeyi bireyin rızası ve piyasaya bırakma düşüncesi de bir güvensizlik yaratır. Bu kadar sert bir anlayış da topluma sosyal Darwinci bakış olmaz mı?

Türkiye’de yaşanan bir durum örnek verilebilir. 6 Şubat 2023’te meydana gelen deprem 11 ilimizi etkiledi, birçok insanı maddi ve manevi zarara uğrattı. Bu sebeple evsiz kalan aileleri düşünelim. Civardaki şehirlere ulaşım sağlayıp giden aileler orada bir otelde kalmak yahut bir ev tutmak istediler. Otel veya ev sahipleri bunu bir fırsat olarak görüp yeri normalin 3 katı fiyatına verdiler. Depremzedeler de bunu kabul etti.

Liberteryenler için burada bir adaletsizlik yoktur. Depremin olması piyasayı etkileyen faktörlerden biridir. Bu faktörün diğer faktörlerden hiçbir farkı yoktur. Savaş çıkmasıyla, petrol fiyatlarının artması ve diğer birçok ürünün bundan etkilenmesi de aynıdır. Savaşın çıkması da piyasayı etkileyen bir faktördür. Bu

örnekte olduğu gibi taraflar özgürce ve rızalarına dayanarak anlaşılırsa bu adil bir sözleşmedir. Sözleşmelerin özgürce, rızaya dayanarak ve karşılıklı hizmeti sağlayacak şekilde yapılmış olması adil sayılması için yeterlidir.

Buradaki taraflar gerçekten varsayıldığı kadar özgür müdür? Elbette otel odasını tutmaları için kafalarına silah dayatılmamış yahut tehdit edilmemişlerdir. Fakat yaşadıkları afetten dolayı ciddi bir zarara uğramış ve yardıma ihtiyaçları vardır. Bulundukları muhtaç hal, emniyet ve ekonomik yoksunluklar da bir baskı değil midir? Böyle bir baskı altında alınmış karar özgür bir karar mıdır? Fahiş fiyatlar ödemeyi ya da ödeyemedikleri için çok adi koşullarda kalmak zorunda olmaları büyük bir rıza ve hürriyetle alınan kararlar olduğunu sanmak biraz tuftur. Bu yapılan insanların muhtaçlıklarından faydalanmaya çalışan açgözlü bir eylem midir yahut piyasayı etkileyen binlerce faktörden sadece birinin sonucu mudur? Liberteryenlere göre piyasayı etkileyen faktörler arasında ayırım yapılmamalı. Bütün faktörler birbirlerini etkileyebilir. Faktörler arasında bazılarının, toplumda bizi rahatsız etti diye kontrol altına alınmasını savunamayız. Bireyler bütün faktörlere rağmen mülkiyetleri üzerinde özgürce karar veremeler. Bu mülkiyet tanımı sadece maaş eşya ya da bedenle sınırlı değil hayatı da kapsar.

Liberteryenlere göre kendi kendisine sahip olan insan pek tabii ki hayatı hakkında karar verme tekeli de elinde bulundurur. Birey isterse kendi hayatını alabilir veya bu hayatı alma işlemini devlete teslim edebilir. Liberteryenler yardımcı intiharı savunur.

Acı içinde yaşayan bir insan acılarından kurtulmak için ölümü seçebilir. Her insan şunu çok iyi bilir ki insan acıdan kaçabilir ama ölümden kaçamaz. Acıdan kaçabilmenin bir yolu olarak kaçmadığı ölümü seçebilir. Fakat ölümü seçse bile kaçamayacağı son bir acı kalır: Ölümler yaşayacağı acı. İnsan bu acıyı en aza indirebilmek için ötenaziye seçebilir.

Bazı insanlar bu seçimi çok şefkatli bir tercih olarak gördükleri için destekliyor. Ancak liberteryenler bundan ziyade buradaki özgürlük hakkı için desteklerler. Birey, hayatı devam ettirip ettirmemeye (eğer ettirmeyecekse de nasıl sonlandıracağına) karar verme özgürlüğüne sahiptir.

Bu tabii ki bireyin acısız bölümü tercih etme örneğidir. Birey, hayatını acısız sonlandırma hakkına sahip olduğu gibi acılar içinde sonlandırma hakkına da sahip değil midir? Bireylerin oluşturduğu siyasal yapıya, yani devlete devredebildiği gibi bireyin kendisine de devredemez mi?

Sizi öldürmesi için devlet ile değil de bir arkadaşınızla sözleşme yapamaz mısınız? Hatta sizi işkence ederek öldürmesi için de bir sözleşme yapılamaz mı? Özgürlükse bu da özgürlük değil midir? Liberteryenler bu konuda ihtilafa düşer. Rıza ve özgürlüğü esas kabul edenler bireyin böyle bir hakkı da olduğunu düşünür.

İnsan hayatını istediği şekilde sonlandırabilir. Ayrıca bedeni ile ilgili de istediği kararı verebilir. Organlarını bağışlamak gibi satmak da hakkıdır. İsteddiği insanla duygusal olarak birlikte olmak gibi para karşılığında birlikte olmak da hakkıdır. Birey sonucu sadece kendisini ilgilendiren ve kendisine ait olan her şey için aldığı bütün kararlarda hürdür. Kant’a göre ise bu ancak bir kölenin hürriyetidir.

Immanuel Kant

Immanuel Kant, 18. yüzyıl Alman filozofu olup, "Aydınlanma" döneminin en önemli düşünürlerindendir. Ahlak, bilgi ve metafizik üzerine yazdıklarıyla modern felsefeye unutulmaz bir nişane bırakmıştır.

Kant'a göre ahlaki eylemler sonuçlarına değil ilkelerine göre değerlendirilir. İnsan rasyonel, özerk, akıl sahibi ve özgür irade ile eyleyebilen bir varlıktır. Bu nitelikler sadece insana mahsus olup onu diğer yaratıklardan ayırır. Hazzın peşinden koşarken ya da acıdan kaçarken özgür tercihte bulunulamaz, bu bir kölenin tercihi gibidir. Özerk olarak eylemek, biyolojik ihtiyaçların ve toplumsal adetlerin emirlerine göre değil, kendi içselleştirdiği yasa ya da yasalara göre eylemektir. Özerklik yoksa ahlaki sorumluluk da olmaz. Ayrıca hazlarımız ve arzularımız, zamana ve mekâna; hatta kişiye göre değişir. T1 anında istediğimiz bir şey bize T2 anında acı verebilir. Bu değişkenlik bizim evrensel bir yasa koymamıza izin vermez ve ahlakın saygınlığını yok eder.

Kant intihara kesin bir biçimde karşıdır. İnsanın varlığını koruması ahlaki bir ödevdir. Bir insan çok acı çekmiş olabilir. Fakat eğer acıdan kurtulabilmek için hayatına son verirse hayatını onu acıdan kurtaracak bir araç gibi kullanmış olur. İnsanın varlığı tek başına bir amaçtır ve araç olarak kullanılamaz. Aksi takdirde insan hayatının değeri ve insan hayatına saygı ortadan kalkar. Kendi varlığı olduğu gibi bir başkasının varlığı da böyledir. Bu sebeple Kant'a göre kişinin kendini öldürmesi ile bir başkasını öldürmesi arasında hiçbir fark yoktur. Bu sebeple Kant cezada mimsillemeyi savunur. Ceza suçlunun işlediği suça karşılık vermek için uygulanır, rehabilite etmek için değil.

Bu sebeple Kant 'a göre adalet, insan özgürlüğü ve evrensel ahlak yasalarına dayanır.

Fakat eylemin ahlak yasasıyla uyumlu olduğu gibi ahlak yasası uğruna da yapılması gerekir. Eylemin ahlaki değerini belirleyen dürtü ödev dürtüsüdür. Ödev dürtüsü bir şeyi yararlı olduğu için değil doğru olduğu için yapmaktır. Ahlaki olan, doğru şeyi doğru sebepten ötürü yapmaktır. Ödev dürtüsünün karşıtı olan dürtü isteklerin dürtüsüdür. İsteklerin dürtüsü ödev dışındaki bir menfaati amaç edinerek eylemde bulunmaktır. Kant'a göre bu eylem ahlaki değerden yoksundur.

Buna bir örnek verecek olursak bir ülkeye turist olarak gelen birinin taksiciye bindiğini düşünelim. Taksici onun turist olduğunu ve ülkedeki yolları, mesafeyi bilmediğini anlamış olsun. Bu durumda taksici turistin yolunu uzatarak ondan daha fazla para kazanabilir. Fakat taksici bunu yaptığında bunun duyulacağı ve bu sebepten işten atılacağı ya da insanların taksicilere duyduğu güvenin azalması ile uzun vadede işlerinin kesata uğrayacağını düşünüp bunu yapmaktan vazgeçebilir. Ya da taksici bunlardan

hiçbirini düşünmeden sadece bunun gerçekten etik olmadığını kabul ettiği için yapmayabilir.

Kant'a göre taksicinin yanlış olduğunu düşündüğü için bunu yapmaması ahlakidir. Fakat taksicinin başka menfaatleri düşünüp de bu eylemde bulunmaması ahlaki değildir. Evet, doğru bir şey yapmış, turisti dolandırmamıştır ancak doğru şeyi doğru sebepten ötürü yapmamıştır. Bunu bir ödev olarak görüp gerçekten yanlış olduğunu kabul ettiği için değil, uzun vadedeki çıkarını düşünüp isteklerinin dürtüsüyle hareket etmiştir. Kant'ın yerinde bir faydacı olsaydı sadece sonuca bakardı ve onun için bu iki eylem arasında hiçbir fark yoktu. Neticede iki eylemin sonucunda da taksici turisti dolandırmamıştır.

Daha iyi mukayese edebileceğimiz bir başka olaya bakalım. Bulunduğu mevkiyi yükseltmek isteyen ve hayırsever bir patrona sahip bir çalışan düşünelim. Bu kişi patronun onu hayırsever biri olarak görmesi için onun görebileceği şekilde yardıma muhtaç insanlara yardım ediyor. Hatta bu yardımlar toplumda çok ses getirip destekçi sayısının artmasını sağlıyor. Bu yardımlar sayesinde çok fazla insan refahlarını arttırıp mutlu oluyor.

Faydacılara göre bu eylem adildir/doğrudur. Faydacılar eylemin yarattığı neticeye bakar ve neticede bu eylem toplumsal faydayı maksimize etmiştir. Fakat Kantçı bir ahlak anlayışında bu eylem ahlaki değerden yoksundur. Kişinin yaptığı eylem doğru, neticesi de güzel olabilir fakat eylemin sebebi olan dürtü ödev dürtüsü değildir.

Bütün bunlar içten içe belki de birçoğumuza haklı geliyor. İnsanların çok az bir kısmı yalalaklık, şöhret, şan, mevki, para uğruna yapılan iyilikleri doğru kabul eder. Böyle bir eylemin içinde bir kir olduğunu düşünür ve ne kadar çok insana ulaşsa da saf ve temiz bulamayabiliriz.

Vicdan, şefkat, merhamet gibi duygularla yapılan eylemlerde ise saflık görürüz. Kantçı ahlak anlayışının belki de çoğu insana tuhaf gelecek, fakat kendi içinde tutarlı olmasını sağlayan bir niteliği de şudur ki; Kant'a göre bu "iyi" kabul edilen hislerle yapılan eylemler de ahlaki değerden yoksundur.

Diğerkâm bir insan başkalarının yararını kendi yararı gibi düşünür. İnsanlara sevgi ve şefkatle yaklaşıp yardım etmekten mutluluk duyar. Böyle bir kişi elinden gelen bütün imkânlarını maddi desteğe, sağlık hizmetlerine ya da eğitim hizmetlerine harcıyor. Kendisine yaptığı yardımlarla ilgili bir soru sorulduğunda şöyle bir cevap veriyor: Ben mutlu ettiğimde mutlu oluyorum.

Ne kadar güzel ve vicdanlı bir bakış, muhtaç olan insanların mutlu ederek keyif alabilmek. Hele ki insanların bayağı hazlardan keyif alması ile kıyaslandığında çok aziz bir tavır. Size tuhaf gelebilir fakat Kant'a göre bu eylem de ahlaki değerden yoksundur. Buradaki kişi mutlu olmak için mutlu etmektedir. Yani o eylemi o olduğu ve doğru kabul ettiği için değil mutlu olmak adına yapar. Burada onu harekete geçiren dürtü isteklerin dürtüsüdür, ödevlerin değil. Fakat doğru şeyi doğru sebepten dolayı yaptıktan sonra mutluluk hissetmeniz eylemin ahlaki değerini azaltmaz. Bunu ödev dürtüsüyle yapıp sonrasında mutluluk hissetseydi, o zaman ahlaki değeri olurdu.

Kant şunu kabul eder: Bazı eylemlerde ödev dürtüsü ve isteklerin dürtüsü aynı anda bulunabilir. İlk ödev olan hayatta kalmak, yani bireyin hayatını koruması böyle bir dürtüdür. Bu hem bir ödevdir hem de insan bunun için varlığında güçlü bir arzu duyar.

Peki bütün bu eylemlerimizi belirleyen ödevler nelerdir? Bu ödevler nereden gelir ve nasıl bilebiliriz? Kant'a göre bu ahlak,

özgürlük ve aklın birbirleri olan ilişkilerine dayanır. Eylemin ahlakiliğini belirleyen ödev ve istek dürtülerinden bahsettik. Özgürlük için ise Kant iki zıtlıktan bahseder: Özerklik ve heteronomi.

Eylemlerimizi doğal ihtiyaçlarımız belirlerse bir hayvandan farkımız var mıdır? Ya da eylemlerimizi fizik yasası belirlerse elimizden bıraktığımızda düşen bir kalemde ne farkımız kalır? Kant'a göre gerçek ahlaki özgürlük kişinin özerk bir şekilde kendi içsel-leştirdiği ahlak yasasını takip etmesiyle mümkündür. Kişi ne iç ne dış baskılara göre hareket etmelidir. Mesela bir insanın aç olduğu için yemek yemesi heteronomik bir dürtüdür. Çünkü açlık hayvani bir dürtüdür ve burada tamamen içsel bir zorunlulukla hareket etmiş olur, aklın rehberliğinde değil. Kişinin toplumda daha fazla itibar görmek için bir insana yardım etmesi de heteronomik bir dürtüdür. Çünkü burada kişi dışsal bir ödül/zorunluluk için hareket etmiştir. Eylemin doğru olduğunu düşündüğü için veya evrensel bir ahlak yasasına uymak için hareket etmemiştir.

Peki aklımız evrensel yasaları belirleyip bu yasalara göre davranmamızı nasıl sağlar?

Faydacıların da içinde bulunduğu ampirikler için akıl tamamen araçsaldır. Akıl amaçları belirlemez, duyularımızdan gelen verileri işleyen bir hesap makinesidir.

Kant aklın bu ikincil rolünü reddeder. Eğer öyle olsaydı içgüdülerimize göre hareket ettiğimizde daha iyi olurduk. Kant'a göre akıl (salt kılgsal akıl) rasyonel ve deneyimden bağımsızdır. Bu akıl, duysal arzular ve dış etkilere bağımsız olarak ahlaki yasaları belirler ve bu yasalara uygun davranmamızı sağlar.

Kant iki buyruk arasında ayırım yapar: Kategorik buyruk ve hipotetik buyruk. Hipotetik buyruk bir amaç için yapılması gerekeni belirten koşullu emirlerdir. "X'i istiyorsan Y'yi yap." şeklindeki buyruklardır. Amaca bağlı ve şartlıdır. Kategorik buyruk ise şartlardan bağımsız koşulsuz olarak yerine getirilmesi gereken emirlerdir. Evrensel ve her durumda geçerli ilkelerdir. Kategorik buyruk ilkesinin iki önemli formülasyonu vardır:

- İlk Evrensel yasa ilkesidir. *"Öyle bir davran ki, eyleminin temeli evrensel bir yasa haline gelebilir."* Bir eylemin ahlaki değerini belirlemek için o eylemin herkes tarafından uygulanıp uygulanamayacağını düşünmeliyiz. Mesela yalan evrensel olarak kötüdür. Herkesin yalan söylediği düşünelim, doğru ve yanlış arasındaki fark anlamsız hale gelirdi ve kimse kimseye güvenemezdi.
- İkincisi ise insanı amaç olarak görmektir. *"İnsan kendinde amaçtır ve araçsallaştıramaz."* Her insan içsel bir değere sahiptir ve saygıyı hak eder. Hiçbir çıkar için araç olarak kullanılamaz. Bu evrensel yasa ilkesini "Kendine nasıl davranmasını istiyorsan başkasına da öyle davran." ile karıştırmayalım. Çünkü bu hipotetik bir buyruktur. Başka insanlara olan davranışınız kendinizi nasıl davranılmasını istediğinize bağlıdır. X ve Y. Yani başkasının sana nasıl davranmasını istiyorsan sen de öyle davran. Burada başkasına iyi davranmanızın sebebi kendinize öyle davranılmasını istemeniz.

Kant'ın ahlak anlayışı çok katı bir evrensellik iddia ettiği için fazlasıyla eleştirilir. Çünkü bu evrensel yasa hiçbir koşulda aksi davranılmamayı gerektirir. Ancak bazen öyle durumlar yaşanır ki birden fazla ahlaki ilke çelişebilir.

Yalan söylemek evrensel olarak kötüdür. Peki her şart ve koşulda da kötü müdür? Ne olursa olsun daima yalan söylemememiz mi gerekir? Yoksa bazı durumlarda yalana başvurulabilir mi? Kendisinin meşhur bir örneği vardır. Bir arkadaşınız evinize saklanmak için gelir ve onun peşinde bir katil vardır. Bir süre sonra katil kapınıza gelir ve size arkadaşınızın nerede olduğunu sorar. Bu durumda ne yapmalısınız? Yalan söyleyerek arkadaşınızı korur musunuz, yoksa doğruyu mu söylersiniz? Böyle bir durumda yalan söylemek yanlış mıdır? Kant'ın evrensel ahlak anlayışı çok katıdır, dolayısıyla böyle bir durumda bile yalan söylenemez.

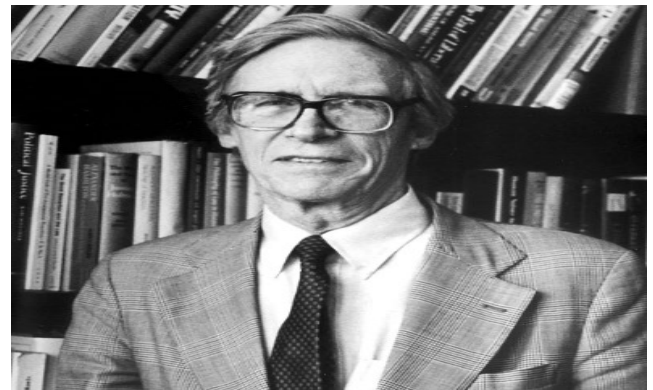
Peki o halde ne yapmalıyız? Arkadaşımızı öldürülme ihtimalini bile bile yerini söylememiz ne kadar doğru? Yalan söylemenin kötülüğünden sakınmak, bir insanın hayatını kurtarmanın iyiliği ile kıyaslandığında daha mı doğrudur?

Böyle bir durumda yalan söylemek yerine şaşırtıcı bir doğru söylenebilir. Mesela o kişiye arkadaşınızı iki saat önce markette gördüğünüzü söyleyebilirsiniz (tabi eğer gerçekten gördüyseniz). Böylelikle hem yalan söylenmemiş olur hem de bu cevapla yanlış hedefe yönelmesini sağlamış olabilirsiniz.

Bu, kulağa biraz kaçak dövüş gibi geliyor. Ancak Kant'a göre herkesin böyle davrandığını düşünersek bu sayede en azından insanların birbirlerine olan güveni bu kadar kolay zedelenmeyecektir. Bu şekilde toplumsal güven fazlasıyla tahrip edilmemiş olacak ve bireyler yalan söylemek yerine zekice cevaplar vermeye yönelecektir. Her ne olursa olsun evrensel olan ahlak ilkelerinden sapmamış oluruz.

Çünkü ancak bu evrensel ilkeler bize koşulsuz uymamız gereken değerleri verir. Sahip olduğumuz bütün farklılıklara rağmen. Hepimiz onlarca hatta yüzlerce kimliğe sahibiz. Bazıları kendi tercihimizle, bazıları doğuştan gelen milyonlarca kimlik. Kadın olmak, erkek olmak, beyaz olmak, siyah olmak, Müslüman olmak, ateist olmak ve daha nice.

Üstümüzde taşıdığımız bu sıfatlar hayatta verdiğimiz yargıları da etkiliyor elbette. Yeri geldiğinde adil olmamıza yardımcı olsa da bizi kimliklerimizin menfaatlerine göre karar almaya da itebiliyor. Bütün bu kimliklerin menfaatleri birbiriyle çalışabilirken bizi bir araya getiren değerler yok mudur? Kendimizi bu sıfatlardan soyutladığımızda hepimiz hangi ilkeler etrafında bir araya gelebiliriz?

John Rawls

20. yüzyılın önde gelen Amerikan filozoflarından olan ve adalet teorisi ile tanınan John Rawls bunun için bir düşünsel deney ortaya attı. Bir cehalet peçesi olduğunu düşünelim. Bu peçenin ardından kendimizle ilgili hiçbir sıfatı bilemiyoruz. Dünyaya

gözlerimizi hangi ülkede açacağımızı, ailemizi, sosyal statümüzü, cinsel tercihimizi hiçbir şeyi. Ancak böyle bir düşüncede neyin doğru olduğuna karar verebiliriz. Böyle bir durumda bütün olası yaşam senaryolarında göz önünde bulundurduğumuzda iki ilkenin etrafında birleşebiliriz.

Birincisi tüm insanlar eşit bir biçimde ifade, din ve vicdan gibi temel özgürlüklere sahip olmalıdır. Sebebi her ne olursa olsun insanın en temel hakkı budur. Hiç kimse farklı bir dine inandığı için engizasyon mahkemesinde işkence görmeyi hak etmez. İkinci ilke de sosyal ve ekonomik eşitliklerdir. Temel haklar sağlandıktan sonra ortaya sosyal ve ekonomik eşitsizlikler çıkabilir. Bu eşitsizlikler doğal ve topluma katkı sağlayabilir. Herkes böyle bir düşünce deneyinde kendisine bir dilenci olarak hayal etmekten zengin dünyanın en zengin insanlarından biri olarak hayal eder. Ancak dilenci olma ihtimalimizi de göz önünde bulundurursak toplumda en kötü durumda olan insanların da çıkarlarına uyacak ilkeleri seçer. O halde toplumda eşitsizlikler olabilir fakat bu eşitsizlikler, yalnızca en dezavantajlı olanların durumunu iyileştiriyorsa meşrudur.

Rawls'un bu konuda verdiği örneklerden biri şudur: Bir doktorun topluma katkısı büyük olabilir, çünkü sağlıklı bir toplum, ekonomik büyüme ve refah için önemlidir. Eğer doktorlara yüksek maaş verilmesi, onların toplumdaki yoksul bireylerin daha iyi sağlık hizmeti almasını sağlıyorsa bu eşitsizlik adil kabul edilebilir. Ancak doktorların daha yüksek maaş alması yalnızca onların refahını artırıyorsa, yoksulların durumunu iyileştirmiyorsa, bu durumda bu eşitsizlik adil olmaz. Yani doktorun maaşı, en kötü durumda olan bireylerin durumunu daha iyi hale getirdiği sürece meşrudur.

Peki daha fazla çalışanlar, daha çok yetenekli olanlar sadece topluma kazanç sağladıkları sürece ödüllendirilirse bu onların çabalarını küçümsemek olmaz mı? Doğuştan gelen yetenekleri, zekâları ya da diğer sıfatları kendi tercihleri değildir. Fakat bireysel olarak gösterdikleri çaba ödüle layık değil midir? Rawls'a göre çaba, doğuştan gelen niteliklere, sosyal ve ailevi koşullara bağlıdır. Başarı sadece bireyin çabası ile gelmez. Genetik, sosyal statü, doğuştan gelen yetenekler, yetiştiği aile ve toplumsal yapı ve birçok faktör etkilidir.

Ayrıca iddia edildiği gibi sadece çaba ödüllendirilmez. 2 öğrencinin matematik sınavına hazırlandığını düşünelim. Bu öğrencilerden biri aynı zamanda doğuştan gelen bir matematik kabiliyetine sahip olsun. Yetenekli olan öğrenci çok az bir çabayla yüksek bir puan alırken yeteneksiz olan öğrenci daha çok çabayla düşük bir puan alıyor. Böyle bir örnekte kim daha fazla çaba gösterdiği için yeteneksiz öğrencinin yüksek puanı hak ettiğini iddia edebilir?

Bir kişinin ne kadar çaba sarf edebileceği bile büyük ölçüde yetenek, çevresel faktörler, eğitim fırsatları ve ailevi durumlarla ilişkilidir.

Ancak bu şartlar altında bireyler daha üretken ve çalışkan olmaya nasıl motive edilebilirler?

Daha üretken ve çalışkan olanlar daha fazla maddi kazanç ve manevi ödül elde edebilir. Kazandıkları bütün bu ödüller toplumdaki en dezavantajlı olanın yararına olmak zorundadır.

Birey toplumun bir parçasıdır ve parçası olduğu topluma karşı ahlaki sorumlulukları vardır. Bireyler ürettikleri ile topluma katkı sağlamayı da ahlaki bir vazife olarak görmelidir.

Rawls'un bakışında önemli olan üretken bireylerin daha fazla kazanç sağlamaları değil, toplumun yaşam standartlarının iyileşmesi ve daha eşitlikçi hale gelmesidir.

Rawls'un varsayımsal sözleşmesi, gerçekte imzalanmış bir anlaşma değildir. Bu sözleşme tarihsel ve toplumsal bir bağlama sahip olmayıp fazlasıyla soyut bir düşünce deneyidir. Gerçek hayattaki sözleşmeler, farklı ve değişken güç ilişkilerine, tarihsel süreçlere, müzakerelere bağlıdır. İnsan sadece rasyonel kararlar veren bir canlı değildir. Aidiyet kurduğu gruplar, ilişkiler, kendini tanımladığı kimlikler aldığı kararları etkiler. Adaletin sadece sözleşmeye dayalı olması gerekmez. Bu soyut ve varsayımsal sözleşmenin pratiğe taşınması oldukça zordur. Gerçek hayat-taki adalet sorunlarına çözüm sağlayabileceği muammadır.

Yapılan bütün eleştirilere rağmen Rawls'un hakkaniyete dayanan adalet fikri ve düşünce deneyi hâlen daha tartışılan ve etkili bir bakıştır. Rawls'tan çok daha uzun zaman önce eserler vermesine rağmen etkisini hala hissettiren isim şüphesiz Aristoteles'tir. Onun adalet anlayışı hala tartışıp birçok düşünür tarafından desteklenmeye devam etmektedir.

Aristoteles

Aristoteles, felsefe tarihinin en önemli ve en nam salmış filozoflarından. Platon'un talebesi, Büyük İskender'in ise hocasını yapmıştır. Ahlak üzerine yazdığı Nikomakhos'a Etik kitabı neredeyse Kutsal metinler kadar çok okunmuştur.

Aristoteles, adaletin her şeyin yerinde olması, herkesin hak ettiği şeyi alması olduğunu düşünür. Peki, kim neyi hak eder? Kimin bir şeyi hak ettiğini ve neyin hak edilir olduğunu nasıl bilebiliriz? Hakları tanımlamak için, şeylerin telosunu (amaç, hedef ya da temel doğası) tahlil etmemiz gerekir. Bir eylemin telosunu tahlil edebilmek için hangi değerlerin onurlandırılması ve ödüllendirilmesi gerektiği üzerine düşünmemiz ve tartışmamız gerekir. Yani, adaletin anlaşılması için hem eylemlerin hedeflerinin sorgulanması hem de bu eylemlerin onurlandırdığı değerlerin dikkate alınması önemlidir.

Aristoteles'e göre adalet erdem, onur ve iyi yaşamla ilişkilidir. "Her erdem neyin erdemi ise onun iyi durumda olmasını ve kendi işini iyi gerçekleştirmesini sağlayan şeydir."

Dolayısıyla erdem bir şeyin mükemmelleşmesi ve doğasına en uygun hale gelmesidir. İnsanın doğasına en uygun ve en iyi şekilde yaşamasını sağlayan ahlaki ve entelektüel erdemler vardır. Aristo'ya göre ahlaki erdem bir orta yol halidir. Aşırılıklardan uzak, dengede olmaktır. Cesaret erdemi, korkaklık ve atılganlığın ortasıdır. Cömertlik erdemi, savurganlık ve cimriliğin ortasıdır. Denge fikri Aristoteles'in bütün felsefesinde karşımıza çıkar. Mesela bir cisim çok uzakta olursa göremeyiz fakat çok yakını-mızda olursa da göremeyiz. Görebilmemiz için belli bir mesafede, orta bir konumda olmalıdır. Akıllı insan aşırı ve noksan arasında ortayı tercih eder, bu matematiksel değil kişiye göre olan

ortadır. Ahlaki erdemler bir alışkanlığın sonucu olarak ortaya çıkar. Zira, orta olanı bulmak için akıl ve tecrübe gerekir. Kişi, alışkanlıklar yoluyla bu dengeleri öğrenir ve hayatına uygular.

Toplum bireyin erdemli alışkanlıkları edinmesini sağlamalıdır. Eğitim, sosyal normlar, kurumlar bireyin erdemli olmasını desteklemelidir. Bunlar orta bir değer inşa eder, bir nevi hayır vasatadır düşüncesi.

Aristoteles'e göre her birliğin bir amacı vardır; aile, köy, şehir. Siyasal birlik olan devletin amacı iyi yaşamdır. Erdemli bir toplumu inşa etmeye çalışır. Siyasal birlik sadece fiziksel olarak yan yana gelip beraber yaşayan insanlar demek değildir. Siyasal birlik, vatandaşlar arasında duygusal ve sosyal bağlar da içermelidir. Vatandaşların ortak amaçlar ve ortak değerler etrafında bir araya gelebilmesi gerekir. En iyi şekilde yurttaşlık erdemi gösterenler de en yüksek görevleri ve onuru hak eder. Aristoteles'e göre bu, hukukun öncelikli amacıdır. Doğru karaktere yol açacak yaşam biçimini kurmalıdır. "Yasa yapıcılar vatandaşların yaşam biçimini şekillendirerek iyi yapar. Bu, her yasa yapıcının arzusudur. Bunu yapmayanlar iyi bir özelliği kaybederler ve bu özellik iyi bir yasayı kötüsünden ayırır." Ahlak eğitimi, yasaları ilan etmekten ziyade yaşam biçimini ve karakteri şekillendirmekle ilgilidir. Hukuk, adaletin iki türü olan dağıtıcı adaleti (herkese hak ettiğini vermek) ve düzeltici adaleti (hataları düzeltmek) sağlamakla yükümlüdür. Adalet en üstün ahlaki erdemdir. Toplumsal yaşamın temelidir ve ortak iyiye dayanır.

Somut bir örnekle analiz edelim. ABD'de gazi madalyası sadece düşman eylemi sonucu savaşta fiziksel olarak yaralanan ve ölen askerlere verilir. Bu madalya hem bir onur nişanesi hem de bazı özel ayrıcalıkları beraberinde getiriyordu. Ancak ABD, Irak ve Afganistan'a girdikten sonra psikolojik olarak rahatsız olan gazi sayısı arttı. Bazı insanlar bu gazilerin de madalya hak ettiğini savundu. Bu yeni bir tartışma yarattı. Aristocu bir adalet anlayışında tartışılması gereken ilk mesele gazi madalyasının amacıdır (telosu). Madalyanın sadece fiziksel yaralanma ve ölüm sonucunda verilmesi gerektiğini savunanlar madalyanın amacının fiziksel cesaret ve fiziksel fedakarlığı onurlandırmak olduğunu düşünürler. Psikolojik yaralanmaları küçümsemezler ancak madalya ile onurlandırılmak için yeterli görmezler. Diğer taraftan psikolojik yaralanmaları madalya kazanmak için yeterli görenler savaşın yarattığı psikolojik buhranın en az fiziksel acı kadar şiddetli olduğunu düşünürler. Bu durumda toplum madalyanın telosunu nasıl tanımlayacaksa adaleti de ona göre dağıtır.

Bir futbol takımına oyuncu seçimi nasıl yapılmalıdır? Yetenekli olan mı, sponsorluk imkânları fazla olan mı, yoksa çok popüler olan biri mi? Burada öncelik takımın amacını belirlemektir. Futbol takımının amacı maçları kazanıp başarı elde etmektir. Ona maçları kazandıracak kriterler yetenek, zekâ ve takım ruhuna sahip olmaktır. O halde bu futbol takımına yetenekli olan oyuncuların seçilmesi takımın telosuna uygun olur. Dolayısıyla adil olan budur.

Aristoteles'in en çok eleştirildiği nokta kölelik savunusudur. Ona göre doğal köleler vardır. "Diyebiliriz ki iki insan topluluğu arasında, zihinle beden ya da insanla hayvan arasındaki kadar geniş bir ayrılık olan her yerde işleri bedenlerinin kullanımından ibaret kalan ve kendilerinden daha iyi bir şey beklenemeyecek olanlar doğuştan köledir. Sözü edilen benzerlerinde olduğu gibi onlar için de böylelikle yönetilmek ve uyruk olmak daha iyidir. Öyleyse doğadan köle bir başkasına bağlı olabilen dolayısıyla da bağlı olan ve akıl yürütme yetisinden anlayacak kadar pay alan ama ona sahip olacak kadar pay alamayan bir kimse kimsedir." Ancak burada kastettiği kesinlikle savaş esirleri değildir. Aksine onların özgür bırakılması gerektiğini söyler. Çünkü onlar baskı altında kaldıkları için köle olmuştur. Fakat doğası ile uyum içinde olanlar baskıya gerek duymaz. Onlar zaten doğasına göre hareket eder. Liberteryenler köleliği baskı ve şiddet içerdiği için reddeder ve adil bulmaz. Aristoteles ise özgür insanları bu şekilde köleleştirmeyi şiddet ve baskıdan dolayı değil, doğasına aykırı olduğu için reddeder. Bir şeyi bir yere uydurmaya çalışırken güç kullanılması bir uyumsuzluğun kanıtıdır. Dolayısıyla baskı, adaletsizliğin işaretidir ancak kaynağı değildir.

Yani Aristoteles için adalet, uyum ve denge meselesidir. Modern siyaset teorisi uyum kavramını pek benimsemez. Adalet seçimle ilgilidir. İnsanların doğalarına uygun sosyal rolleri dağıtmak değil insanların rollerini kendi kendilerine seçmelerine izin vermektir. Modern dünyada siyaset vatandaşların yaşam biçimini şekillendirip iyi yaşamaya yönlendirecek bir yapı değildir. Hatta aksine siyasetin çok fazla aktif olması insanlarda korku ve tedirginlik yaratır. Devlet, erdemli bir yaşamı bize sağlayacak bir birliktelik değil bireylerin çıkarlarını en iyi şekilde koruyacak bir yapı olarak görülür. Hukuk ve adalet, bireyin hakları ile ilişkilidir. Hukuk, toplumsal sözleşme ve bireylerin rızasına dayanır.

Antik çağlardan günümüze kadar gelen bu tartışmalar gelecekte de devam edecektir.

AŞKLA DÜĞÜMLENEN SANAT: TÜRK HALILARI

ELİF CERİT

İlk halılar, Türklerin yaşadığı bölgelerde ortaya çıkmış ve göçebe yaşam tarzının da bir sonucu olarak Türklerin gittikleri yerlerde yaygınlık göstermiştir. Ticaret, diplomatik hediyeler, savaşlar, çeyiz ve miras yoluyla kültürel aktarımı sağlamış olan Türk halıları tüm dünyada sembol dili, kompozisyon şeması ve renkleri bakımından özel bir öneme sahiptir. Türkler, konargöçer hayat tarzından yerleşik hayata geçtiklerinde de genel itibarı ile eski hayat tarzlarını muhafaza etmişlerdir. Bir yaygı malzemesi olarak tabandan duvara, sedir ve köşe yastıklarına; eyer ve heybelerden Yörüklerin kaba çuval dedikleri elbise ve kıymetli eşyanın muhafaza edildiği hurçlara kadar çok geniş bir yelpazede kullanılan halı, günlük yaşamın vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Ben de bu yazımda sizlere halının Türk kültüründeki yerini ve önemini ve aynı zamanda da günümüzdeki muhafaza, sergi, bakım ve yapım aşamalarından derlediğim bilgileri ve yorumları aktarmaya çalışacağım.

Türk ve İslam Eserleri Müzesi

Türk ve İslam Eserleri Müzesi, farklı bölgelere ve dönemlere ait dünyanın en büyük İslam sanatı koleksiyonlarından birine sahip olmakla birlikte aynı zamanda dünyanın en zengin halı koleksiyonlarına da sahip müzelerden biridir. Türk ve İslam Eserleri Müzesi halı kilim seksiyonu, yazma eserler seksiyonu, taş eserler seksiyonu, maden cam ve seramik eserler seksiyonu, ahşap eserler seksiyonu ve etnografya seksiyonu ile 40bin civarı esere sahip olan TİEM, dünya sanat tarihi literatüründe zengin halı kilim envanterinden dolayı haklı olarak “Halı Müzesi” olarak anılmaktadır. Bu envanter içerisinden seçilmiş seçkin parçaların ziyaretçilerle ilk defa buluştuğu “Aşkla Düğümlenen Sanat: Türk Halıları” sergisi hazırlanmıştır.

Uluslararası Halı Konferansı (ICOC) etkinlikleri kapsamında düzenlenen bu seçkin sergi, kültürel mirasımızı ve tarihimize damgasını vuran sanatsal ustalığı gözler önüne seren bir şölen niteliğindedir. Sergilenen halılar, olağanüstü tasarımları ve tarihi önemiyle sadece birer sanat eseri değil aynı zamanda medeniyetimizin dokusuna işlenmiş hikayelerdir. Her bir parça kendi döneminin sanatsal yetkinliğini ve kültürel zenginliğini yansıtarak, geçmişe dair ilham verici ve büyüleyici bir bakış açısı sunmaktadır. ICOC etkinlikleri dünya genelinde akademisyenler, koleksiyoncular ve meraklıları bir araya getirerek Doğu halılarının kalıcı mirasını kutlamak için hayati bir platform oluşturur. Bu buluşmalar, muhteşem dokumaların barındırdığı sanatı ve

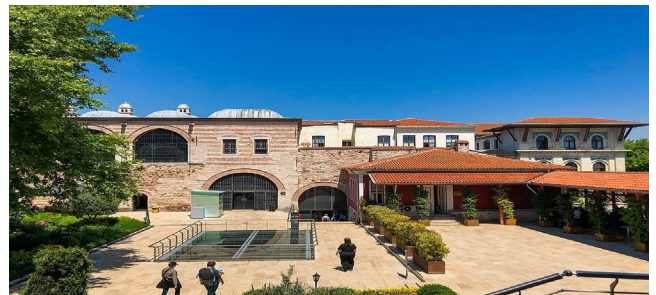
zanaatkarlığı daha derinlemesine anlamamızı ve takdir etmemizi sağlar. “Aşkla Düğümlenen Sanat: Türk Halıları” sergisi de ICOC’un topluluğumuz içinde ilham verdiği iş birliği ve adanmışlığın parlak bir örneğidir.

SADRAZAM İBRAHİM PAŞA VE TÜRK İSLAM ESERLERİ MÜZESİ İLİŞKİSİ VE MÜZENİN TARİHÇESİ

İstanbul asırlardır dünyada halı sanat ve ticaretinin kalbinin attığı yerdir. Bu atışın sanat yönünün en kuvvetli duyulduğu mekanlardan biri de hiç şüphesiz Sultanahmet'teki Türk ve İslam Eserleri Müzesi'dir. Türk, Anadolu, Kafkas ve İran halı sanatının nadide ve kadim örneklerini teşhirlerinde ve depolarında koruyan bu müessese, dünya halı kültür mirasını tanıtmada ve halı sanat tarihinin öğretisinde sayısı 1700'ü bulan eserle çok önemli bir rol oynamaktadır. Tam da bu noktada sizlere biraz Türk İslam Eserleri Müzesi'nin tarihçesinden ve binanın kullanım amaçlarının geçmişten günümüze geçirdiği değişimlerden bahsetmek istiyorum.

Günümüzde Türk ve İslam Eserleri Müzesi olarak faaliyet gösteren binanın geçmişi II. Bayezid dönemine kadar dayanmaktadır. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinin üzerine Topkapı Sarayı'nın inşasından sonra Atmeydanı çevresinde vezir sarayları inşa edilmeye başlanmıştır. Bu yapılar, Hipodrom çevresinin Osmanlı Döneminde geçirdiği değişimin öncüleri olarak görülebilir.

16.yy'ın sonunda Atmeydanı adeta vezir saraylarıyla kuşatılmıştır. Siyavuş Paşa, Sokullu Mehmed Paşa, Sadrazam Sinan Paşa, Kaptan-ı Derya Sinan Paşa ve Ahmed Paşa Sarayları bunların en ünlüleridir. Atmeydanı içerisindeki vezir sarayları içerisinde kısmen de olsa günümüze ulaşabilmiş tek yapı İbrahim Paşa Sarayı'dır. Meydanın kuzeybatı köşesinde kurulan sarayın kuruluşu 2. Bayezid dönemine (1481-1512) rastlamaktadır. İbrahim Paşa Sarayı, 16.yy. Osmanlı sivil mimarisinin önemli yapılarından biridir. Dönemin çoğu sivil yapısının aksine taştan inşa edilmesi nedeniyle zamana karşı koyarak günümüze kadar gelebilmiştir. İstanbul'un ünlü tarihi alanı Atmeydanı'nda, eski hipodrom kademeleri üzerinde yükselir. Önünde örme sütun, eski Yunan sanatının bir örneği olan Yılanlı Sütun ve Bizans İmparatoru Theodosius devrine ait bir kaide üzerinde yükselen eski Mısır eseri Dikilitaş yan yana dizilidir.

İbrahim Paşa Sarayı

İbrahim Paşa Sarayı, 1520 yılında Kanuni Sultan Süleyman tarafından tamir edilerek, damadı ve veziri olan İbrahim Paşa'ya armağan edilmiştir. Bir sadrazam sarayı olmasının yanı sıra, belirli dönemlerde seyirlik saray olarak da kullanılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman, şehzadeleri Mustafa, Mehmet ve Selim'in 1530 yılında sünnet düğünü şenliklerini İbrahim Paşa Sarayı'nın şahnişinden izlemiştir. Bu konuyu işleyen Hünernâme adlı minyatürlü eserde, şenlik alayını oluşturan esnaf gruplarının gösterileri, renkli bir şekilde canlandırılmaktadır.

Osmanlı mimarisi üzerine yapılan araştırma ve yayınlarda, padişah sarayları dışında kalan özel saray ve köşklere pek az yer verilmiştir. İstanbul'da pek çok sayıda sultan ve vezir sarayları bulunduğu halde yangın ve depremlerden dolayı günümüze ancak birkaç nadir örneği gelebilmiştir.

İbrahim Paşa Sarayı günümüze gelen nadir sadrazam saraylarının en görkemli ve önemli örneğidir. Bunun yanında Evliya Çelebi de bu sarayın vezir saraylarının en büyüğü olduğunu bildirmektedir.

İbrahim Paşa Sarayı'nın çok sağlam ve kagir olması, tarihi boyunca çeşitli amaçlarla kullanılması ve tamirler görmesi günümüze kadar gelebilmesini mümkün kılmıştır. Hoyratça kullanıldığı ve birkaç kere yangın gördüğü için maalesef eserin tamir ve tezyinat olmadığından, benzeri detaylarında herhangi bir ize rastlayabilmemize imkân kalmamıştır. Ayrıca çok değişik amaçlarla kullanılması ve büyük bir kısmının da hem Osmanlı döneminde hem de Türkiye Cumhuriyeti döneminde farklı kurumların bünyesine katılmak amacıyla yıkılmış olması sarayın mutfaklarının, hamamlarının ve helalarının tamamen kaybolmasına sebep olmuştur.

İbrahim Paşa Sarayı, İbrahim Paşa'nın iktidarının zirvesindeyken artan gururu ve muhaliflerinin suçlamaları sebebiyle idamından sonra çeşitli devlet adamlarının kullanımına tahsis edilmiş, şehzadelerin sünnet törenlerinin yapılmasına devam edilmiştir. 1777 yılında Hindistan'dan gelen bir filin bu saraya konulduğu bile görülmüştür. Mehterhane, Defterhane, Defter-i Hakani Nezareti Dairesi, tapu kadastro binası ve belirli bölümleri Adliye Sarayı olarak da kullanılmıştır. Bina çok geniş ve merkezi bir arazide konumlandırıldığı için çeşitli tahribatlar sonucunda kısmi olarak yıkımlar gerçekleşmiş, ayrıca başka amaçlar için yeni kullanım alanları yaratılmıştır.

Sultanahmet'te Atmeydanı olarak anılan hipodromun batı kısmında 16. yüzyılda inşa edilmiş olan İbrahim Paşa Sarayı, bugün Türk İslam Eserleri Müzesi olarak kullanılmaktadır. Müze binasında Ekim 2012'den beri sürdürülmekte olan "Türk İslam Eserleri Müzesi Onarım Teşhir Tanzimi ve Çevre Düzenlemesi İş'i" kapsamında gerçekleştirilen restorasyon çalışması sırasında müzenin zemin katında Bizans dönemine ait bazı mimari kalıntılar da ortaya çıkarılmıştır. Hipodrom'un altyapısına ait olduğu düşünülen bu kalıntılar, müze binasının 2013 yılında kaldırılan kazan dairesinin bulunduğu, yaklaşık 22x9 metre genişliğindeki dikdörtgen alanın içerisinde çıkmıştır. Kalıntılar alanın orta kısmında tamamen yok olmuşsa da kuzey ve güney taraflarında varlığını sürdürmektedir. Konumları ve daha önceki yıllarda çeşitli yerlerde gerçekleştirilen kazılarda ortaya çıkartılan kalıntılarla olan ilişkileri ve benzerlikleri dikkate alındığında, bu kalıntıların Konstantinopolis Hipodromu'na ait olduğu düşünülmektedir.

Konstantinopolis Hipodromu

Konstantinopolis Hipodromu, Bizans Devri boyunca at arabası yarışları için kullanılmış bir alandır. İlk olarak MS 3. yüzyılın başlarında İmparator Septimius Severus döneminde inşa edilmiş olup MS 4. yüzyılda ise İmparator I. Konstantin tarafından daha görkemli bir yapıya dönüştürülmüştür. Hipodrom ayrıca geçit törenleri, infazlar ve imparatorun düşmanlarının kınanması gibi halka açık, farklı olaylar için de kullanılmaktaydı. 13. yüzyılın başlarında gerçekleşen Dördüncü Haçlı Seferleri'ni takip eden süreçte hipodrom, eşsiz yapılarının ve sanat eserlerinin talan edilmesiyle işlevini yitirdi. Günümüze ulaşan son kalıntıları da şu anda İbrahim Paşa Sarayı, Türk İslam Eserleri Müzesi'nde ziyarete açıktır.

Dünyanın sayılı müzeleri arasında yer alan Evkaf-ı İslamiye Müzesi ziyarete açıldığı 27 Nisan 1914 tarihinden bu yana köklü medeniyetimizin zengin mirasını bizlere sunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun 1. Dünya Savaşı'na girmesinden kısa bir süre önce açılan ve imparatorluk döneminde kurulan son müze olma özelliği taşıyan Evkaf-ı İslamiye Müzesi, İslam kültür ve sanatının çeşitli dönemlerine ve bölgelerine ev sahipliği yapmaktadır. Müze, ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun 20. yüzyılın başında yaşadığı değişimi günümüze taşıyan sessiz bir tanık olması nedeniyle de önemlidir.

Kurucularından Mehmed Ziya'nın "Her millet istikbalini kazanabilmek ve değerlendirebilmek için geçmişini incelemek zorundadır. Bunun sonucunda da milli kültürün oluşması ve gelişmesi mümkün olur. İslam ülkeleri öylesine güzel sanat eserleri yaratmışlardır ki, bunlar tetkik edildikçe İslam sanatının dünyadaki yeri ve değeri anlaşılır." sözleri ile kuruluş nedeni dile getirilen ve Batı'nın inanılmaz kültür yağmasına karşı konularak koleksiyonları oluşturulan Evkaf-ı İslamiye Müzesi, İslam kültür ve sanatının her dönemini günümüze taşıyan zengin envanteriyle dünyanın sayılı müzeleri arasında yerini almaktadır. Günümüzde Türk ve İslam Eserleri Müzesi adıyla anılan Evkaf-ı İslamiye Müzesi yüzyıllık tarihi içinde koleksiyonlarıyla, İslam kültür ve sanatı konusundaki çalışmalarıyla kuruluş misyonunu başarıyla devam ettirmektedir.

Bu değerli kurum, "Türk ve İslam Eserleri Müzesi" halini Cumhuriyet 1923'te ilan edildikten kısa bir süre sonra 1. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı döneminde İstanbul Sultanahmet Meydanı'nda yasal olmayan yollarla gerçekleştirilen kazılar sonucunda ele geçirilen ve ülkemizden başka ülkelere kaçırılan tarihi eserlerin korunması, muhafaza edilmesi ve tarihimize sahip çıkılması adına almıştır. Bu sayede hem eserlerin muhafazası, bakımı ve sergilenmesi sağlanmış hem de ülkemizin turistik marka değerine katkı sağlanmıştır.

Müzenin muhteşaat olarak 'Halı Müzesi' denebilecek kadar çok halı envanteri içerdiğinden bahsetmiştim. Şimdi biraz da halı nedir ve Türk kültüründeki yeri ve önemi nedir sorusuna cevaplar bulmak istiyorum.

11. yüzyıldan itibaren halı sanatı Selçuklu Türkleri ile batıya doğru yayılmış fakat Büyük Selçuklulardan hiçbir örnek günümüze ulaşmamıştır. Anadolu Selçukluları zamanından ve 13. yüzyıldan kalan parçalarla bilinen Selçuklu halı sanatı Anadolu'da sürekli olarak gelişmiş, Türk halı sanatının bilinen ilk temelleri atılmıştır. Böylelikle Türk halı sanatı 13.yydan başlayarak 19.yy. sonuna kadar Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde düzenli ve sürekli bir şekilde gelişimini sürdürmeye devam etmiştir.

14.yy. başlarından itibaren ikinci grup halı olarak "hayvan figürlü" halılar ortaya çıkmış ve bu halılar, Batı'da ilk defa Avrupalı ressamın tablolarındaki halı tasvirlerinde tanınmıştır. 15.yüzyılın ikinci yarısından itibaren hayvan figürlü halı tasvirleri tablolarla azalmış ve 16.yüzyılda hayvan figürleri tamamen ortadan kalkmıştır. Bunların yerine geometrik desenler ve geometrize edilmiş bitkisel motifli dolgular görülmeye başlamıştır.

16. yüzyılda klasik devre geçişi sağlayan halılar, geometrik desenli olan ve Holbein halıları olarak adlandırılan halılardır. Ayrıca Lotto, Memling, Cirivelli ve Bellini gibi ressamın isimleriyle temsil olunan halı grupları da vardır. Bu dönemde halı, birçok Avrupa devletinin kilise, saray ve şatolarında yerini almıştır. Haliya rağbet giderek artmış ve Doğu'dan yapılan halı ithalatında büyük bir artış meydana gelmiştir. Dönemin ünlü ressamının tablolarında görülmeye başlanan halılar, resamlara poz verenler tarafından pahalılığı ve güzelliği sebebiyle bir prestij unsuru olarak dahi görülmüştür.

16. ve 17.yüzyıllar, Türk halı sanatı Klasik Devri olarak geçer ve Uşak bölgesi bu dönemin en önemli üretim merkezlerinden biridir. Yine Bergama, Kula, Gördes, Konya, Niğde, Kırşehir, Sivas ve Kayseri Anadolu'nun önemli halıcılık merkezleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türklerin "ata sanatı" olarak nitelendirilen dokumacılık, İç ve Orta Asya bozkırlarında ortaya çıkmış, çok çeşitli aşamalardan geçerek Türkistan'dan Anadolu topraklarına kadar uzanmıştır. Yüzyıllar içerisinde, bu geniş ve farklı coğrafi sahalara ulaşan yolculuğu sırasında üslup ve desenler değişmekle birlikte ana ilkelere bağlı kalmıştır. Türk dokuma sanatı kaliteli malzemesi, zengin renk repertuarı ve özgün tekniğinin yanında geleneksel motif ve kompozisyon tasarımı ile günümüze kadar ola gelmiştir.

TÜRK HALI SANATININ İLK ÖRNEKLERİ: PAZIRIK

HALISI VE DOĞU TÜRKİSTAN HALI BULUNTULARI

Dokuma sanatının coğrafi açıdan kökeni araştırıldığında Türklerin en erken devirlerden itibaren ikamet ettikleri ve beraberinde hayvan yetiştiriciliği de yaptıkları İç Asya bozkırlarına kadar uzandığına şahit oluruz. Türkolog László Rásonyi konuyla ilgili yaptığı araştırmalarda, Türklerin halı dokuduğu coğrafyanın sınırlarının "doğu-batı yönünde Kuzey Çin'den Karadeniz'e kadar, kuzey-güney istikametinde ise, Kazak bozkırlarından, İran ve Hindistan'a kadar" uzandığını ileri sürmüştür. Nitekim bu coğrafyalar tarih sahnesinde, asırlardır büyük uygarlıklara damgasını vuran çeşitli Türk topluluklarına ev sahipliği yapmıştır.

Türk ve Dünya halıcılık tarihinin bilinen en eski halısı milattan önce 5. veya 6. yüzyılda dokunmuş, Hun Türkleri'ne ait Pazırık Halısı'dır. Zikredilen halı, Altay Dağları eteklerinde Türk sanatı ve arkeolojisi bağlamında önemli buluntuların gün yüzüne çıkartıldığı Pazırık bölgesinde bulunması sebebiyle o ad ile anılmaktadır. Bugün St. Petersburg Hermitage Müzesi'nde bulunan halı, 1962 yılında çerçevelenerek cam altında sergilenmeye başlanmıştır. Bu halı Türk halı sanatının gelişim zincirinin başlangıç

halkası olarak değerlendirilir. Pazırık halısının genel kompozisyonundaki merkezi vurgulama fikri, İç ve Orta Asya halıcılığı ile Anadolu halıcılığında yaygın olarak kullanılmıştır.

Pazırık Halısı'nın yanı sıra, Göktürk döneminde de halı ve kumaş dokunduğuna dair birtakım bilgiler mevcuttur. Zira Göktürkler, 6. Yüzyılda İpek Yolu'nu kendi denetimi altına alarak Bizans Devleti ile birtakım anlaşmalar yapmışlardır. Bu anlaşmaların neticesinde ipekli kumaşların Avrupa'ya kadar ulaştığı, tarihi kaynaklarca belirtilir. Ayrıca Göktürkler'deki halı dokumacılığı Çin masallarına dahi konu olmuştur. Öyle ki, bir Çin masalında Göktürkler'in şölenleri esnasında yün halılarını çayirlara serdiklerinden bahsedilir.

Yün malzeme ile seccade boyutunda dokunan bu halılarda dikkati çeken bir diğer kompozisyon da hayvan mücadele sahneleridir. Bu hareketli sahneler köken itibarıyla erken devir Türk sanatının en etkili örneklerini veren Hun kültürüne kadar uzanmaktadır. Ayrıca bu dönem dokumalarında Selçuklu halılarında görülen bazı geometrik motifler ile geleneksel kufi yazı bordürlerinin kullanıldığına da tanık olunur. Sanat tarihçisi Şerare Yetkin bu etkileşimden kaynaklanarak, hayvan figürlü halı grubunun Türk halıcılık tarihinin gelişme zincirinin ikinci halkası olarak nitelendirilir. Hayvan figürleri, Türk sanatı ve kültüründe din, hukuk, astroloji bağlamında birer sembol olarak Orta ve İç Asya'dan Anadolu'ya kadar aynı gelenek ve görenekle yoğunlaşarak, ortak bir temele dayanan süsleme programından süregelmiştir.

ANADOLU'DA HALI SANATININ İLK İZLERİ VE

ANADOLU SELÇUKLU DÖNEMİ HALILARI

Yukarıda bahsettiğim Doğu Türkistan halı buluntularını teknik manada hatırlatan bir diğer düğümlü halı grubu da binlerce kilometre uzakta Fustat'ta -bugünkü bilinen adıyla Kahire- gün ışığına çıkarılmıştır. İsveçli sanat tarihçisi C.J. Lamm tarafından 1935-1936 yılları arasında gerçekleştirilen kazılarda bulunan bu dokumalar, Abbasi dönemine işaret edebilecek niteliktedir. Bu dönemde Abbasilerin merkezi olan Samarra (838-883), Türkler için kurulan, onların yaşadığı ve kendi gelenekleri ile biçimlendirdiği önemli bir şehirdir. Dolayısıyla halıcılık tarihinde bu örneklerin Türkler tarafından Samarra'da dokunduğu fikrinin kuvvet kazanması doğal bir gelişmedir. Keza Akademisyen Oktay Aslanapa, Abbasi dönemi halılarından söz ederken, düğüm tekniğinin bu devirde Orta Asya'dan Batı'ya getirildiğini, Selçukluların egemenliği ile ilk etapta İslam coğrafyasına, daha sonra da İslamiyet'i kabul etmeyen diğer bölgelere doğru yayıldığını kabul etmiştir.

Anadolu'da halı ve düz dokuma yaygıların üretildiğine dair en kadim bilgiler coğrafyacılar ve gezginlerden öğrenilmektedir. Venedikli Marco Polo, 1271-1272 yıllarında Anadolu'ya yaptığı geziler esnasında en iyi halıların Türkomanya'da (Anadolu) dokunduğunu öğrenmiş, seyahatnamesinde de ayrıntılı şekilde söz etmiştir. Ayrıca Konya, Sivas ve Kayseri gibi şehirlerin de dönemin önemli birer üretim merkezlerinden birkaçı olduğunu vurgulamıştır. Yine coğrafyacı ve tarihçi İbn Sa'id (1236-1286) "Kitab Bastu'l Arz Fit-Tul Ve'l-Arz" adlı eserinde Anadolu'daki halı dokumacılığı konusunda bilgiler vermektedir. Ayrıca 13.yy. Anadolu Selçuklu medeniyetinin merkezi Konya'nın kuzeyinde yer alan Akşar'ın (Akşehir) doğusundaki Aksaray'da çok güzel halıların dokunduğunu ve bütün beldelere gönderildiğini ifade

etmektedir. Batı Anadolu'yu 1332-1333 tarihlerinde ziyaret eden İbn Batuta Aksaray'da, şehrin ismi ile anılan koyunun yününden eşsiz nitelikte halılar dokunduğunu, bu özelliklerinden dolayı Mısır, Suriye, Hint, Çin ve diğer Türk ülkelerine kadar uzanan oldukça kapsamlı bir sahaya gönderildiğini öne sürmüştür. Halil İnalçık ise Aksaray halılarının güzelliğine dair 14.yy'da Arap coğrafyacısı Ebu'l- Fida'nın övgüyle bahsettiğine değinir.

Tarihi kaynaklar, 13.yy'ın ikinci yarısında Kütahya ve Bilecik civarında, Söğüt - Domaniç arasında ikamet eden Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey'in oymağı olan Kayı boyunun halı ve düz dokuma yaygı dokuduklarına dair bilgiler vermektedir. Sümer, aynı kaynaklardan hareketle 14.yy'da beylikler döneminde Karaman Devleti'nin denetimi altında bulunan bölgelerde, "kali Karamani" yani Karaman halısının dokunduğunu da nakleder.

Türk dokuma sanatı Anadolu'da 13.yy. Selçuklu halıları ile, istikrarlı bir gelişim çizgisi takip etmiştir. Anadolu Selçuklu Devleti tarih sahnesinde 200 yıldan daha az bir zaman diliminde var olmasına rağmen kendinden sonra gelecek Osmanlı sanat kültüründe öncül bir rol oynamıştır. Anadolu Selçuklu halıcılığına temel teşkil edecek Büyük Selçuklu dönemine tarihlendirilen halı örneklerinin günümüze kadar ulaşamaması, konuyla ilgili büyük bir boşluk yaratmıştır. Aslanapa, bunun nedenini Moğolların tahribatına bağlayarak, çok daha narin ve muhafazası açısından özen gösterilmesi gereken halı, tekstil gibi ürünlerin yeterince korunamadığından kaynaklandığını ileri sürmektedir. Elimizde Büyük Selçuklu devrine ait herhangi bir örnek bulunmadığından Anadolu Selçuklu dönemi dokumaları kendinden önceki dokuma anlayışı hakkında bilgi verebilecek, bu döneme ışık tutacak önemli bir kaynak niteliğindedir.

Anadolu halıcılığının ilk başlangıcı olarak kabul edilen Anadolu Selçuklu halıları, halı sanatımızın gelişmesine ve olgunlaşmasına zemin hazırlamıştır. Hiç şüphesiz Selçuklu halılarının teknik anlayışı, renk skalası, motif ve kompozisyon düzeneği, köklü bir halı geleneğinin varlığını açıkça ortaya koymaktadır. Bunlar, tecrübeleri ve estetik algıya sahip ellerden çıkan kaliteli örneklerdir. Bugün dahi Anadolu'nun farklı yörelerinde dokunan pek çok halı ve düz dokuma yaygılarında Selçuklu halı sanatının karakteristik unsurları adeta bir gelenek olarak kurgulanır.

BEYLİKLER VE OSMANLI DÖNEMİ HALILARI

Selçuklu Devleti'nin 1308 yılında yıkılmasının ardından Anadolu'da çeşitli beylikler tarihteki yerlerini almışlardır. Bu dönem halıları "14.-15. yy. Beylikler Dönemi Halıları" ya da "Hayvan Figürlü Anadolu Halıları" olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu grup halılar Türk halı sanatının yeni bir aşamasına işaret etmektedir. Dingin Selçuklu halılarından sonra hareketli, canlı, figüratif örnekler doğru bir eğilim söz konusudur. İlk olarak bu tip dokumaların örnekleri Avrupalı sanatçıların tuvallerini süslemiştir. Avrupa resim sanatında halı gibi havlı dokuma örnekleri tarihsel olarak 14.yy. tablolarında kendini göstermeye başlamıştır. Bu betimleme, 19.yy. resim anlayışında dahi kendini göstermeye devam etmiştir.

Bu dönemlerde Türk halıları Avrupa'da daima bir prestij unsuru, güç ve statü göstergesidir. Özellikle sarayların ve resmi yapıların iç mekân teşrifatında vazgeçilmez bir süsleme ögesidir. Devlet erkanına mensup önemli şahısların betimlemelerinde ise bir saygınlık simgesi olarak masa ya da dolap örtüsü mahiyetinde kullanılmıştır.

Sadece bununla da sınırlı kalmayarak bu dönem Türk halılarını Hristiyan dini tasvirlerinde de izlemekteyiz. Keza İsa ve Meryem'in yer aldığı kutsal konulu sahnelerin betimlemelerinde tahtın altında serilen dokumalar, kiliselerin pencere ya da balkonlarından, teknelerin güvertelerinden sarkıtılarak teşhir edilmiştir. Bu betimlemelerden yola çıkarak Beylikler dönemi hayvan figürlü halılarının özgün ve oldukça zengin, nitelikli örneklerden meydana geldiğini söylemek mümkündür.

TİEM MÜZE UZMANLARINDAN DENİZ HANIM İLE SOHBET

- Halk üretimi ürünler olduğunu söylüyoruz ancak halıların envanter kayıtlarına girdiği tarihlere bakalım olursak bahsettiğimiz dönemler Osmanlı'da celali halk isyanlarının baş gösterdiği, halkın devletinden çok da memnun olmadığı bir dönemi ifade ediyor. Halılardaki güç ve devletin önemi motifleri ve renklerini bu durum nasıl açıklar? Ayrıca bu halılar sipariş usulü ile mi yapılıyor? Kimler ve nereler için yapılıyor ve bunu nerelerden anlıyoruz?

+ Orada aslında ufak bir yanlış anlaşılma söz konusu diyebiliriz. Bu halılar aslında doğrudan halk üretimi değil; yani halk üretimi ancak hiçbir doğrudan ben oturayım da böyle bir şey ortaya çıkaramam diye işe başlamıyor. Özellikle bizim koleksiyonumuzda olan eserler özel mimari yapılar için yapılıyor, Sultanahmet veya Selimiye Camileri gibi. Bizim envanterimizin çoğu büyük camilerden gelmiştir. Konya'sından tut, Eskişehir'ine, Sivrihisar'ına kadar. Edirne, İstanbul ve Bursa'yı da ekleyebiliriz. Dolayısıyla

buralarda kullanılan halıları kimler yaptırıyor sorusuna padişahlar ve devlet cevabını vermek mümkün. Padişahın kendi atölyesinde değil; padişah tarafından belirlenmiş kompozisyon, renk ve motiflerle Anadolu'daki atölye tarzı yerlere sipariş olarak gönderilmiştir.

Motiflerin çeşitliliğinin, renklerin zenginliğinin asıl nedeni padişaha ya da saraya devlet erkânı tarafından sipariş edilmiş olmasıdır diyebiliriz.

Bu çeşitliliğin bir başka nedeni ise eğer padişah ya da saray için sipariş verilmediyse bir ticaret malzemesi olarak özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda yurt dışına gönderilmek için sipariş verilmiştir. Camii, vakıf ya da türbe için yapılmıyorsa Avrupa'daki saraylara ihraç için yapılmış olabilir. Bu da Uşak'tan Selanik'e uzanan bölgede beyaz zeminli olarak dokunan halıların yurt dışına çıkarken kayda alındığı narh defteri kayıtlarından anlaşılmaktadır. Halıların nasıl olacağı da yine sipariş verenin isteği üzerine şekillenmektedir. Örneğin kendi aile armasının motif olarak işlenmesini isteyenler de vardır. Doğunun içinden gelen bir eseri bulundurmak onlarda bir zenginlik ve prestij unsuru olarak görülür, Batı'nın Doğu'yu görme ve yorumlama şekli olan oryantalizmin bir örneğidir.

- Sergide sergilenen eserler arasında Lotto, Holbein ve Bellini olarak isimlendirilmiş halılar gözümüze çarptı. Dünya neden Türk motifi kullanılarak dokunmuş, %100 yerli olan bu halıları yabancı isimler kullanılarak tanıyor? Türkçe isimlendirilme yapılmama nedeni nedir açıkçası merak ettik.

+ Az önce de bahsettiğim gibi halı ticari bir malzeme ve çoğu yabancı ülkeye ihraç edilerek tanıtılması sağlanıyor ve bir marka değeri yaratılıyor. Bu halılar bu şekilde Avrupa tarafından tanınan halılar haline geliyor. Resim sanatı bilindiği üzere halı sanatı ile ifade konusunda paralellik gösteren bir yapıya sahip. Kullanılan renkler, motifler, fırça darbeleri birbiri ile benzerlik göstermektedir. Ressamların yaptıkları tablolar da halıları kullandığını görüyoruz. Bazen yere serilmiş olarak, bazen masanın üzerinde dekoratif olarak, bazense pencereden aşağı sarkıtılmış bir şekilde kompozisyonuna işliyor. Bu onun resmine bir canlılık ve renk katıyor. Bu nedenle bazı tip halıları belli sanatçılar çok kullanıyor. Lotto'nun kırmızı zeminli sarı geçmeli dediğimiz halıları bütün eserlerinde kullandığını görüyoruz. Böylelikle kırmızı zeminli sarı geçmeli halılar literatürde Lotto tipi halı olarak geçmektedir. Tablolar genelde imzalı ve tarihli olduğu için biz kendi envanter kayıtlarımıza bu halıların bu ressamların tablolarında görülmeye başlandığı tarihe giderek buluyoruz. Aynı ressam aynı tarih aralığı içerisinde aynı tip halıyı eserlerinde sıklıkla kullandığı için onun ismi ile anılmıştır diyebiliriz.

- Halının Türk kültürü ile doğması ve bu kadar bağdaşmasının asıl sebebi nedir?

+ Temelde tabii ki de yaşam tarzıdır. Hayvancılıkla -özellikle kükbaşı hayvancılık- uğraşan ve geçimini bununla sürdüren büyük bir kesim var. Hâl böyle olunca her şeyinden olabildiğince faydalanmayı isteme gibi bir durum da söz konusu. Hayvanın her şeyini değerlendirdiklerinden dolayı, ellerinde hayvanın yünü

kalıyor ve onu da bir şekilde kullanmak istiyorlar. Dönem şartlarının daha sert ve çetin olması da ısınma ihtiyacı ortaya çıkarıyor. Ellerindeki artık malzeme ile ihtiyaçları birleşince ortaya günümüzde sanat eseri olarak korumaya ve saklamaya çalıştığımız birbirinden nadide halılar çıkıyor diyebiliriz.

- Göçebe yaşam tarzı ile halının Türk kültüründeki varlığını birbirine bağlayabilir miyiz?

+ Göçebe yaşam tarzında halıdan çok kilimi görmek mümkündür. Çadır, kilim, heybe, çuval gibi taşınmaya müsait ve hafif şeyleri daha çok bulabiliriz. Halı ağırlığından dolayı taşınması zor bir malzeme olduğu için kilime kıyasla göçebe veyahut konargöçer kültürlerde daha az rastlanılır.

- Sergilenen eserlere baktığımız zaman hem Osmanlı hem de Selçuklu dönemlerinden halılar olduğunu görüyoruz. Peki bir haliye baktığımızda hangi döneme ait olduğunu anlamamıza yardımcı belirgin özellikler mevcut mudur?

+ Aslında kullanılan motifler ve içerisinde bulundurduğu renkler bize hangi döneme ait olduğunu açıkça gösterebilir. Selçuklu halıları daha geometrize motifler içerir. Sekiz köşeli yıldız buna örnek olarak verilebilir. Kufi bordür dediğimiz köşelerin kullanılıyor olması da yine bize Selçuklu esintilerini veren başka özelliklerdir. Osmanlı halılarında özellikle Edirne'den gelen motifler biraz değişiyor ve daha bitkisele kayıyor. Geometrize olan motifler biraz daha bitkisel bir form kazanıyor. Çünkü Saz Üslubu dediğimiz etki gözükmeye başlıyor. Burada göze çarpan Karamemi Üslubu. Kendisi bir saray sanatçısı. Çini ve minyatürde olduğu gibi halıda da yansımasını görüyoruz. Saray ekolü burada da etkisini gösteriyor. Böylelikle motiflerin değişim gösterdiğini, daha girift, daha ince dokuma ortaya çıktığını görüyoruz. Yıpranma payı da ayırt etmemiz için gerekli ipuçlarından biridir. Renk olarak ise; Osmanlı dönemi halıları içerisinde çok fazla renk barındırır. Selçuklu halılarında kırmızı, mavi, firuze yeşili gibi renklerin daha baskın olduğunu görüyoruz.

ÖMRÜNÜ HALI SEKTÖRÜNE ADAMIŞ ELVEDA SOLAK İLE HALI ÜZERİNE SOHBET

Yazar Elif Cerit ve Elveda Solak

- Sana halı desek bize neler anlatmak istersin?

+ Türk düğümü, Türklere has bir düğümdür. Halıda en önemli şey Türk düğümünün literatüre girmiş olmasıdır diyebiliriz. Halılarımız Türk düğümü kullanılarak en çok Orta Anadolu'da üretilmiştir. Motiflere gelince; motiflerimiz önce nakkaşlar tarafından çizilmiştir. Bu nakkaşlar genellikle doğudan gelmiştir. Nakkaşlardan ziyade halı, kadının sanatı olduğu için doğaçlama ile de kadın hem kendini hem duygularını ifade etmiştir. El dokuması halıların tamamı bir hikâye barındırır. El dokuması olarak ortaya çıkan bir halının ikincisini bulma şansımız yoktur. Her halı kendine münhasır, tek üretilmiş ve eşsizdir.

Son zamanlarda haliye olan ilgi ve bunun beraberinde üretim çok azalmıştır. Özellikle Türkiye'de maliyetinden dolayı insanların talebinde de bir azalma gözlemlemekteyiz. Halı sektörünün yavaş yavaş fabrikasyona döndüğünü söylesek abartmış olmayız. Bizim gibi üreten birkaç tane firma dışında sektörde kalan el dokuması üreticileri yoktur diyebiliriz günümüz için konuşacak olursak. 50-55 yaş arası kadınların daha çok uğraştığı bir alan haline geldi. Gelecek nesillere aktarım konusunda da sıkıntılar yaşıyoruz. Aktaramadığımızın en güncel örneğini bu aralar yaşadığım bir problemle dile getirmek isterim. Şu an öğretici olmak için kurs belgesi almak istiyorum. İstanbul'un bütün ilçelerini tek tek aramama rağmen halı alanında bana ustalık belgesi verebilecek herhangi bir hoca yok. Ne kadar acı... Belge alamıyorum, bir hoca yok beni değerlendirebilecek. Böyle vahim bir tablo ile karşı karşıyayız.

İç Anadolu'da koyun yetiştiriciliği fazla olduğu için, malzeme yün. Kadın çağlar boyunca elindeki malzeme ne olursa olsun ondan %100 verim alabilmek, ziyan etmemek adına elinden ne gelirse yapmıştır. Bunun güzel örneklerinden bir tanesi karşımıza yünden ip, ondan da halı yapmak olarak çıkmaktadır. Teli de yün, ipi de yün, argacı da yündür...

- Boya işlemini nasıl yapıyorsunuz? Kök Boya mı kullanıyorsunuz?

+ Boya konusunda olağanüstü bir olaydan bahsediyoruz. Biz şirket olarak kök boya ile çalışıyoruz. Süreçten biraz bahsetmek

gerekirse, önce kökler ile ilgili uzun süre araştırma yapmak zorunda kaldık. Öyle renkler var ki şu dönemde biz o renkleri çıkaramadık. Sonra bütün bitki örtüsünü araştırmaya başladık. Eşim yıllarca bunun peşinden koştu. Hangi bitkiden hangi rengin çıktığını bulabilmek için. Örnek vermek gerekirse çoğu renkte kolaylıkla gerekli bitkiye ulaşmış olsak da bir yeşil renk için neredeyse 10 yılımızı verdik. Ayrıca şu an da mor renk üstünde çalışmalarımız devam ediyor. Morun bir tonunu elde etmede sıkıntı yaşıyoruz. Zaten aradığımız mor renk tonu halının yaşını veren bir ton. Çünkü eski halılara baktığımız zaman bir dönem olan, bir dönem olmayan bir renkten bahsediyoruz.

Bu nedenle boya çok önemli, bitki çok önemli. Orta Anadolu'nun sahip olduğu bitki örtüsü halılarda kullanılan bitkilerin tamamını verebilecek zenginlikte bir bitki örtüsüdür. O yüzden bitki örtüsü de çok önemlidir. Bitkinin ve bitki örtüsünün yanında, bitkinin çıktığı tarih de bir o kadar önemlidir. Orta Anadolu'da bulunan bitkilerin aynı koşullar altında yalnızca toplanma ve kullanım tarihleri farklı olduğunda verdikleri renkler birbirinden farklılık göstermektedir. Aynı halı üzerinde, aynı motifte, aynı rengin farklı tonlarını görüyor olmamız aslında bir oksitlenme ya da eskime belirtisi değildir. O halı için kullanılacak o rengin toplanma zamanının farklılık göstermesinden kaynaklıdır.

Kök Boya Üretimi

Halıcılıkta boya çok önemlidir. Biz ailecek halıcılık işi ile uğraşıyoruz. Hem halı üretiyor hem de halının restorasyonu ile uğraşıyoruz. Eğer o boyayı orijinal hali ile elde edip üretmezsek halının ne maddi ne de manevi değeri kalır. Sıfırdan başlamak gerekir, biz de önce boyadan başladık. Boya ile alakalı gerekli yetkinliği elde ettikten sonra yün üretimine geçtik. Yünü tarayıp incelterek daha yumuşak bir form almasını sağladık. İpleri de iğ ve ağırşak ile eğittik. Sonucunda boyanın rengi bile olumlu anlamda değişti. Bu demek oluyor ki ipin işlenmesi bile boyanın olgunlaşmasına katkı sağlıyor. Sonrasında tezgâhları kurmaya başladık ancak 50-55 yaştan aşağıda kimse bu iş için istekli bir şekilde gelmiyor. 20 yaşındaki birini istihdam edemiyoruz. Şu an fabrikamızda 33 kadın istihdam ediyoruz. Her şeyi halı ilk ne şekilde dokunmaya başlandıysa o şekilde yaparak işe başladığımız için kaliteyi ve beraberinde de başarıyı yakaladığımızı düşünüyorum.

Biz bu işi esasında maddiyat için yapmıyoruz. Maddiyat bir yere kadar. Bizim asıl gayemiz gerçekten bu sanat 1000 yıl önce nasıl, ne şekilde icra edildiyse günümüzde de aynı şekilde icra edilebilmesi için çalışıyoruz.

- Halı ve kadın ilişkisine değinecek olursak neler söylemek isterisin?

+ Bir diğer kıymetli ve değinmek istediğim özelliği ise bu sanatın

sadece ama sadece kadınlar tarafından üretilmesidir. Kadının hayali, rüyası, anı, zamanı... Halı esasında böyle bir şey. Halının dilini, ne anlatmak istediğini eğer bilmiyorsan halıyı sadece bir eşya gözüyle görür ve geçersin. Halı bir eşya değildir. Önce bunu görmek lazım. Halı üretildiği günün küçük kesitidir. Dokuyan kişinin statüsünü, duygusunu, mutluluğunu anlatır. Belki dokunduğu zamanın büyük ve önemli olaylarını bile görebilirsiniz halılarda. Bir savaşı, bir yası, hatta halıyı dokuyan kadına hane içinde ne kadar değer verildiğini bile görebilirsin. O zaman ne oluyor? Kadın 1000 yıl önce dokuduğu halı yoluyla bana mektup yazmış oluyor. Diyor ki bu tarihte, bu statüde, bu yaşam standartlarında, bu bitki örtüsünde ben bunu ürettim.

Kadınlar; konuşamadığı, sesinin kısıldığı, baskı altında olduğu yıllarda sanatları ile konuşma fırsatı yakalamıştır. O sanatla 1000 yıl sonrasına mektup yazmış. Kadının konuşma hakkı yok, söz hakkı yok, ailede bir statüsü yok, kadın hayatta yer almıyor. İşte böyle bir zaman diliminde kadın halı ile kendini anlatmıştır. Bu da demek oluyor ki kadın konuşamadığı dönemde bile kendini ifade etmenin yolunu bir şekilde bulmuştur.

- Kadınlar, bu halılarda nasıl mesajlar vermişlerdir?

+ Kadınların kendini ifade ettiği bu dokumalardan doğrudan mesajlar elde edemesek de bazı sembolizasyonlar ile çıkarımlarda bulunabiliriz. Bu analiz sürecini farklı örneklerle anlatalım.

HALI, YILDIZ MADALYONLU BATI-ANADOLU – UŞAK, 16-17.YY

Yıldız Madalyonlu Halı Örneği

Kırmızının, mavinin, lacivertin şahane tonları var. Madalyon motifi var. Avrupalı bu renklerin olduğu bir halıyı gördüğü zaman Osmanlı dönemi halısı olduğunu anlıyor. Madalyon ve ortada sekizgen yıldız olması, köküm Selçuklu'ya dayanıyor demek istemektedir. Ben bir Türk devletiyim. Osmanlıyım, güçlüyüm, kuvvetliyim. Lacivertin en ağır tonunun kullanılması gücünü sembolize eder. Örneğin Kariye Müzesi'nde İsa'nın elbisesi de lacivettir. Güç ve kudret sahibi insanların lacivert ile tasvir edildiğini kabul eder. Bizans'ta sıradan insanların mor rengi kullanması yasaktır. Sadece imparator ve ailesi mor rengi kullanabilir. Mihrapları kullanarak da kompozisyonu tamamlıyor. Ben halkımı kucaklıyorum anlamına gelmektedir. Halılarda bir model eğer ki kendini tekrar ediyorsa orada sonsuzluk tasviri yapılmıştır. Bitmeyen bir güç ve kudretten bahsedebiliriz.

Osmanlı Dönemi'nde üretilen halıların orta zemini madalyondur çünkü devlet 2-3 kıtaya birden hükmettiği zaman kendini bir şey ile şerefletmek ister. Tıpkı Kanuni Sultan Süleyman'ın kendini takdiminde de gösterdiği gibi: "Ben ki sultanlar sultanı, hakanlar hakanı, hükümdarlara taç veren..."

Bu denli kudretli bir devletten bahsediyoruz. Halıdaki madalyon da aslında devletin kendine verdiği bir unvandır. Kısaca madalyon modelinin devletin gücünü ve kudretini temsil ettiğini söyleyebiliriz.

HALI, ANADOLU SELÇUKLU, ORTA ANADOLU

KONYA, 13-14.YY

Anadolu Selçukluları Döneminden Halı Örneği

Selçuklu döneminde bordürler kufi yazı tekniği ile işlenir. Burada bir yazı göremiyoruz ancak teknik kufi yazı tekniğidir. Bordürlerde devletin "Benim dinim İslam'dır." dediğini görüyoruz. Ek olarak bordürlerdeki altın sarısı renk de devletin o zamanki zenginliğini ifade eder.

Ortadaki motiflerin mavi renk olması Türklüğü sembolize eder. Devletin bir Türk devleti olduğuna işaret etmektedir. Motifin sonsuzluğa uzandığını sembollerin bir sonu olmamasından anlayabiliyoruz. Hem yatay hem de dikey düzlemdeki sonsuzluk motifini görebiliyoruz. "Sonsuza kadar büyüyeceğim, genişleyeceğim ve ilerleyeceğim!" anlamını taşımaktadır. Motiflerin birbirinin tıpa tıpa aynı olması da "Benim tebaamdan olan herkes din, dil, ırk ayrımı gözetmeksizin aynı ve birdir." ifadesinin yansımasıdır. Her bir motifin sekizgen madalyon ile ifade edilmesi de herkesi bir Selçuklu olarak görmesinden kaynaklanmaktadır.

HALI PARÇASI, ORTA ANADOLU – KONYA, 16-17.YY

Bu halıdan dünya üzerinde tek bir tane daha olmadığını düşünmekteyim. Olağanüstü güzellikte bir halı. Çok büyük bir ebatta. Bir seccade modeli ama bir kişinin namaz kılabilceği boyutta değil. Bu nedenle de olsa olsa bir imparatora hediye olarak dokunmuş olacağını düşünüyor, bu ihtimal üzerinde duruyorum. Ancak sadece namaz kılması için değil... İmparatora ya da padişaha başka mesajlar da verilmiş olabilir.

Halının altındaki ilk motif, İslami bir motif değil. Bizi Doğuya, Şamanizm'e götürüyor. Bu motifle dokuyucu, bir kadının rahmini resmetmiş. Dokuyan kişi imparatora, sen de benim gibi bir beşersin demek istemiş olabilir. Halının ilerleyen bölümlerinde yine imparatorun; doğduğunu, büyüdüğünü, evlendiğini ve eşlere sahip olduğunu resmetmiştir. Kullandığı motiflerle aslında o imparatorun hayatının önemli kesitlerini kronolojik olarak sıralamıştır. Bunları verirken karşımıza Türk ve İslam motifleri haricinde daha çok Şaman veya Asya kaynaklı motifler çıkmaktadır.

16-17.YY'dan kalma Halı Örneği

Güçlü, kuvvetli ve kudretli bir imparator olduğunun mesajını verirken, aynı zamanda adil yönünü de vurgulamak için terazi figürünü kullanmıştır.

Bütün bu anlatılanlar halının sol kısmında kendine yer bulurken, halının sağ kısmı da bir o kadar sade ve düzdür. Bunun anlamı da imparatorun bu kadar varlık, güç ve kudret içerisinde kendisine mütevazı bir hayat seçmesi gerektiğinin mesajını vermektedir. Bu dosdoğru ve sapsade yolda ilerlerken kendinden ödün vermezsen bu hayat yolculuğunun sonunda yer alan kandile, ışığa ulaşacaksın demek istemiştir. En tepeye bir kandil konulmasının nedeni de budur. Kadın aslında imparatora bir hayat dersi vermek istemiştir diyebiliriz...

Sonuç olarak Türk halıları, tarihsel kökenleri, sanatsal zenginlikleri ve kültürel simgeleri ile dünya mirasında önemli bir yere sahiptir. Bu halılar hem geçmişin izlerini hem de Türk toplumunun estetik anlayışını gelecek nesillere aktaran değerli bir kültürel miras olarak yaşamaya da devam edecektir. Bizlere düşen görev bu değerli ve paha biçilemez olan kültürel mirasımızın kıymetini en güzel şekilde idrak edip bunların muhafazası ve bilinçlendirilmesi için elimizden geleni yapmaktır. Bu vesile ile Kültür Turizm Bakanlığına, Türk İslam Eserleri Müzesine ve Elveda Solak'a teşekkürlerimle...

GÖLGELERİN TURNUVASI, BÜYÜK OYUN: 19. YÜZYILIN ASYA'DAKİ STRATEJİK ÇATIŞMASI ERTUĞRUL KAYA

19.Yüzyıl, Asya'nın merkezinde, özellikle Orta Asya'da, 2 büyük güç arasında sürdürülen stratejik bir mücadeleye tanıklık etti. Bu mücadele Britanya İmparatorluğu ve Rus Çarlığı arasında siyasi ve askeri nüfuz alanlarını genişletme amacı güden karmaşık bir strateji oyununa dönüştü. Tarihçiler bu rekabeti 'Büyük Oyun' ya da 'Gölgelerin Turnuvası' şeklinde adlandırdı.

Bu yazıda: Büyük Oyun'un kapsamını ve etkilerini derinlemesine inceleyeceğiz. Britanya'nın Hindistan'daki çıkarlarını koruma çabasıyla, Rusya'nın Orta Asya'daki genişleme hedefleri arasındaki bu çatışma, sadece bölgesel değil, küresel stratejik dengeleri de etkilemiştir. Özellikle Afganistan, İran ve Orta Asya'nın diğer bölgelerinde yaşanan diplomatik ve askeri hareketlilik, bu dönemin uluslararası ilişkiler üzerindeki etkilerini şekillendirmiştir. Büyük Oyun'un kapsadığı askeri stratejiler, diplomatik anlaşmazlıklar ve bölgesel etkiler üzerine yapacağımız bu inceleme, bu rekabetin hem askeri hem de diplomatik yönleri aydınlatmayı amaçlamaktadır. Ayrıca, bu dönemin günümüz uluslararası ilişkilerine olan yansımalarını da tartışacağız.

Başlangıç ve Arka Plan

Orta Asya, çeşitli ticaret yollarına ev sahipliği yapmasıyla eski dünyadaki en önemli bölgelerden biri olmuş ve tarih boyunca Pers İmparatorluğu'ndan Makedonya İmparatorluğu'na, ilk İslam Halifeliklerinin bile kontrol etmeyi arzuladığı bir bölge olmuştur. Orta Asya, tıpkı tarih boyunca olduğu gibi Büyük Oyun'da da stratejik olarak önemli bir konumda olmuş olup, Britanya İmparatorluğu ve Rusya arasındaki gerilimin merkezi olmuştur. İki imparatorluğun dış politikaları, hedefleri ve çıkarları arasındaki çatışmayı anlamak için bu iki ülkenin tarihsel süreçteki dış politikalarını inceleyelim;

Ruslar, feodal ayrılıklarından kurtulduklarından beri ülke sınırlarını genişletmeye yönelik bir dış politika izlemiştir. 1547 yılında IV. İvan tarafından kurulan Rus Çarlığı, içinde ve dışında savaşlarda bulunmuş, hem merkezi otoritesini güçlendirmiş hem de genişleme politikası gütmüştür. 1580'lerde Yermak Timofeyevich'in seferleri ile başladığı kabul edilen Sibirya fetihleri, 17. yüzyıl boyunca Altaylar ve Yakutistanda hakimiyet sağlanmasıyla devam etti. 1558-1583 arasındaki Livonya Savaşı'nda ise istediği toprakları elde edemeyen Rus Çarlığı, bu savaşla batı yönündeki genişleme çabasını gözler önüne sermişti. 18. yüzyılın başlarına geldiğimizde, Çar I. Petro yönetiminde yeniden yapılandırılan Rus Çarlığı, Rus İmparatorluğu adını aldı.

Rusya'nın Sibirya'da Genişleme Tarihi

Çar I. Petro, Rusya'nın uluslararası alanda büyük bir güç olarak tanınması için köklü reformlar gerçekleştirdi. I. Petro, Rusya'yı askeri, ekonomik ve idari alanda modernize etti ve Batı Avrupa tarzında bir devlet yapısı oluşturdu. 18. yüzyılda da günümüze kadar getirdiği genişleme politikasını sürdüren Ruslar, Kuzey Savaşı ile birlikte Baltık Denizi'ndeki nüfuzunu artırdı. Savaş sırasında Petrograd(St. Petersburg) kuruldu ve Rus'ların Baltık bölgesindeki stratejik ve ticari varlığı pekişti. Baltık Denizi'nde elde ettiği zaferlerin ardından Rus İmparatorluğunun Karadeniz ve sıcak denizlere doğru genişleme arzusu, Rusları Osmanlı İmparatorluğu, İran ve çeşitli Kafkasya Hanlıkları ile karşı karşıya getirdi. Prut Seferinde başarısız olan Ruslar, yüzyılın ilerleyen dönemlerinde İngilizlerin ve Fransızların desteklerine rağmen Osmanlı İmparatorluğu ile girdiği mücadelelerde baskın gelmiş ve Belgrat, Küçük Kaynarca, Yaş gibi çeşitli antlaşmalar ile Karadenizdeki egemenliğini pekiştirmişti. 18. yüzyılın sonlarından 19. yüzyılın başlarına geldiğimizde Rusların Kafkasya fethi başlamıştı. Kafkasya'da genişleme hedefleri olan Rusya, Safevi İmparatorluğu'nun çöküşü sonrası zayıflayan İran coğrafyasında nüfuzunu artırmak istemişti. Bölgenin stratejik öneminin farkında olan İngiltere, Kafkasya'ya doğrudan müdahale edecek konumda olmadığından ve Avrupa'da hali hazırda devam etmekte olan savaşlar sebepleriyle bölgeye direkt bir müdahalede bulunamamış, diplomatik yöntemlerle bölgede güç dengesini sağlamaya çalışmıştı. İran'a Rus tehditini vurgulayan ve bağımsızlıklarını koruma çağrısı yapan İngiliz temsilciler, çeşitli antlaşmalar ile iki ülkenin ekonomik ilişkilerini geliştirmiş ve İran'ın direncini arttırmıştı. Yine bu süreçte askeri danışmanlık önerisinde de bulunan İngiltere'nin çabaları yeterli olmamış, 1813 yılında Gülistan Antlaşması ile Kafkasya'nın büyük bir kısmı Ruslar tarafından kontrol altına alınmıştı. Ancak İran, bölgenin kontrolünü öyle kolay

bırakmamıştı. Çerkesler ve dağlı halkların Rus işgaline direnişi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya'daki nüfuzu ve isyan hareketlerine destek vermesi gibi faktörler sebebiyle, Rusya'nın bölgedeki etkisi azalmaya başlamıştı. Ayrıca bu dönemde gerçekleşen ve diğer azınlıklara ilham olan Sırp İsyanı, Osmanlı'nın zayıfladığını göstermiş ve Osmanlı'nın Kafkasya'daki etkisini azaltarak bölgede bir güç boşluğu yaratmıştı. Rusya'nın Sırp İsyanı'na destek vermesi ve Avrupa'daki savaş ortamı, Rusların Kafkasya'daki odağını azaltmış, Osmanlı'nın Kafkasya'da etki kaybetmesi ise bölgedeki baskıyı azaltmış ve stratejik dengeleri değiştirmişti. Bu dönemde hızla büyüyen Rusya'nın, zayıflayan Osmanlı İmparatorluğu'nun etki alanlarına nüfuz etme çabası kolayca gözlemlenebilmektedir. Bölgede değişen stratejik dengeler yeni çatışmalara yol vermiş, bu vesileyle Rusya, İran'a bir kez daha saldırmıştı. İran, İngilizlerden gelecek olan askeri desteğe güveniyordu ancak İngilizler İran'a askeri destekte bulunmadı. Diplomatik yollar ile bölgedeki güç dengesini korumaya çalışan İngilizler pek başarılı olamamış ve 1826 Türkmençay antlaşması ile Rusya, Kafkasya'daki Azerbaycan, Nahcivan gibi önemli toprakları da kendine kattı ve bu bölgelerin askeri ve ticari entegrasyonlarını sağladı. Kafkasya, Hindistan'a giden kara yollarının üzerinde stratejik bir konumda bulunuyordu. Kafkasya, Orta Asya'ya açılan bir kapıydı ve Rusların Kafkasya'da kontrolü sağlaması Orta Asya'ya da ilerleyebilecek olmaları anlamına geliyordu. Rusların; Kafkasya, Karadeniz ve Hazar Denizi'ni kontrol etmesi, İngilizlerin ticaret yollarındaki kontrolünün ve ekonomik çıkarlarının tehdit altına girmesi demekti. Bu gelişmeler İngilizlerin bölgede askeri ve diplomatik faaliyetler aracılığıyla Rusların bölgede daha fazla güç kazanmasını engellemeye çalışmasının ardındaki temel sebepleri olmakla birlikte, ülkeler arasındaki stratejik rekabeti körükleyen faktörlerdir. Öte yandan Rusların Orta Asya üzerindeki etkisini artırmak istemesi İngiltere için daha da büyük bir tehditti. Bu dönemde Rusya, Orta Asya'da stratejik bir genişleme politikası izlemeye başlamış, bu ana kadar somut önlemler almakta zorlanan İngiltere'yi, Orta Asya üzerinde yeni planlar ve stratejiler oluşturmak zorunda bırakmıştı.

Avrupa'da Fransız İhtilalinin patlak vermesiyle Cumhuriyet rejimine geçen Fransa'da radikal reformlar gerçekleşmişti. Ancak, devrim sonrası kurulan hükümetler "directoire" döneminde içsel ve dışsal sorunlarla baş edemediği için ortaya çıkan istikrarsızlık, güçlü bir lidere duyulan ihtiyacı arttırmıştı. İtalya ve Mısır seferlerinde elde ettiği askeri başarılarla ün kazanmış ve Fransa'daki siyasi etkisini arttırmış olan Napolyon Bonaparte, dönemin hükümetinin zayıflığından faydalanarak, 18 Brumaire Darbesi ile 9 Kasım 1799'da başa geçecekti. Napolyon, her ne kadar Cumhuriyetçi değerleri koruyacağını söylese de Fransa'da güçlü ve merkeziyetçi bir hükümet kurmayı hedeflemiş ve 1804'te yaptığı referandum ile halk tarafından imparator ilan edilmişti. Napolyon, iktidara geldikten sonra her yeni iktidar gibi eğitim, askeri, sosyal ve ekonomik alanlarda reformlar yapmış, Code Napoléon ile Fransız hukuk sistemini düzenleyip modern hukuk sisteminin temellerini atmıştı. Napolyon'un bu süreçte zafer elde ettiği İtalya seferinden sonra, 1805'te 3. Koalisyon Savaşı patlak vermiş, Napolyon bu kez Avrupa'da elde ettiği egemenliği korumak durumunda kalmıştı. Napolyon, Austerlitz'de Rusya ve Avusturya'nın birleşik kuvvetlerine karşı büyük bir zafer kazandı. Rusya'nın ulusal çıkarları ve Napolyon'un yayılmacı politikası

arasındaki çatışma, Rusya'nın savaşa katılmasıyla sonuçlandı. 1806-1807 arasındaki 4. Koalisyon Savaşı'nda Jena-Auerstedt Muharebeleri'nde Prusya'yı, Eylau ve Friedland Muharebelerinde Rusya'yı mağlup etti. 4. Koalisyon Savaşı'nda Rusya ve Britanya İmparatorluğu'nun aynı ittifakta bulunması, iki ülke arasındaki uzun vadeli iş birliklerinin temelini atmış, ancak tarihsel süreçte iki ülkenin ulusal çıkarları arasındaki çatışma, bu ilişkiyi karmaşık bir hale sürüklemişti. Bu savaşlar sonrasında Avrupa Kıtası'nın büyük çoğunluğuna egemen olan Napolyon, Rusya ile Tilsit Antlaşmasını imzaladı. Antlaşma sonucunda Rusların, Fransızlarla ortak düşmanlara karşı beraber hareket etmesi, Fransızların Britanya'ya uyguladığı kıt'a kapatma politikasını desteklemesi gibi kararlar alındı ve Varşova Dükalığı kuruldu. Rusya'nın İngiltere'ye uygulanan ticari ambargoyu desteklemesi karşılığında ise Fransa'nın Osmanlı ve Rus ilişkilerinde ara buluculuk yapmasına, Osmanlı arabuluculuğu kabul etmezse Fransa'nın Rusya ile Osmanlı'yı işgal etmesini içeriyordu. Tilsit Antlaşması, hem Rusya'nın hem de Fransa'nın stratejik hedeflerine ulaşmasına katkıda bulunsa da, Ruslar, Fransa'nın Avrupa'da hegemonya kurma hedefinden rahatsız olmuş, Britanya'ya karşı uygulanan kıt'a kapatma politikası sebebiyle ekonomik olarak olumsuz etkilenmişti. Ayrıca Napolyon'un Polonya'yı yeniden canlandırmak istemesi de Rusya'nın batı sınırlarındaki egemenliğini tehdit ediyordu. Bu sebeplerden ötürü antlaşmanın ömrü uzun olmayacak, 1812'de bu çıkar çatışması Napolyon'un meşhur Rusya Seferi'ne sebebiyet verecekti. Bu süreçte gerçekleşen 5. Koalisyon Savaşı'ndan da zaferle ayrılan Fransa, bölgede etkisini pekiştirmiş ve Avusturya'ya toprak kaybettirmişti. 5. Koalisyon Savaşı ve 1812 Rus Seferi arasında geçen sürede İspanya'daki ayaklanmalar ile meşgul olan Napolyon, Yarımada Savaşı'nda kaynaklarını tüketmiş, aynı dönemde Rusya ile kaçınılmaz olan kavgada ilk yumruğu atmak için çıkacağı sefere buradaki askerleri gönderen Napolyon için işler zorlaşmıştı.

Fransa'nın Avrupa'daki egemenliğinde karşı geniş çapta direnişler devam ederken Ruslar, Tilsit antlaşmasına uymayarak Britanya ile ticareti sürdürüyordu. Fransa'nın iç politika, ekonomi ve savaş yorgunluğu gibi problemleri, Rusya'nın antlaşmaya olan tavrı ve Fransa'nın uluslararası prestijinin etkilenmesi sebebiyle ülkenin dış politikada başarıya ihtiyacı olduğunu düşünen Napolyon, 1812 yazında Rusya'ya sefere çıkma kararı aldı. Fransa 600.000 kişilik bir ordu ile Rusya'ya saldırdı. Temmuz ayında Napolyon, Rus ordusunu püskürtüp batıdaki büyük şehirleri ele geçirdi. Napolyon, Eylül 1812 döneminde Moskova'ya ulaştı, 7 Eylül 1812 Borodino Muharebesi ile Moskova'ya giden yolu açtılar ancak şehri savaşmadan ele geçirdiler. Çünkü Ruslar, stratejik olarak Moskova'nın gerisine çekilmişti. Fransızlar 14 Eylül 1812'de şehre girdi. Moskova Askeri Valisi General Rastopçin'in planıyla o gece Moskova, Ruslar tarafından yakıldı. 3 gün süren yangında Moskova'nın dörtte üçü kül olmuş, koskoca bir şehir harabeye dönmüş, şehirde Napolyonun ordusunun barınabileceği bir yer kalmamıştı. Tedarik ve lojistik ihtiyacını karşılaması ciddi şekilde zorlaşan ordu, Rusya'nın sert kışına hazır değildi. Kasım ayına doğru giden süreçte hava şartlarının kötüleşmesiyle donma ve hipotermi, Hijyen sorunları nedeniyle Kolera ve tifüs gibi çeşitli hastalıklarla karşılaşan Fransız Ordusu, Moskova'dan geri çekilme kararı aldı. Napolyon geri çekilirken, çıkan çatışmalarda ölen askerler olsa da, savaş dışı faktörlerden ölen askerler sayıca daha ağır basıyordu.

Moskova'dan çekilmeye çalışan 420.000 kişilik ordu telef olmuş ve sadece 30.000 asker sağ kurtulabilmişti. Napolyon'un askeri kariyerinin en büyük başarısızlığı olan sefer, Napolyon'un Avrupa'daki gücünü ciddi şekilde zayıflattı ve Fransa'ya karşı altıncı koalisyonun kurulmasına sebep oldu.

Moskova'nın Yakılması

İntikam arzusu körüklenen Rusya'nın yanında; Prusya, İngiltere ve Avusturya gibi ülkeler birleşti. 16 Ekim 1813'te Leipzig Muharebesi'nde büyük bir yenilgiye uğrayan Napolyon, Almanya'daki egemenliğini kaybetti ve Fransaya döndü. Koalisyon devletleri Paris'e doğru ilerlemeye başladı. 30 Mart 1814'te Paris düştü, Napolyon Elbe Adası'na sürgün edildi. Fransa'da, XVIII Louis Monarşiyi yeniden kurdu. Sonrasında, Napolyon dönüp iktidarı yeniden eline geçirerek 'Yüz Gün' olarak bilinen dönemi başlatsa da, Waterloo Muharebesi'nde büyük bir yenilgiye uğrayarak Saint Helena adasına sürgün edildi ve yaşamının kalanını orada geçirdi.

İngiltere'nin, Rusya Kafkasya'da ilerlerken somut önlemler alamamasının sebepleri arasında; İngiltere'nin Kafkasya'ya doğrudan müdahale edebilecek kapasitesinin olmamasının yanı sıra, aktif olarak 25 yıl boyunca savaşta bulunup, Fransa ve kontrol ettiği Avrupa ülkelerinin ambargosuna maruz kalmalarından dolayı geçirdikleri zor zamanlar gösterilebilir. Aynı dönemde hem stratejik ve diplomatik rekabette olan hem de Fransa'ya karşı müttefik olarak savaşan İngiltere ve Rusya'nın karmaşık bir ilişkisi vardı. Savaş sonrasında Viyana Kongresi ile Avrupa'da yeni bir düzen belirlendi. Viyana Kongresi, Avusturya Dışişleri Bakanı Klemens von Metternich tarafından düzenlendi. Kongreye Prusya, Rusya, Britanya, Fransa ve diğer Avrupa ülkelerinin temsilcileri katıldı. Metternich, Avrupa'da bir güç dengesi oluşturarak hiçbir ülkenin diğerlerine karşı aşırı güçlenmemesi, yani İngiltere, Rusya, Fransa gibi güçlerin dengede tutulmasını istiyordu. Bunun yanı sıra savaş sonrası Avrupa'nın sınırlarının da yeniden çizildiği konferansta, Fransa 1792 öncesi sınırlarına geri döndürüldü ve etrafı bir dizi güçlü devletle çevrelendi. 39 Alman devletinin bir araya gelmesi ile Alman Konfederasyonu kuruldu. Kongre'de güç dengesinin korunması gerektiği ilkesi benimsendi. Avrupa'daki devletlerin karşılıklı güvenliği sağlaması için askeri koalisyonlar kurması teşvik edildi. Ekonomik iş birliği ve ticaretin artması için bazı çalışmalar yapılırken, monarşilerin güçlenmesi ile sosyal huzurun sağlanması hedeflendi. Rusya, Avusturya ve Prusya, Kutsal İttifak'ı kurdu. Bu ittifakın temel amacı monarşilerin korunması ve devrimci ve reformist hareketlere karşı durmaktı. Bu ittifak Rusya'nın Avrupa üzerindeki nüfuzunu artırıyor ve İngiltere'nin kara ve deniz ticaret hatlarını tehdit ediyordu. İngiltere, Demokratik değerleri de benimsemesinin ardına sığınarak, Avrupa'daki liberal ve milliyetçi hareketlere gizliden veya açıktan destek vererek Kutsal İttifak'ın baskıcı politikalarını azaltmaya çalıştı. Aynı zamanda Fransa ve diğer

Avrupa ülkeleri ile de ittifaklar kurarak Rusya'nın etkisini dengelemeye yönelik diplomatik ilişkiler geliştirdi. Viyana Kongresi, esasında Avrupa'da uzun yıllar sürecek bir barış ortamı ve istikrar sağlarken İngiltere ve Rusya arasında zaten gergin olan ilişkileri iyice germiş, uzun yıllar sürecek olan bir rekabetin temelini atmıştır.

Orta Asya'da Güç Mücadelesi

İngiltere için Rus yayılmacılığı büyük tehditti. 16. yüzyıldan beri sürekli planlı olarak genişleyen Rus Çarlığı 19. yüzyılın ilk çeyreğinde gözünü Orta Asya'ya çevirmiş, Batı Türkistan sınırlarına kaleler inşa etmeye, ordugahlar kurmaya ve demiryolu hatları döşemeye başlamıştı. Rusların Hindistan sınırlarına yaklaşma düşünceleri Britanya İmparatorluğu'nu tedirgin ediyordu. İngilizler Hindistan'ın elde tutulması için Afganistan'ın kontrol edilmesi gerektiğine inanıyordu. Çünkü tarih boyunca Afganistan'ı işgal eden tüm devletler, Hindistan'ın zenginliğinden etkilenmiş ve Hindistan'ı işgal etmeye çalışmıştı. Britanya İmparatorluğu ve Rus Çarlığı Orta Asya'daki nüfuzları için stratejik bir çatışmaya girerken Afganistan ve diğer Orta Asya devletleri ise iki küresel güç arasında bağımsızlığını korumaya çalışacaktı.

Odak noktasını Afganistan'a çeviren İngiltere, Afganistan'daki siyasi istikrarsızlığın kendi çıkarlarıyla çatıştığını düşünüyordu. Dönemin Afganistanı'nda Emir Mahmud Şah'ın veziri ve kabilenin lideri Fahd Han'ın öldürülmesiyle Barakzay kabilesi ayaklanmıştı. Sekiz yıl süren iç savaş Barakzay Kabilesi'nin zaferi ile sonuçlandı ve kabilenin en güçlü üyesi olan Dost Muhammed, tahta çıktı. Batıda Kaçar Hanedanlığı'nın baskıları ve doğuda Hintli Sihler ile de uğraşan Afganistan, üzerine İngiltere ve Rusya arasında kalacak ve iki imparatorluk arasında denge politikası izleyerek bağımsızlığını korumaya çalışacaktı.

Dönemin Hindistan Genel Valisi Lord Auckland bir bildiri yayınlamış ve İmparatorluğun selameti için Afganistan'da Britanya yanlısı bir hükümet kurulması gerektiğini belirtmişti. Özbek Hanedanlıklara da Ruslara karşı beraber hareket etmeleri yönünde çağrılarda bulunmuştu. Rusların 1828 yılında Türkmençay antlaşması ile Kaçar Hanedanlığı'nı zoraki şekilde kendi tarafına çekmesi, Rusların bölgedeki etki alanını arttırmıştı. Rusların desteklediği Kaçar orduları, Afganistan'daki Herat şehrini kuşatmış, Afganistan'ı kendi tarafında tutmak isteyen İngiltere dış politikadaki tutumunu sertleştirip Kaçar'ları çekilmeye zorlamıştı. İngilizler bu işgalden faydalanarak Dost Muhammed Han'ı kendi taraflarına çekmek istedi. Afganistan'da hiçbir yabancı kuvvet istemeyen Dost Muhammed Han bu teklifi reddetti. Rusları Afganistan ötesinde durdurmak isteyen İngilizler, Dost Muhammed Han'ı devirmeyi ve yerine anlaştıkları eski yönetici Şuca Han'ı getirmek istiyordu. Şuca Han'ı tanımak Afganistan'daki İngiliz karşıtı direnişi anlamak açısından önemlidir. 1838'de Afganistan'da çoğu kişi Şuca Han'ı hatırlamıyordu, ancak hatırlayanlar onu zalim ve zorba bir imparator olarak hatırlıyor ve ondan nefret ediyordu. İngilizler, görevini kaybetmiş eski bir hükümdara yardım etmek ve Afganistan'a Rus müdahalesini engellemek gibi bahaneler ile Afganistan'a müdahale etmeye karar verdi. İngilizler, 16.500 kişilik bir orduyla hareket etmeye başladı. Ketta şehrini ele geçiren İngiliz ordusu, Kandahar'ı da aşip Dost Muhammed'in ordusunu bertaraf ederek Kabil'e girdi ve Şuca Han'ı tahta

çıkardılar. Hem Herat'a Hem de Kabil'e İngiliz Elçiler yerleştirdiler. Kabil'e giren İngilizler en başta bir direnişle karşılaşmadılar ve Kabil'de 6000 kadar asker bırakıp Hindistan'a döndüler. Ancak İngilizler çekilir çekilmez, Afgan birlikler ayaklanmaya başladı. Dost Muhammed Han, kaçtığı Buhara'dan dönerek karşı saldırı başlattı. 1840 yılının Kasım ayında çıkan büyük çatışmalar sonrasında, Dost Muhammed ailesinin esir düşmesi üzerine İngilizlere teslim oldu ve Hindistan'a sürgüne gönderildi. Şah Şuca ise tebaasını yatıştırmak için artık İngilizlere ihtiyacı olmadığını ve geri çekilebileceklerini söyledi. İngilizler Ocak 1842'de Kabil'den Celalabad'a çekilmek için yola çıktı ancak kendilerini bekleyen tehlikeden habersizlerdi. Dost Muhammed Han'ın oğlu Muhammed Ekber'e bağlı askeri birlik Gandarmak Geçidi'nde 5000 kadar İngiliz askerini imha etmiş ve bazılarını da esir almıştı. Celalabad'a ulaşabilen bazı askerler bu saldırıyı İngiliz makamlarına bildirdiler. İngilizler bu yenilgi karşısında Hindistan'daki kuvvetlerini yeniden harekete geçirip tekrar Kabil'i ele geçirdiler ve bazı rehinelerini kurtardılar, ancak direnişle karşılaşınca burada tutunamayacaklarını anlayıp geri çekildiler. Afganlar, esir tuttukları İngiliz yanlısı Şuca Han'ı öldürdüler. Üzerinde güneş batmayan imparatorluk Britanya'da bu olay bir yenilgi olarak değerlendirilecek ve İngilizler üzerindeki yenilmezlik algısı kırılacaktı, bu algının kırılması, 1857 Hint Ayaklanması gibi önemli olaylara neden olacaktı.

Yenilgi sonrasında Lord Auckland, valiliği Lord Ellenborough'a devretti ve İngiltere'ye geri döndü. Lord Ellenborough, Afganistan'ın silah zoruyla fethedilemeyeceğini, bu sebeple yabancı nüfuzuna açık bir devlet haline getirilmesi gerektiğini söyledi. İlk iş olarak esir düşen Dost Muhammed'i yeniden başa geçirdi. Dost Muhammed, yeniden iktidara geldikten sonra ülkedeki iç karışıklığı azaltmaya çalışsa da, hala kabileler arasında gerginlik mevcuttu. Kabile liderleriyle ittifaklar kurarak otoritesini güçlendirmeye ve kabileler arasında güç dengesi sağlamaya çalıştı. Yaklaşan Rus tehdidinin de farkında olan Dost Muhammed, Britanya ile ilişkilerini iyileştirmeye çalıştı ve Rusya'nın Afganistan üzerindeki etkisini sınırlamak için diplomatik manevralar yaptı. 1863'te hayatını kaybedene kadar Afganistan'a kısa dönemli bir istikrar yaşattı. Ölümü sonrasında oğlu Şir Ali Han, İngilizler tarafından desteklenen Afsal Han'ı bertaraf ederek tek başına hakimiyet sağladı. Şir Ali Han'ın İngilizlere yaptığı; tahtın kendisine ait olduğunu kabul etmeleri, silah ve para yardımı gibi talepleri kabul edilmemişti. Tüm bunlar olurken Rusya, 1860'ta Turan Seferi ile Türkistan'daki nüfuzunu artırmış, 1865'de Taşkent'i, 1868'de Hokand'ı, 1873'de Hive'yi ele geçirmiş ve Buhara Emirliği'ni kontrol etmeye başlamıştı. Batıda ise Osmanlı İmparatorluğu üzerinde etkisini arttırmak isteyen Ruslar, 1853'te Kırım Savaşı'nda Osmanlı ile karşı karşıya gelecekti.

Kırım Savaşı

Rusya'nın Balkanlar ve Karadeniz'de genişleme politikası izlemesi, İngiltere'de çanların çalmasına sebep olmuştu. İngiltere, hem Akdeniz'deki ticaret yollarını korumak istiyor, hem de Rusya'nın Hindistan'a giden yolda zayıflaması için Kırım Savaşı'nı fırsat olarak görüyordu. Fransa ise farklı olarak, Osmanlı'ya destek vermenin ülkedeki milliyetçi ve liberal grupların arasında popüler bir fikir olması ve Fransa'nın askeri başarıları ile prestij elde etmek istemesi gibi sebeplerle, İngiltere ile beraber Osmanlı'yı destekledi. Osmanlı İmparatorluğu, savaşı kazanarak rahat bir nefes aldı. Ancak savaşın maliyetini karşılamak için yabancı devletlere ve bankalara borçlanan Osmanlı, dışa bağımlı, dolayısıyla yabancı müdahalesine açık bir hale geldi. Savaş sonrası dönemde ise Balkanlar'da çıkan isyanlar, Rusya tarafından Pan-Slavizm politikası çerçevesinde desteklendi. 1876'da çıkan Sırbistan ve Karadağ isyanı esnasında Batum ve Kars'ı işgal eden Ruslar, 24 Nisan 1877'de Osmanlı'ya tekrar savaş ilan etti. Kafkasya ve Balkanlar üzerinden Osmanlı üzerine saldırıya geçen Rus ordusu, iki cephede de Osmanlı'ya üstün gelmekteydi. İlk başta tarafsız kalmayı seçen İngilizler, Rusya'nın Balkanlar'daki ilerlemesinden rahatsız olup dolaylı yoldan Osmanlı'ya destek verdi. Osmanlı'nın savaşı kaybetmesi üzerine 3 Mart 1878'de Ayastefanos antlaşması imzalandı, Osmanlı'nın tam bir hezime uğradığı bu antlaşma, 1878'de İngiltere'nin de katıldığı Berlin Kongresi'nde revize edildi ve Osmanlı'nın toprak kayıpları azaltılarak Rusya'nın engellenmesi amaçlandı. Diplomatik olarak Osmanlı'ya bu destekleri sağlayan İngilizler, Hem Rusların Balkanlar ve Osmanlı üzerinde nüfuzunu artırmasını zorlaştırmış, hem de Osmanlı'ya verdiği destek karşılığında stratejik olarak çok önemli bir bölge olan Kıbrıs'ın kontrolünü almış, bir tahta iki kuş vurmuştu. Kıbrıs'ın yönetimini İngilizlere bırakan Osmanlı, zamanla Kıbrıs üzerindeki etkisini tamamen kaybetmiştir.

Rus Ayısı ve İngiliz Aslanı arasında kalan Afganistan (temsili)

1877'de Afganistan'a elçi yollayan Ruslar, Afganistan'ı işgal etme-ye gelmediklerini, tam aksine Afganistan'ı İngiliz işgalinden kurtulmak istediklerini söyle-yerek Şir Ali Han ile anlaştılar. Antlaşma sonucunda alınan kararlara göre Afgan öğrenciler Rusya'da eğitim görebilecek, iki ülke arasındaki ticaret ilişkileri geliştirilecek, Afganistan'a bir saldırı olması takdirinde Rusya yardım edecek ve Afganistan Rusya'nın bilgisi olmadan hiçbir yabancı devletle görüşmeyecekti. Rusların desteğini alan Şir Ali Han, İngilizleri çok kızdırmıştı. Afganistan'da Rusların bulunması İngiliz Hindistan'ı için büyük bir tehditti. İngilizler Kabil'e elçi göndermek istese de, bu istek

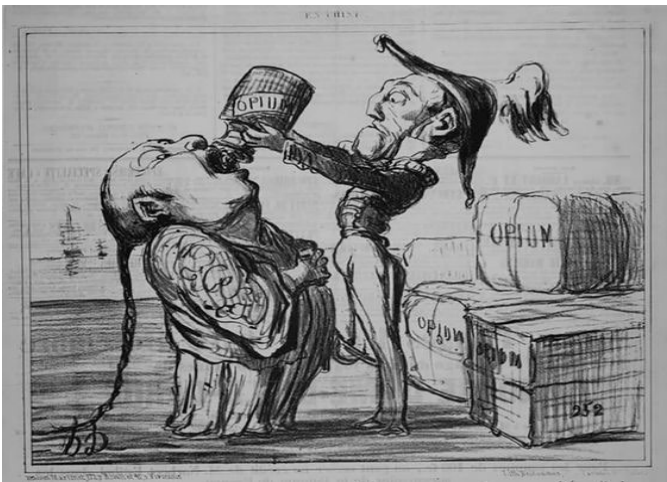
reddedildi. 1878'in son çeyreğinde görüşmeler devam ederken, İngilizler 33.500 asker ile Afganistan topraklarında ilerlemeye başladı. Emirlik askerlerini bertaraf eden İngilizler, Kabil'e ulaştı. Şir Ali Han Ruslardan yardım talep etse de, beklediği yardım gelmedi. Şir Ali Han, Mezar-ı Şerif bölgesine çekilip hayatının kalanına orada devam etti. Yerine halefi Yakup Han geçti. Yakup Han, İngiliz işgalini bitirmek ve ateşkes imzalamak için elçi gönderdi ve Mayıs 1879'da İngilizler ile Gandamak Antlaşması'nı imzaladı. Antlaşmaya göre ateşkes imzalanacak, Hayber ve Bulan şehirleri İngilizler'e verilecekti. Aynı zamanda Yakup Han, İngilizler'in haberi olmadan yabancı devletlerle görüşmeyecek ve esir İngiliz askerlerini bağışlayacaktı. Karşılığında ise İngiliz Ordusu Afganistan'dan ağırlığını çekecekti. Bu antlaşma ile İngilizler Afganların dış ilişkilerini kontrol edebileceklerdi. Antlaşmaya varılmasına rağmen tıpkı I. İngiliz-Afgan Savaşı'nda olduğu gibi, 2-3 Eylül 1879'da Kabil'de ayaklanma başladı. Muhammed Can Han liderliğindeki isyancılar, Kabil'deki Sir Pierre Cavagnari'yi ve askerlerini öldürdüler. Hayber'deki İngiliz askerleri Kabil'e yöneldiler ancak şehre giremediler. Afgan askerleri saldırıya geçti ama Serpur Kantonu Kuşatması'nda başarısız oldular. 1879'da İngilizler Kabil'e girdiğinde, Yakup Han bunun bir halk ayaklanması olduğunu söylese de, İngilizler Yakup Han'ı tahttan indirip Hindistan'a sürdüler. Afganistan'ın her bölgesinde İngilizlere karşı cihat ilan edilmişti. Afganlar Kabil'i yeniden işgal ettiler. Ek kuvvetler ile Kabil'de kontrolü sağlayan İngilizler, Afganistan'ın kontrol edilemeyeceğini anlamaya başlamışlardı. Şir Ali Han'ın Semerkant'ta sürgünde olan kuzeni Abdurrahman Han'ı getirdiler. 1880'de Abdurrahman Han, İngilizlerin onu tanınması karşılığında Gandamak Antlaşması'nı kabul etti. Kabil'de bulunmaktan vazgeçen ancak tüm isteklerini kabul ettiren İngilizler Afganistan'dan çekildi. İngilizlerin savaş ve hastalıklar sebebi ile Afganistan'da kaybettiği asker sayısı 9500, Afganistan'ın kaybı ise 5000 civarındadır. Abdurrahman Han'ın bu kadar halk desteğine rağmen verdiği bu karar Afganların bağımsızlık mücadelesine büyük darbe vurmuştur. 1883'te Abdurrahman Han, İngilizlerle Durant Hattı Sınır Antlaşmasını imzaladı. Bu antlaşma bugünün sınırlarını belirlese de bazı anlaşmazlıkları günümüze taşıdı. "Demir Emir" lakabı ile de anılan Abdurrahman Han döneminde, Afganistan, Britanya Hindistan'ı ile hiçbir sorun yaşamadı. Han, ona karşı olan kabile liderlerini ve akrabalarını bertaraf ettikten sonra ülkede askeri, idari, eğitim ve ekonomi gibi alanlarda reformlar yaptı ve Afganistan'ın kalkınma sürecinde önemli bir rol oynadı. Bu reformlar kendisinin iktidarını pekiştirmiş, ancak uzun vadede İslami eğitimin ve uygulamanın zayıflamasına sebep olduğu için dini liderler tarafından, merkezi otoritenin güçlenmesi sebebiyle de yerel otoriteler tarafından eleştirilmiştir. Aynı zamanda ekonomik alanda uyguladığı reformlar üretici ve çiftçi üzerinde baskılara sebep olmuş, modernleşme adı altındaki reformlar ise kültürel tepkilere yol açmıştı. Dış politika alanında ise, İngilizler ile iyi geçinen Afganistan, 1880'lerin başında kendilerine yaklaşan Ruslar ile meşguldü. Ruslar, stratejik olarak önemli bir konum olan Pandjeh'i ele geçirmeyi hedefliyordu. 1881'deki Göktepe Muharebesi ve 1884'teki Merv şehrinin ilhakı sonrasında Ruslar, günümüz Türkmenistan'ının çoğunu kontrol altına almıştı. Bölgenin Afganistan ile olan sınırı belirsizdi ve Merv-Herat-Kandehar-Ketta hattı, Britanya'nın Hindistan'ı koruma açısından endişe duyduğu doğal bir saldırı güzergahıydı. 1882'de Britanya ve Rusya, Afgan sınırını belirlemek için görüşmelere başladı. 1884 yazında bir Afgan Sınır Komisyonu

kurulmasına karar verildi ancak daha görüşmeler olmadan, 30 Aralık 1885'te, Rus ve Afgan güçleri arasında, Pandjeh bölgesinde, bir çatışma patlak verdi. Ruslar, Pandjeh'i ele geçirmeyi başardı. Bu durum Afganistan hükümetinde büyük bir huzursuzluğa neden oldu. Britanya Afganistan'ı korumak için daha aktif bir politika izledi. Hindistan'da askeri hazırlığa başlayan İngilizler, Afganistan sınırında da askeri varlığını güçlendirerek olası bir saldırıya karşı güvenlik önlemlerini artırdı. Rusya ile olan bu gerginliği diplomatik yollarla çözmek isteyen İngiltere, Rusya ile müzakerelere başladı. Her iki taraf da savaşın eşliğine gelmek istemiyordu. Bu sebeple İngiltere, Rusya ile direkt görüşme gerçekleştirmek istedi. Müzakerenin ana temaları; Sınır çizgileri ve Afganistan'ın bağımsızlığıydı. Anlaşma sonucunda Pandjeh, Rusya'nın kontrolünde kaldı ve Britanya bu durumu diplomatik bir başarı olarak değerlendirmeye çalıştı. Gelecekteki olası çatışmaları önlemek için iki ülke arasında sınır protokolü imzalandı. Rusya bölgedeki etkisini pekiştirdi. Britanya da Afganistan üzerindeki nüfuzunu sürdürmeye çalıştı ancak bu olay, Afganistan üzerinde ciddi bir baskı yarattı ve Britanya'nın etkisini zayıflattı. Bu olay aynı zamanda iki ülke arasındaki rekabeti derinleştirdi ve tarihe Pandjeh Fıyaskosu olarak geçti.

Abdurrahman Han 1901 yılında doğal nedenlerden hayatını kaybetti ve tahta oğlu Habibullah Han geçti. Habibullah döneminde Afganistan, Britanya ile ilişkilerini güçlendirmek ve Rusya'nın Orta Asya'daki etkisini dengelemek için bazı adımlar attı. İngiltere'den askeri ve ekonomik destek alarak hem ordusunu güçlendirdi hem de kalkınma için gerekli kaynakları yarattı. Ayrıca İngiliz askerlerini sınırda tutarak Ruslara karşı bir güvenlik şemsiyesi oluşturdu. Rusya ve Britanya arasında denge siyaseti güden Habibullah Han döneminde, iki devlet de gerilimi azaltmak istemişti. İki ülkenin yaptığı görüşmelerin sonucunda İngiltere, Rusya'nın Orta Asya'daki varlığını kabul etti ancak, bu varlığın Hindistan'ı tehdit etmemesi gerekiyordu. Antlaşmada, Afganistan, Rusya'nın etki alanı dışında tutuldu. Britanya, Afganistan'ın dışişlerinde etki sahibi olurken, içişlerinde Afganistan'ı serbest bırakmıştı. İran, Rusya ve İngiltere'nin etki alanları olmak üzere 2 bölgeye ayrıldı. Tibet ise iki güç arasında bir etki alanı olarak değerlendirildi. Orta Asya'nın sınırlarını belirlemek için yapılan bu düzenlemelerde, 2 tarafın birbirlerinin etki alanlarına saygı göstermesi öngörüldü. İki tarafın Orta Asya'da daha fazla çatışmaya girmemesine karar verildi. İngiltere ve Rusya arasındaki gerginlik bir nebze azaldı. Kimilerine göre 1907'deki Rus-İngiliz Anlaşması, Büyük Oyun döneminin sonu olarak görülse de bir son yerine bir duraklama dönemi olarak da görülebilir. 1907 Rus İngiliz Anlaşması'nın, 1904'te imzalanan İngiliz-Fransız Antantı ile birleşmesi ile Birinci Dünya Savaşı'nın müttefikler bloğu oluşmuş ve bu dönemde Ruslar ve İngilizler arasında rekabet ve gerilim azalmış olsa da, ilerleyen dönemde ikili arasındaki rekabet zaman zaman yine ortaya çıkmıştır. Ayrıca Rus baskısının ortadan kalkması sonucunda Afganistan, İngiltere ile olan ilişkilerini zorlayacak, bu antlaşma Afganistan Bağımsızlık Savaşı'nın temeli olacaktı.

Tibet ve Çin Meselesi: Orta Asya'da Değişen Güç Dengeleri

Tibet, Himalaya Dağları'nın eteklerinde, Hindistan ile Çin arasında bir geçiş bölgesi olması sebebiyle İngilizlerin ve Rusların ilgisini çekmiştir. Bu bölge, zengin doğal kaynaklara ve stratejik yollara sahip olduğundan, her iki güç için de vazgeçilmez bir alan olmuştur. Ayrıca Tibet'in Budizm'in merkezi olması, bölgenin kültürel ve dini önemini artırmış, bu da bölgede casusluk ve diplomatik faaliyetlerin yoğunlaşma-sına sebep olmuştur. İngiltere, Hindistan'ı korumak amacıyla, Tibet üzerinde etki sağlamak için çeşitli askeri ve diplomatik girişimlerde bulundu. Tibet'te Çin elçilerinin bulunması, İngilizlerin Çin'in Tibet üzerinde otoritesi olduğunu düşündürdü. İngiltere, Çin ile müzakere etti, ancak Tibet bu kararların hiçbirini tanımadı. Çin'in Tibet'e yaptırım uygulamaması, Çin'in aslında Tibet üzerinde bağlayıcı bir otoriteye sahip olmadığını gözler önüne sermişti. Ayrıca Rusya'nın, Hindistan'a açılan bir yol olması gerekçesi ile Tibet'e ilgi duyduğu aşıkardı. Tibet'in dini lideri Rus Çarı ile temas halindeyken İngilizler ile görüşmeyi reddediyordu. Hatta Rus-Tibet Antlaşması için bir taslak bile hazırlandı, ancak İngiltere ve Qing Hanedanlığı ile çatışma korkusundan dolayı kabul edilmedi. 1904'te General Francis Younghusband liderliğinde Tibet'in başkenti Lhasa'ya kadar ilerleyen İngilizler, Tibet'in dış politikasının kontrolü amacıyla Lhasa Sözleşmesini yaptılar. Tıpkı Afganistanda olacağı gibi Tibet'i iç işlerinde serbest bırakan İngilizler, Tibet'in dış politikasını kontrol altına almış ve etki alanını genişletmişti. Aynı zamanda savaş tazminatı, ticaret ilişkileri ve sınırları da belirleyen bu antlaşma daha sonrasında Tibet'in ticari yükümlülükleri yerine getirememesi ile sekteye uğrayacaktı. Rusya'nın Asya stratejisi ise 1904 yılındaki Rus-Japon savaşı ile değişecekti. 19. yüzyılın sonlarına doğru sanayileşme sürecine giren Japonya, Çin-Japon savaşı sonrası etkisini pekiştirdiği Kore ve Mançurya bölgelerinde Rusya ile karşı karşıya gelecekti.

İngilizlerin Çin'e afyon götürmesi (temsili)

İngiliz Tüccarlar, 19. yüzyılın başlarında Çin'e yasadışı yollardan afyon sokmaya başladılar. Çin'de afyon, o dönemde akademisyenler ve memurlar arasında ana akım bir eğlence haline gelmiş ve bir statü sembolü olmuştur. Afyon, Çin halkında bir çöküşe sebep olmuştu. Afyon, kitlelere verdiği zarar haricinde, İngiltere ve Çin arasındaki ithalat-ihracat dengesini bozmuş, Çin, afyon karşılığında ülkeden gümüş çıkarmaya

başlamıştı. Afyon'un yayılması sebebiyle ülkede Çin hükümeti bu afyon ticaretini durdurmak için Guangzhou şehrindeki tüm afyon depolarına el koydu. İki ülke arasındaki gerginlik büyüdü ve yerini savaşa bıraktı. Tarihe Afyon Savaşları olarak geçen olay sonunda Çin, Nankin Antlaşması ile birçok limanını İngilizlere bırakmak zorunda kaldı. Bu olay Çin'in dış etkilere açık zayıf bir ülke olduğunu göstermiş ve güçlü Çin imajını yerle bir etmişti. İngiltere'nin kazanımlarını gören Fransa, Rusya, ABD ve diğer küresel güçler de hemen askeri müdahalede bulunmuş ve bazı imtiyazlar kazanmıştır. 1894'te Birinci Çin-Japon Savaşı sonrası Japonlar, Kore üzerindeki etkisini artırdı, Tayvan ve Pescadores Adaları'nı fethettiler. Kore, Asya'daki büyük güçlerin arasında bulunması, Kore Boğazı'nın Pasifik ve Japon Denizini birbirine bağlaması, doğal kaynaklar ve tarım potansiyeli gibi sebeplerle hem Japonya hem de Rusya için stratejik bir bölgeydi. 1902 yılına geldiğimizde Rusya'nın yayılmacı politikası, Japonya ve İngiltere ittifakına zemin hazırladı. İngilizlerin sağladığı destek ile Japonya, Asya'da dengeleyici bir güç haline gelmişti. 1903'te yapılan diplomatik görüşmelerde Japonya, Rusya'nın Asya'daki genişleme politikalarına tepki gösterdi. 8 Şubat 1904'te Japonya, Rusya'ya savaş ilan etti. Rusya, başlangıçta daha fazla askeri güce sahip olsa da stratejik planlamada zafiyetler gösterdi ve Japonya'nın modern ordusuna karşı boy gösteremediler. II. Nikolay, dönemin sıkıntılarının unutulacağını ve halkın desteğini yeniden kazanacağını düşündüğü için, Japonya'nın uzlaşma tekliflerini reddetmişti. 27-28 Mayıs Tarihlerinde Tsushima Muharebesi'nde Amiral Zinovi Rojestvenski komutasındaki Rus Deniz Kuvvetleri Pasifik Filoları'nın üçte ikisini imha eden Japon Donanması, Rusya'yı bir hezimete uğratmıştı. Bu ana kadar zafer elde edebileceğini düşündüğü için uzlaşmaları reddeden Çar Nikolay, 1905 yılı sonunda ABD tarafından yapılan arabuluculuk teklifini onaylar. 5 Eylül 1905 Portsmouth Antlaşması ile Rusya'nın Mançurya'daki etkisi sınırlandı ve Kore'de Japonya'nın kontrolü netleşti. Yenilgi, Rusya'da sosyal huzursuzluğa ve dolayısıyla devrimci hareketlere neden olarak 1905 Devrimi'ne giden yolu açtı. Bu sebeplerden ötürü, Rusya Tibet üzerinde direkt bir etki kurmaktan çok, bölgedeki İngiliz etkisini dengelemeyi amaçlamıştı. Tibet'li dini liderlerle anlaşılan Ruslar, Tibet hakkında Rusya'ya karşı olumlu bir tutum oluşturmaya çabalamıştır. 1907'de yapılan Rus-İngiliz antlaşması ile bölgenin durumu biraz daha netleşmiş, Tibet'de Afganistan gibi Rusya'nın etki alanı dışında bırakılmıştır ve İngiltere Tibet'in dış ilişkilerini kontrol etmesine karar verilmiştir. Bu durum ilerleyen yıllarda Tibet'in bağımsızlık mücadelesine katkıda bulunmuştur.

1905 Devrimi ve Rusya'da Sosyo-politik Durum

1905 Dönemi Propaganda Posterleri

20.yüzyılın sonlarına doğru Çar III. Aleksandr ve Çar II. Nikolay döneminde hızla sanayileşen Rusya'da, köyden kente göç hız kazanmıştı. St. Petersburg ve Moskova gibi büyük şehirler, işçi sınıfının merkezi haline gelmişti. Fabrikalarda çalışan işçiler kötü koşullardan hoşnutsuzdu. Büyük şehirlerde, çoğunluğu işçi sınıfının oluşturması, işçilerin örgütlenmesi açısından avantajlı bir zemin yaratacak ve daha iyi koşullar talep etmek için sendikalar kurmalarına vesile olacaktı. Serfler, 1861'deki toprak reformuyla özgürleşmiş, ancak yeterli toprak elde edinememeleri sebebiyle mülksüzlük ve borçlanma gibi sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. Sanayileşme ile toplumun okuryazarlığın artması ve işçi ve köylülerin yaşadığı sıkıntılar, halk arasında sosyalizm gibi yeni düşünce akımlarının yayılmasına yol açmıştı. Yönetimin muhalefete olan baskıcı tavırları, özellikle Bolşevizm ve Menşevizm gibi düşünsel hareketlerin daha da güçlenmesine ve eleştirilerini artmasına sebep olmuştu. 1904 yılına gelindiğinde anayasal monarşi söyşemleri iyice artan gruplar, seçim, basın ve din özgürlüğü gibi taleplerini dile getirmeye başlar. Dönemin işçileri bakanı Vyacheslav von Plehve suikaste kurban gidince yerine daha özgürlükçü bir anlayışa sahip olan Pyotr Dmitrevich Sviatopolk-Mirskii getirildi ve halkın isteklerine cevap verilmeye çalışıldı. 12 Aralık 1904 'e gelindiğinde yerel meclislerin yetkisini genişleten ve sanayi işçilerine yeni haklar tanıyan bir bildirge yayımlanır ancak seçimlerden bahsedilmez. 1904-1905 yıllarında, Japonya ile yapılan, Rusya'nın yenilgisi ile sonuçlanan savaş ve doğurduğu ekonomik sorunlar, huzursuzluğu arşa çıkarmış ve Çar'a olan antipatinin iyice yükselmesine sebep olmuştu. Ülke genelinde grevler ve protestolar yaygınlaşmıştı. Baltık donanması grevleri, gıda grevleri, zanaatkar grevleri, köylü ayaklanmaları derken Bakü'de, Bolşevikler komitesi büyük ve iyi örgütlenmiş bir grev yönetti. Grev sonucunda petrol işçileri ve sanayicileri arasında Rus işçi sınıfı tarihinde ilk kez toplu bir sözleşme imzalandı. Bu durumdan rahatsız olan çarlık yönetimi Ohranka (Kamu Güvenliğinin ve Düzenin Korunması Departmanı) ajanı olan Georgy Gapon adındaki bir papazı, bir sendika kurmakla görevlendirdi. Gapon, Petersburg Rus Fabrika ve Değirmen İşçileri Meclisi'ni organize etti ve işçilerin hakkını savunmayı, onların dini ve ahlaki statülerini yükseltmeyi hedefledi.

Tarihler 1904 yılının aralık ayını gösterdiğinde St. Petersburg'daki Putilov Fabrikasında başlayan grev kıvılcım etkisi yapar. Şehirdeki diğer fabrika işçileri buradaki greve destek vermeye başlayınca, grevdeki işçilerin sayısı 80 bini bulmuştu. Papaz Gabon bu grevi Çar II. Nikolay lehine önemli bir

eyleme dönüştürmek istedi ve Çar II. Nikolay'ı işçilerin yarın Kış Sarayı önüne geleceği konusunda bilgilendirdi. 22 Ocak 1905 tarihinde 100.000 kadar işçi Çar'a isteklerini belirtmek için Kış Sarayının önüne geldiğinde aniden askerler tarafından kalabalığın üstüne ateş açıldı ve tarihe Kanlı Pazar olarak geçen olay gerçekleşti. Çar II. Nikolay'ın bu eylemleri bastırmaya yönelik bu tavrı, halk arasında büyük yankı uyandırmıştı. Sadece o ay grevlere 450.000 işçi katılmış, kitleler sloganlar eşliğinde sokağa dökülmüş ve olaylar 1905 devriminin fitilini yakmıştı. Halk arasında siyasi ve sosyal taleplerin artması, beraberinde yeni grevler ve toplumsal çatışmalar getirdi. Ülkedeki kaos ortamı, Kafkasya'da Ermeni ve Azeriler arasında çatışmalara sebep oldu. Çatışmalar sırasında, sanayi şehirlerinden olan Bakü harap edildi. Çar, yeni haklar vermeye razı olsa da Zemstvo (yerel yönetimler) ulusal seviyede temsil gibi haklar talep eder. Ekim 1905'te St. Petersburg Sovyeti kurulur. Halkın kendi kurduğu bu örgüt genel grev çağrısı yapar. Halk vergi ödememeye, bankalardaki paralarını çekmeye davet edilir. 5 Şubat günü, Çar II. Nikolay Rus İmparatorluğu Devlet Duması'nı onaylar. Ancak Duma'nın hiçbir gücü olmadığı anlaşıncı huzursuzluk artacak ve ekim ayında, tekrar genel grev yapılacaktı. 14 Ekim günü Ekim Manifestosu Çar'a teslim edilmiş ve Duma'nın yasa koyucu organ olarak tanımlanması istenmiştir. Çar, gösterileri bastıracak sayıda askeri olmadığından ötürü bildiriye kabul etti ve Romanov Hanedanına ihanet ediyormuş gibi hissettiğini açıkladı. Manifesto ilan edildiğinde grevler sona erdi ve bu döneme kadar işlenen siyasi suçlara af çıkarıldı. Ancak bu tavizler özellikle devrimcilere ve sosyalistlere karşı artan baskılar, grevci işçilere ve yahudilere yapılan saldırılarla önemini yitirir.

Ruslar, Duma seçimlerine hazırlanırken Çarlığın devrilmesini isteyen sosyalistler Kasım 1905'te Sivastopol'da ayaklanma başlatır. Rus-Japon Savaşı'ndan dönen askerleri taşıyan tren hattı boyunca isyanlar yaşandı. Tarihler 5 Aralık 1905'i gösterdiğinde Rusya'nın tamamında işçiler genel greve gitti. İlk günler barışçıl geçen protestolar sonrasında Moskova'lı işçilerin Bolşeviklerin önderliğinde gerçekleştirdiği gösteriler, 9 Aralık'ta silahlı çatışmalara dönmüş ve yüzlerce insan hayatını kaybetmiştir. 17 Aralık gününe kadar olan olayları bastıramayan Çarlık rejimi, kesin vur emri çıkarılmasıyla isyanı bastırdı. Nisan 1906'ya gelindiğinde, ülke çapında 14 bin kişi ölmüş, 75 bin kişi de tutuklanmıştır. Devrim sürecinde Çarlık rejimi kimi özgürlükleri tanımak zorunda kalsa da ağır hapis ve idam cezalarını yoğunlukla kullanacak ve toplum üzerindeki baskı hafifletilmeyecektir. 1909'a kadar olan süreçte binlerce sivil, binlerce asker idam edilmiş, Sibiry, Kafkaslar ve Baltık bölgelerindeki cezalandırma seferlerinde sayısız köylü öldürülmüştür. 1905 Devrimi sürecinin en önemli özelliği, tabanda işçi, asker ve köylünün olduğu bir halk devrimi olması ve kendiliğinden gelişen bir yapıya sahip olmasıdır. Bu devrim başarısız olsa da gelecekte Bolşevik İhtilali'ne önayak olacaktır. Rusya'nın bu dönemdeki iç sorunları, diplomatik ve askeri başarısızlığı beraberinde getirmiş ve Büyük Oyun bağlamında Rusya'nın Orta Asya'daki etki alanının daralmasına sebebiyet vermiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Rus Rekabeti

19. yüzyılın ilk çeyreğinde Dünya'daki gerilim iyice artmıştı. 19. yüzyılın sonundan itibaren büyük güçlerin hammadde ve pazar arayışı, kolonyal rekabeti ve Almanya, Fransa ve İngiltere gibi devletler arasındaki gerilimi arttırmıştı. 1871'de Almanya'nın birleşip İtalya ve Avusturya-Macaristan ile ittifak kurması, Avrupa'daki güç dengesini bozmuş, yeni ittifakların ortaya çıkmasına sebep olmuştu. Britanya, Fransa ve Rusya'yı içeren bu ittifak Almanya'nın genişlemesine karşı bir denge kurmayı hedefledi. Öte yandan 18. yüzyılın sonundan beri artan etnik milliyetçilik, Osmanlı ve Avusturya Macaristan gibi çok uluslu imparatorlukları zor durumda bırakmıştı. İç politikada yaşanan zorluklar sebebiyle halk desteğini arkasına almak isteyen hükümetler, dış politikada daha agresif bir tutum sergiledi. Özellikle Balkanlar'daki milliyetçi ayaklanmaları gören Rusya dış politikasını bu yönde şekillendirmiş, Pan-Slavizm politikası ile Balkanlar ve Orta Avrupa'daki halklar üzerinde siyasi etki kurmayı hedefledi. Sırbistan'ı Pan-Slavizm'in bir sembolü olarak gören Rusya, bu ülkeyi destekledi ve Balkanlar'daki etkisini arttırmaya çalıştı. Balkan Savaşları sırasında Rusya, Sırbistan'ı destekleyerek Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kazanımlar elde etmesini sağladı ve diğer Balkan halklarına ilham oldu. Her fırsatta Slavların etnik dayanışmasını teşvik eden Rusya, dil ve eğitimde Slav dillerinin kullanılması gibi gelişmelerle Balkanlar'daki Slavlar'ın ulusal bir kimlik oluşturmalarına yardımcı oldu. İngiltere, bu politikaya karşı Balkanlar'daki güç dengesini koruma amacıyla Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu ile iş birliği yaparak Rusya'nın etkisini sınırlamayı amaçladı. Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a savaş açması ve Rusya'nın Sırbistan'ı desteklemesi, İngiltere'yi bir koalisyon oluşturmaya yönlendirdi. Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ile İngiltere, Rusya ile birlikte Almanya ve Avusturya-Macaristan'a karşı savaşa girdi. Bu, dolaylı olarak İngiltere ve Rusya arasında bir birliktelik sağladı. Bu dönemde İngilizler, kendi stratejik çıkarlarını korumak için Rusya'nın etki alanlarını sınırlamış ve dengeleyici bir politika izlemiştir. Rusya'nın savaşta yaşadığı askeri başarısızlıklar, bu başarısızlıkların ekonomik sonuçları ve iç karışıklıklar devrimin ayak sesleri olmuştu. Savaşın uzaması savaş karşıtı hareketleri arttırdı ve ülkedeki atmosferi iyice germişti. Özellikle işçiler ve köylüler, savaşın sona ermesini talep ediyordu. Şubat 1917'de Petersburg'da meydana gelen protestolarda, askerlerin de bir kısmının halkın yanında yer almasıyla Çar II. Nikolay tahttan indirildi.

Bolşevik Devrimi ve Vladimir Lenin

Geçici hükümet savaştan çekilmediği için halk arasında destek bulmakta zorlanıyordu. Bunu gören Bolşevikler, Ekim 1917'de iktidarı ele geçirdi ve Brest-Litovsk Antlaşması ile savaştan çekildi. Bu vesileyle Almanya, Doğu Cephesi'ndeki kuvvetlerini batıya kaydırmış ve Müttefiklerin üzerindeki baskıyı arttırmıştı. Bolşeviklerin dünya genelinde sosyalist hareketleri destekleme arzusu İngiltere'yi endişelendiriyordu. Bu sebeple İngilizler, Bolşevik yönetimine karşı olumsuz bir tutum benimsedi ve Bolşevik İhtilali sonrası Rusya'da çıkan iç savaşta, İngilizler doğrudan Beyaz Ordu'ya destek sağladı. Birinci Dünya Savaşı sonra erdiğinde, İngiltere, Almanya ve diğer müttefiklerle yapılan antlaşmalarda Rusya'nın dışlanması gerektiğini savundu. Bu durum Sovyetler Birliği ve Batı arasında kalıcı bir gerginliğe yol açtı.

Afganistan'ın Bağımsızlığına Giden Yol

19. yüzyılın başında Afganistan, İngiltere ve Rusya rekabetinden daha bağımsız olarak kendi dinamikleri ile şekillendi. Tarihler 1914'ü gösterdiğinde ise Birinci Dünya Savaşı patlak vermiş, Afganistan tarafsız kalmıştı. Küresel güçlerin Avrupa'daki savaşa odaklanması sebebiyle Afganistan, bu dönemde kendi iç sorunları ile uğraşmış ve Han, merkezi otoritesini sağlamlaştırmıştı. Tarihler 1919'u gösterdiğinde, Habibullah Han, av sırasında bir suikaste kurban gitmiş, yerine kardeşi Nasrullah geçti, ancak 1 hafta sonra Habibullah'ın oğlu Emanullah Han, amcasını hapse attırarak tahta geçmişti. Tahta geçer geçmez, Afganistan'ın bağımsızlığını ilan eden Emanullah Han, ordu ve kabile liderlerinin çoğunun desteğini almasıyla İngilizlerin Afganistan üzerindeki etkisini kırmak ve kaybedilen toprakları geri kazanmak için harekete geçecek ve bu III. Afgan-İngiliz Savaşı'nın başlangıcı olacaktı.

Emanullah Han (1892-1960)

Emanullah Han, İngilizlere gönderdiği mektupla adeta tek taraflı bağımsızlık ilan etmiş, İngilizlere karşı dengeyi sağlamak için ise Sovyetler birliği ile anlaşmıştı. Savaş 3 Mayıs 1919'da Afgan birliklerinin Hayber Geçidi'ni aşarak Britanya Hindistanı topraklarına girmesi ve Bağ şehrini ele geçirmesi ile başladı. Buradan Peşaver'e kadar ilerlemeleri üzerine 6 Mayıs 1919'da Britanya, Afganistan'a savaş ilan etti. 9 Mayıs'ta Peşaver'de tekrar kontrolü sağlayan İngilizler Bağ şehrini tekrar almış ve Afgan birliklerini püskürtmüşlerdi. Hayber Geçidi'ni aşarak Hayber'in batısını ele geçiren İngilizler Birinci Dünya Savaşı'ndan çıkmış olmanın da verdiği etki ile iyice yıpranmıştı. Bunu fırsat bilen Emanullah Han, karşı taarruza geçti ve Hayber'in batısını tekrar ele geçirdi. Ertesi gün İngilizler bu bölgeyi tekrar ele geçirdi ve Kabil'i ve Emanullah Han'ın sarayını bombaladılar. İngiliz uçakları Afganistan'ı çok zorluyordu. 27

Mayıs günü İngilizler Kurram'a saldırdı, ancak başarısız oldular ve geri çekildiler. İngiltere'nin sayıca üstünlüğü ve hava kuvvetleri sebebiyle Emanullah Han, İngilizler ile görüşmek istedi. Uzun görüşmeler sonunda 8 Ağustos 1919'da İngilizler ve Afganlar arasında Ravalpindi Antlaşması imzalandı. Antlaşma ile Britanya, Afganistan'ın tam bağımsızlığını tanımış ve ülkeden tamamen çekilmişti. Emanullah Han, 10 yıl kadar daha Afganistan'ı yönetmiş ve bu süre boyunca eğitim, hukuk ve kadın hakları gibi konularda çeşitli reformlar yapmıştı. Emanullah Han, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile samimi ilişkilere sahipti. 1921 yılında Sovyetler Birliği ve Türkiye ile dostluk antlaşması imzalandı. Türkiye kültürel yardımlar çerçevesinde Afganistan'a öğretmenler ve askerler göndermiş, Afganistan Anayasası hazırlanırken Türkiye'den ilham alınmıştı. Emanullah Han 1928'de kadınlara siyasi haklar verdi ve kılık kıyafet düzenlemesini açıkladı. Ancak Emanullah Han'ın bu reformları, geleneksel ve dini çeşitli gruplar tarafından tepkiyle karşılandı ve 1928'in Kasım ayında Celalabad'da büyük bir isyan çıktı. Emanullah Han karşıtları, Kabil'i ele geçirdi ve Habibullah Kalakani yeni Afgan Emiri ilan edildi. Afganistan'ın yeni yöneticileri Sovyetler ile yakın ilişkiler kuracaktı.

Birinci Dünya Savaşı Sonrası İngiliz-Rus Rekabetinin Geleceği

Tarihler 1922'yi gösterdiğinde Sovyetler Birliği, Orta Asya'da sosyalist yönetimler kurmaya başlamış ve tarımın kolektifleştirilmesi gibi projelerle nüfuzunu sağlamlaştırmıştı. Sovyetler Birliği aynı zamanda Afganistan ile de yakın ilişkiler kuruyordu. Kurulduğu andan itibaren Afganistan'ın bağımsızlığını tanıyan Sovyetler Birliği, 1920 ve 1930'larda Afganistan'ın altyapı projelerine ve tarımsal gelişimine destek verdi. 30'ların sonuna doğru Sovyetler daha agresif bir politika izlerken, Dünya, Birinci Dünya Savaşı'nın etkilerini atlatıyordu.

Kükreyen 20'ler olarak adlandırdığımız bu dönem, birçok ülkenin ekonomik olarak toparlandığı ve refahın arttığı zamanlardı. Refahın artması ile tüketim kültürü gelişti. Bu durum, birey ve şirketler bazında aşırı borçlanmayı da beraberinde getirdi. Aşırı borçlanma, ekonomi üzerinde 'balon' etkisi yarattı. Özellikle büyük şirketlerin hisse senetlerinde gözlemlenen bu balon etkisi, şirketlerin kazançlarından bağımsız olarak hisse senedi fiyatlarının aşırı biçimde yükselmesine ve insanların hisse senetleri satın almak için kredi çekmeye başlamasına sebep oldu. Marj ticareti denen bu uygulama fiyatların daha da yükselmesine sebep oldu. 1928 yılında tarım sektöründe yaşanan olumsuzluklar sebebiyle çiftçilerin borçlarını ödeyememesi ve küçük işletmelerin zayıflaması ABD ekonomisini yavaşlatmaya başladı. Aşırı borçlanma, tüketici harcamalarını sınırladı. Ekonomik yavaşlama birçok bankanın iflas etmesine sebep oldu. 24 Ekim 1929'da Kara Perşembe olarak bilinen günde bu spekülasyon balonunun bir anda patlamasıyla fiyatlar resmen çakıldı. Paniğe kapılan yatırımcılar ise ellerindekileri satmaya başlayınca, fiyatlar daha da hızlı düşmeye başladı. Binlerce banka ve işletme iflas etti. Sanayi ve tarımsal üretim büyük ölçüde azaldı, işsizlik büyük ölçüde arttı. ABD'de yaşanan bu ekonomik buhran dünya genelinde bir ekonomik krize yol açtı. Uluslararası ticaretin büyük ölçüde azalması ve ekonomik istikrarsızlık, bazı ülkelerde radikalleşmeye yol açtı ve İkinci Dünya Savaşı'nın temellerini attı. 1933'te Franklin D. Roosevelt'in başkanlığı

döneminde 'New Deal' adı verilen ekonomik ve sosyal reformlar uygulandı. New Deal ile, ABD'de ekonomik yapı dönüşüm geçirilmiş, Kamu kurumları ile ekonomide devlet müdahalesi artırılmıştı.

Franklin Delano Roosevelt

Büyük Oyun'un baş aktörlerinden İngiltere'de ise Büyük Buhan, kendini işsizlik ve sanayi üretimde düşüş olarak göstermişti. Dünyanın en büyük ticaret hacmine sahip ülkelerinden olan İngiltere ihracat pazarlarını kaybetti ve bu ekonomik durumu daha da kötüleştirdi. İngiltere, altın standartını terk etti ve bazı diğer ülkeler de onu izledi. Altın standartından çıkmak merkez bankalarının fazla para basmasına olanak tanıdı ve borçlanmayı teşvik etmek için faiz oranlarını düşürme esnekliğini sağladı. Para arzını arttırmak her ne kadar enflasyonist baskıyı artırsa da ekonomik canlanmayı teşvik etti. Altın standartının kalkması ile dalgalanan etiket fiyatlarına devlet eliyle müdahale eden İngilizler, kriz döneminde devletin ülkenin ekonomik durumunu iyileştirmek için daha aktif bir rol üstlenmesi gerektiğini göstermiştir.

Büyük Oyun'un diğer başrolü Rusya ise Büyük Buhan'dan Diğer ülkelerin aksine daha az etkilenmiştir. Sovyetler Birliği'nde kapitalist ekonomilerin aksine, üretim ve dağıtımın devlet eliyle kontrol ediliyordu. Aynı zamanda dışa kapalı ve kendine yeterli olan Sovyet ekonomisinde, dış ticarete bağımlılık minimumdu. Devlet eliyle büyük altyapı projelerine ve sanayi yatırımlarına devam eden Sovyetler Birliği, istihdamı arttırdı ve ekonomik büyümeyi teşvik ettirdi. Versailles'dan beri diplomatik olarak izole edilen Sovyetler Birliği, dünya ekonomik krizinden etkilenmedi ve dış müdahalelere maruz kalmadı. Ayrıca kapitalist ülkelerin çöküşünü bir zafer olarak nitelendiren Sovyetler, bunu bir propaganda aracı olarak kullandı ve krizin sınırlı etkilerini göz ardı etti. Tüm dünyanın ekonomik kriz vesilesiyle düşüşe geçip çözümler aradığı dönemde sivrilip yükselişe geçen Sovyetler Birliği, ilerleyen dönemde dünyanın süper güçlerinden olacaktı.

İkinci Dünya Savaşı ve Rekabetin Sonları

Versailles Antlaşmasının getirdiği ağır yükümlülüklerden dolayı ekonomik zorluklarla boğuşan Almanya, toprak kayıpları ve askeri kısıtlamalar sebebiyle ekonomik gücünü tamamen yitirmişti. 1921-1923 yılları arasında tazminat ödemeleri için para basan Almanya'da Mark hiperenflasyona uğradı ve insanlar temel ihtiyaçlarını bile karşılayamayacak duruma geldi. ABD, Almanya'nın borçlarını ödeyebilmesi için kredi sağladı ve borçlarını yeniden yapılandırdı. Dawes Planı adı verilen bu olay, Almanya'nın sanayi altyapısını yeniden inşa etmesine yardımcı oldu, ekonomik büyüme hızlandı ve işsizlik azalmaya başladı. Büyük Buhran sebebiyle ABD'den gelen kredi akışı durdu ve Alman ekonomisi bir kez daha dibi gördü, işsizlik azaldı ve sosyal huzursuzluklar yeniden doruk noktaya ulaştı. 1930'lu yıllarda Büyük Buhran sonrası gerilim artmaya devam ederken, 1933'te Adolf Hitler'in önderliğindeki Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi, Almanya'da iktidara geldi. Parti'nin ekonomik krize karşı radikal çözümler sunması halk arasında destek buldu. Ülkenin yaşadığı sorunlardan yahudileri sorumlu tuttu ve toplumsal kimlik ve ulus devlet fikrini teşvik ederek halk desteğini iyice arkasına aldı. Daha agresif bir ekonomi politikası izleyen Hitler, devlet destekli projelere hız verdi ve bu projeler istihdam ve ekonomik büyüme olarak Almanya'ya geri döndü. Aynı zamanda çeşitli sosyal yardım programları ile halkın yaşam standartlarını iyileştirdi, bu da halkın kendisine duyduğu güveni artırdı. Propaganda yoluyla tüketimi teşvik ederek iç talebi canlandırdı. Bu uygulamalarını da ideolojik propaganda ile halka benimseterek iktidarını sağlamlaştırdı ve rejimin sürdürülebilirliğini sağladı.

İngiltere için hem Sovyetlerin komünizmi hem de Almanya'nın güçlenmesi birer tehditti. Bu sebeple İngiltere, bazı stratejik anlaşmalar yapmaya yöneldi. Almanya, agresif bir dış politika izliyor; Avusturya, Çekoslovakya gibi bölgeleri ilhak ediyor, komşu ülkeler üzerinde baskı kuruyordu. İngiltere ise barışçıl bir diplomasi izlemeye çalışıyordu. Ekim 1938'de Südet bölgesinin işgal edilmesi Avrupa'daki diğer güçleri ayağa kaldırmıştı, ancak Batı Avrupa'daki hiçbir devlet savaş istemiyordu çünkü Nazi Almanya'sının askeri kabiliyetini fazla abartmışlardı ve savaşa hazır değillerdi. Birinci Dünya Savaşından sonra pek çok devlet ilk kez ordularını seferber etmişti çünkü bu raddede herkesi memnun edecek bir barış yapılabileceğini kimse düşünmüyordu. Nitekim beklenmeyen oldu ve Münih Konferansında bir karara varıldı. Çekoslovakya politik baskıya dayanamadı ve Südet'in kontrolünü Almanya'ya bıraktı. Daha sonrasında kurulan uluslararası komisyon ise antlaşmaya dahil olmayan fakat Almanya'nın vazgeçmediği toprakları da vermiştir. Sovyetler Birliği ise konferansta temsil edilmemekten rahatsız olmuştu. İhanete uğramış hissedenden Stalin'in Almanya'ya karşı bir ittifak oluşturma önerileri de dikkate alınmadı. Stalin bu sebeplerden ötürü Molotov-Ribbentrop paktını imzalayacaktı. Çekoslovakya'nın Fransa, Fransa'nın ise Birleşik Krallık ile askeri ittifakı vardı ancak bunlar konferansta hiç gündeme gelmedi. Tarihe Münih İhaneti olarak da geçen bu konferans, Çekoslovakya konferansa çağrılmadığı için Çekler arasında Münih Diktesi olarak da adlandırılır. 'Anschluss' sonrasında da Münih Konferansı'nda yaşananlar İngiltere'nin takip ettiği yatıştırma politikasının en bariz örneğidir.

İngiltere'nin gelecek başbakanı Winston Churchill bu siyasete cepheden karşı çıkmıştır.

Tarihler 1 Eylül 1939'u gösterdiğinde ise Almanya'nın Polonya'ya saldırması üzerinde, Polonya'nın bağımsızlığını garanti eden İngiltere Almanya'ya savaş ilan eder. Britanya ile ittifaktaki Fransa da aynı şekilde Almanya'ya savaş ilan etse de 8 ay kadar (Fransa Seferi'ne kadar) Almanya'nın işgallerine fiili bir tepki verilmemiştir. Tarihe 'Tuhaf Savaş' ismi ile de geçen bu dönem Almanlar'da 'Sitzkrieg' (oturma savaşı, Blitzkrieg'e gönderme) olarak da anılmıştır. Aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin Almanya'yla beraber Polonya'yı işgal etmesi İngilizleri endişelendirmişti. Norveç ve Danimarka'yı hızla işgal eden Almanya, 2 ay sonra Fransa'yı fethetmişti. Takvimler Temmuz'u gösterdiğinde ise Britanya'yı işgal etmek isteyen Almanlar, İngiltere'yi bombalamaya başlamıştı. Hava üslerini ve radarları etkisiz hale getirmekte başarısız olan Luftwaffe, taktik değişikliğine giderek sivil hedefleri bombalamaya başlamış, Londra başta olmak üzere büyük şehirleri, fabrikaları, ulaşım hatlarını bombalamıştı. 7 Eylül 1940'tan 11 Mayıs 1941 gününe kadar Birleşik Krallık'taki kasabalar ve şehirler bombalanmış, 43.500 kadar sivil bu saldırılarda hayatını kaybetmişti. Ancak İngiltere'nin direnişi kırılmamış ve büyük hasar bıraksa da Almanlar Londra'yı düşürememişti. Almanya açısından bir başarısızlık olarak değerlendirilen Britanya Savaşı, Müttefiklerin durumu yeniden gözden geçirmesine vesile oldu. Britanya ve İngilizlerin kararlılığı diğer ülkeler için ilham kaynağı oldu.

Yalta Konferansı

Bu başarısızlığın ardından Doğu Avrupa'ya genişlemek isteyen Hitler, hem anti-komünizm hem Lebensraum (Doğu Avrupa'da yaşayan Alman azınlıklarının Almanya'nın hakimiyetinde birleştirilmesi) hedefleri sebebiyle Molotov-Ribbentrop paktını bozarak Sovyetler Birliği'ne Saldırdı. Almanya'nın Sovyetler'e saldırması İngiltere için yeni bir ikilem olmakla beraber İngiltere'yi Sovyetler birliğini desteklemeye mecbur bırakmıştı. Lend-Lease programı çerçevesinde Sovyetler Birliği'ne silah, mühimmat, gıda, ve diğer malzemeleri tedarik etmeye başladı. Alman ordusu hızlı ilerledi ve geniş toprak kazanımları elde etti. Leningrad, Kiev ve Moskova işgal edildi. Savaşın seyri ise Stalingrad'da değişti. En kanlı muharebelerden olan Stalingrad Savaşı'nda Alman Ordusu püskürtülmeye başlandı. 1943'te Kursk Savaşını da kaybeden Almanlar geri çekilmeye, Sovyetler ise saldırmaya başlamıştı. 1944'te Sovyetler, Doğu Avrupa'daki pek çok ülkede ilerlerken, Batı Avrupa'da ise Normandiya Çıkarması ile Müttefikler büyük bir saldırı başlattı. Tarihler 1945 ortasını gösterdiğinde, Berlin düştü ve Avrupa'daki savaşın sonu geldi. Savaş sonrasında kazanan devletler Avrupa'nın geleceğine karar vermek için Yalta'da toplandılar. Temel kararlar Roosevelt Churchill ve Stalin tarafından alındı. Almanya'nın bölünmesi kararlaştırılırken Doğu Avrupa üzerinde

Sovyet kontrolü kabul edildi. Savaş Sonrası uluslararası düzenin sağlanması için Birleşmiş Milletler'in kurulması kararlaştırıldı. Alınan kararlar uluslararası ilişkileri derinden etkilemiş ve Soğuk Savaş döneminin temelini atmıştır.

Bu dönem sonrasında, İngiltere ve Rusya arasındaki stratejik rekabet tam anlamıyla sona ermesine de, İngiltere sahneyi Amerika Birleşik Devletleri'ne bırakmak zorunda kalmıştır.

1945 sonrasında NATO'nun kurulması ile Batı'da ABD önderliğinde, doğuda ise Varşova Paktı ile Sovyetler Birliği önderliğinde Dünya yeni bir rekabete sahne oldu. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından sosyalist hareketlerin birçok ülkede yayılması, ABD tarafından tepki ile karşılanmıştı. Harry Truman ve Winston Churchill önderliğinde Sovyetler Birliği'ne karşı politik savaş ilan edildi ve Batı Bloğu için bir eylem planı oluşturdu. Böylece taraflar arasında silahlanma yarışı başladı. 1947'nin Mart ayında ABD Başkanı Truman tarafından Truman Doktrini ilan edildi. Bu doktrin Sovyet tehditi altındaki ülkelere ekonomik ve askeri yardımı içeriyordu. İlerleyen dönemde ise Marshall planı açıklanmış, ABD, Almanya'nın da içinde bulunduğu Avrupa ülkelerine yardım sağlayarak Doğu Avrupa'daki sosyalist cumhuriyetleri kendine çekmeyi hedeflemiştir. Ancak Sovyet güdümünde olan bu ülkeler yardımları kabul etmedi ve Sovyetler Birliği, sosyalist ülkelerin dış siyasetini eş güdümlü kılmak için Kominform'u kurdu. Dönemin devamında ise Berlin Ablukası ve Kore Savaşı gibi olaylar ile Soğuk Savaş gerilimi doruklara tırmandı ve dünya yeni bir savaşın eşiğine geldi. Stalin'in ölümü sonrası Kore'de ateşkes ile Soğuk Savaş yumuşamıştı. 1955'te Varşova Paktı kuruldu ve dünya çapında silahsızlanma konusunda görüşmeler yapıldı ancak pek bir yol katedilemedi. Bu dönem sonrasında Soğuk Savaş'ın varlık nedeni azaldı, çünkü, Stalin'in ölümü ile başa geçen Kruşçev daha yumuşak bir dış politika ve barış içinde bir arada yaşama doktrini izlemişti. 1959'da Fidel Castro'nun Küba'yı ele geçirmesi komünizmi ABD sınırına kadar getirmiş ve Sovyetler Küba topraklarına nükleer füzeler yerleştirmişti. Olaya misilleme olarak Amerika Birleşik Devletleri, NATO üyesi olan Türkiye'ye nükleer füzeler yerleştirerek krizi tırmandırmış, ancak taraflar nükleer savaş istemediği için sorun füzelerin geri çekilmesi ile çözülmüştür. 1972'de SALT antlaşması ile ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki nükleer silah üretimi sınırlanmış, 1973 yılında Paris Barış Antlaşması ile Vietnam Savaşı'nın sona ermesiyle gerilim azalmıştı. Ancak 1979'da Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesi ile gerilim yeniden tırmandı. Afganistan'ın dağlık olması ve zor arazi koşulları, Afganistan'daki direnişin Amerika Birleşik Devletleri tarafından desteklenmesi, Sovyetler Birliği'nin kayıplarını ve savaşın maliyetini çok arttırdı. Gorbaçov'un iktidara gelmesi, Glasnost ve Perestroyka politikaları, iç sorunları ve savaşın etkilerini daha belirgin hale getirdi ve Sovyetler Birliği'nin sonunu hazırladı. Sovyetler Birliği'nin Afganistan işgali, stratejik ve ideolojik rekabeti derinleştirirken, Sovyetlerin yıkılış sürecini hızlandırmış ve Afganistan'da uzun yıllar sürecek savaşlara ve çatışmalara sebep olmuştur.

Büyük Oyun'un sonu genel olarak İngiliz-Rus Anlaşması olarak kabul edilse de tarih boyunca İngiltere ve Rusya arasındaki stratejik rekabet müttefik olduklarında bile devam etmiş, ilk ciddi temasların yaşandığı dönemden itibaren bir aşk-nefret ilişkisini andırmıştır. İkinci Dünya Savaşı Sonrası dönemde Amerika Birleşik Devletleri'nin ekonomik faaliyetlerle Avrupa üzerinde sahip olduğu etki, Sovyetler Birliği'nin doğu bloğundaki nüfuzu, ilerleyen dönemde uzunca bir süre çift kutuplu bir dünya siyaseti ve bu ikili arasında tıpkı İngiltere ve Rusya arasında olduğu gibi stratejik, askeri ve diplomatik rekabet izletmiştir. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra ise tek süper güçlü bir dünya düzeni var olmamış, Çin, Rusya Federasyonu ve Avrupa Birliği gibi aktörler stratejik rekabete dahil olmuştur. Dolayısıyla 'Büyük Oyun' terimi belirli bir tarihsel dönem işaret etmemiş, dönem dönem Dünya üzerinde çeşitli bölgelerde ortaya çıkmıştır. Tarih boyunca nüfuz mücadelesinin yöntemi, motivasyonu değişse de Orta Asya'nın jeopolitik önemi artmıştır. İngiltere ve Rusya arasında askeri, diplomatik ve istihbarat faaliyetleri yoluyla gerçekleşen stratejik rekabet günümüze geldiğimizde daha az sıcak çatışma içermiş, genellikle ekonomik adımlarla ve devletler arası iş birliği ile gerçekleşmiştir. Kısaca Soğuk Savaş sonrası devletlerin karar alma stratejilerinde jeoekonomi kavramının önemi artmış, devletlerin birbirlerine karşı davranışlarını belirlemede ise coğrafya ekonomi teknoloji hattının etkisi artmıştır.

20. Yüzyılın sonundan itibaren ise Büyük Oyun'dan ilham alınarak yorumlanabilecek çeşitli stratejik rekabet ve politikalar gözlemlenebilmektedir. Özellikle Sovyetler sonrası dönemde Orta Asya üzerindeki rekabeti incelersek, Dünya sisteminin çok kutupluluğa evrildiğini ve dünya ekonomisinin merkezinin Orta Asya'ya kaydığını gözlemleyebiliriz. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile ortaya çıkan Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan bağımsızlıklarını kazanmış, ancak Çin'in ekonomik nüfuzu altına düşmüşlerdi. Yeni kurulan Rusya Federasyonu ise Sovyetler Birliğinden ayrılan ülkelerle diplomatik ilişkilerini geliştirme çabası ile oyuna geri dönmüştü. ABD'nin ve Avrupa'nın da dahil olduğu bu rekabet çoğunlukla ekonomik boyutta gerçekleşti. Orta Asya, yüksek nüfusu ve artan alım gücü ile giderek büyüyen bir pazar konumundaydı. Küresel finansal kriz etkileri dışında, bölge ülkeleri genel olarak istikrarlı bir şekilde büyümüş ve bu dönemde Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan dünyanın en hızlı büyüyen ekonomileri arasına girmişti. Bölge aynı zamanda doğal kaynaklar açısından zengindir. Kazakistan geniş petrol kaynaklarına, Türkmenistan doğalgaz rezervlerine sahipken, Özbekistan ise dünyadaki en önemli pamuk üreticilerindendir. Kırgızistan'ın altın rezervleri ve Tacikistan'daki alüminyum rezervleri ise göz ardı edilmemelidir. Bölgenin zengin altyapısı, Orta Asya'daki, küresel rekabetin ekonomik boyutunu arttırmış ve 'yeni büyük oyun' olarak adlandırılan süreç jeoekonomik bir nitelik kazanmıştır. Bu bağlamda, küresel aktörler özellikle petrol ve doğal gaz gibi hammaddelere yoğunlaşmıştır.

Küresel güçler arasındaki stratejik rekabet ise daha barışçıl bir ortamda, bölge ülkeleri ile yapılan ekonomik iş birlikleri çerçevesinde gelişmiştir. Gazprom ve Lukoil gibi şirketler aracılığı ile bölgede etkin olan Rusya, Türkmenistan'ın doğalgaz

ihracatının bir kısmını gerçekleştirirken Kazakistan'daki nükleer enerji çalışmalarına katılmıştır. Özbekistan'ı ise petrol ihracatı ile enerji yönünden kendisine bağlamıştır. Orta Asya ülkelerinin savunması ve güvenliği ise büyük ölçüde Rusya'ya bağlıdır. Bölgedeki ülkeler ile ortak sınıra sahip olan Çin, ekonomik menfaatlerini muhafaza etmek için güvenlik ve istikrarı önemsemektedir. Bölge politikasını Şangay İş Birliği Teşkilatı üzerinden yönetmektedir. Çin'in büyüyen ekonomisi ve artan enerji ihtiyacı, Orta Asya üzerindeki nüfuzun arttırılmasına sebebiyet vermiştir. Rusya, Çin'den sonra Orta Asya ülkelerinin en büyük ticari ortağı olsa da Çin'in bölgedeki ticaret hacmi Rusya'ninkinin 3 katıdır. Enerji haricindeki ticaretin büyük kısmı genellikle Çin ile yapılır. Çin aynı zamanda Afrika ve Orta Asya'daki ülkelere yardımlar yaparak bölgelerdeki nüfuzunu arttırmıştır. Rusya ve Çin, Şangay İş Birliği Teşkilatı'nda beraber olsalar da iki ülke de örgüt içerisindeki çıkarlarını korumaktadır. Günümüzde, iki ülke arasında rekabetten ziyade stratejik ortaklık derinleşmektedir.

Çin ve Rus nüfuzu sebebiyle bölgede nüfuzu azalan ABD ise, Hazar havzasındaki enerjinin Rus ve İran kontrolüne geçmesini istememiş ve buradaki enerjinin batılı şirketler aracılığı ile dünya pazarına ulaştırılmasını amaçlamıştı. Bu uğurda Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı projesini desteklemiş ve Kazakistan'ı bu hatta petrol tedarik etmeye teşvik ederek Hazar petrollerinin dünya pazarına ulaştırılmasını sağlamıştır. Bu vesileyle enerji ihracatında Rus tekeli kırıan ABD, Türkmenistan'daki doğal gazı Hindistan'a ve Pakistan'a taşıyacak boru hattı projelerini desteklemiştir. Bu dönemde ABD stratejik menfaatleri doğrultusunda Kazakistan ile iyi ilişkiler geliştirmeye çalışmış, Tengiz petrol sahasında şirketler aracılığı ile petrol üretimi gerçekleştirmiştir. Ancak 11 Eylül sonrası dönemdeki Afganistan savaşı ve sonrasında Obama dönemindeki finansal kriz, Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Asya ile olan ilişkilerini zayıflattı. Sonrasında Özbekistan ile de Andican olayları vesilesiyle kötüleşen ilişkiler, Hindistan politikaları ve Afganistan'daki askerleri geri çekmesi yüzünden zedelenen Pakistan ilişkileri, ABD'nin Orta Asya'daki varlığını oldukça zayıflatmıştır. Avrupa Birliği ise bölgede büyüyen pazardan istifade etmeyi hedeflemiş ve şirketler aracılığı ile Hazar havzasındaki petrol ve doğalgaz sahalarında varlık göstermiştir. Aynı zamanda INOGATE programı dahilinde, AB üye ülkelerini Orta Asya'da yatırıma teşvik etmiş ve bölge pazarında etkili olmaya çalışmıştır.

Özetlemek gerekirse bölge üzerindeki stratejik rekabet geçmişte daha çok sıcak çatışma ve baskıya dayanırken günümüzde daha ekonomik bir düzleme oturmuştur. Uluslararası ilişkiler ise bu bağlamda göz ardı edilemeyecek bir dönüşüm geçirmiş, ülkelerin coğrafi konumunun, doğal kaynaklarının ve fiziksel özelliklerinin stratejik rekabet üzerindeki etkisine odaklanmaktansa, daha çok ekonomik güç ticaret yatırım ve enerji kaynaklarının yönetimi üzerine odaklanmıştır. Jeoekonomik stratejiler, emperyalist politikaların bir yansıması olarak kabul edilebilir. Çünkü eski dönemde bölgesel etkiyi artırmak için ülkelerin yönetimi üzerinde genellikle diplomatik ve askeri faaliyetler ile kurulmaya çalışan etki yerini daha çok ticaret yatırım ve kaynakların kontrolü gibi jeoekonomik faaliyetlere bırakmıştır. Aynı zamanda jeoekonomik ilişkilerin güçlenmesi ülkelerarası

bağımlılığı arttırarak siyasi ve askeri çatışmaları azaltacağı gibi, sınırlı kaynaklar üzerinde yoğunlaşmaya yol açabileceği için rekabet ve çatışma riskini arttırabilir. Her iki durumda da uluslararası ilişkilerin geçirdiği bu dönüşüm, ülkeleri bloklamaya ve stratejik iş birliğini arttırmaya itmektedir. Ayrıca diplomasinin daha ekonomik bir düzleme oturması, jeopolitik rekabetin odak noktaları olan askeri güç, sınır güvenliği ve diplomatik ilişkiler gibi konseptlerin önemini azaltmaz, tam aksine ülkeler jeoekonomik ilişkileri çıkarlarını gerçekleştirmekte kullanır. Tarihsel süreçte Orta Asya üzerindeki rekabeti anlamak ve incelemek, günümüzde bölgedeki uluslararası ilişkilerin doğasını ve değişimini anlamak açısından önem arz etmektedir. Genellikle İngiltere ve Rusya arasındaki rekabete odaklandığımız yazımızda, yüzeysel de olsa Soğuk Savaş döneminden ve Sovyet sonrası dönemde Orta Asya üzerinde 'yeni büyük oyun' olarak da bahsedilen 2000'ler sonrası stratejik rekabetten bahsettik. Karşılaştırmalı olarak bu dönemleri de ele almak gerekirse, 1907'ye kadar olan Büyük Oyun Asya'da askeri ve siyasal etki mücadelesine sebep olmuş, Birinci ve İkinci Dünya savaşı sonrası ortaya çıkan Soğuk Savaş ise silahlanma yarışı, bloklama ve vekalet savaşları ile karakterize olmuş ve Asya'da, Vietnam ve Kore olmak üzere ağırlıklı olarak askeri bir rekabete yol açmıştır. Yeni büyük oyun olarak da adlandırabileceğimiz dönem ise Çin'in yükselişi ve Rusya'nın dönüşü ile ABD'nin nüfuzunun azalmasına, bunun sonucunda bir siyasal etki mücadelesine girilmesine, ancak güç dengelerinin ağırlıklı olarak teknolojik gelişmeler, coğrafi kaynaklar, ekonomik yatırım ve iş birliği gibi konseptlerle gerçekleşmesine ve daha az sıcak çatışma içermesine, esasında ekonomik bir rekabete sahne olmuştur. Sonuçlarını karşılaştırsak, Rus-İngiliz rekabetine sahne olan dönem Orta Asya'da etki alanlarının ve doğal sınırların belirlenmesine vesile oldu. Bölge üzerindeki güç mücadeleleri ise yerel halkları derinden etkiledi ve ulusal kimliklerinin oluşmasına katkıda bulundu. Soğuk Savaş dönemi ise Sovyetler Birliği'nin yıkılması ile birçok ülkenin siyasi yapısını değiştirdi. Amerika Birleşik Devletleri, dünyada kalan tek süper güç oldu ancak, ilerleyen dönemde Çin ve Rusya'nın etkisini arttırmasıyla mutlak hakimiyet kuramadı. Yeni büyük oyun dönemi sonrası jeoekonomik araçlar üzerindeki rekabet, ülkeler arası ilişkileri derinleştirmiş ve yeni stratejik ittifaklara neden olmuştur. Bu dönemlerin karşılaştırılması uluslararası ilişkilerin nasıl evrildiğini ve her bir dönemin kendine özgü dinamiklerini anlamak açısından önemlidir.

ALGORİTMANIN VİCDANI: YAPAY ZEKA VE ETİK SAVAŞ

FEYZANUR EFE

Yapay Zekanın Yükselişi ve Büyüyen Etik İkilemler

Algoritmaların kimin işe alınacağına, kimin kredi alabileceğine veya kimin güvenlik riski olarak değerlendirileceğine karar verdiği bir dünyada, yapay zekanın (YZ) yaşamlarımız üzerindeki etkisi inkâr edilemez. Bilim kurgu dünyasının ötesine geçerek modern toplumun dokusuna işleyen YZ, bir zamanlar insan yargısına bırakılmış kararları artık otomatikleştiriyor. Ancak bu teknolojiler ilerledikçe, önemli etik soruları da gündeme getiriyor: Hatalı ve önyargılı bir dünyadan beslenen bu makinelerin adil ve tarafsız kararlar verebileceğine güvenebilir miyiz? Ve insan hayatını derinden etkileyen sonuçlardan yapay zekayı nasıl sorumlu tutabiliriz?

YZ, hayatlarımızı daha verimli ve konforlu hâle getirme vaadi sunsa da beraberinde derin etik sorular getiriyor. Önyargılı bir dünyadan beslenen bir makine adil kararlar verebilir mi? Tarafsız olması amaçlanan yapay zeka sistemleri eşitsizlikleri artırdığında kim sorumlu tutulacak? Kendi yaratıcılarının bile tam olarak anlamakta zorlandığı sistemlerde şeffaflığı nasıl sağlayabiliriz?

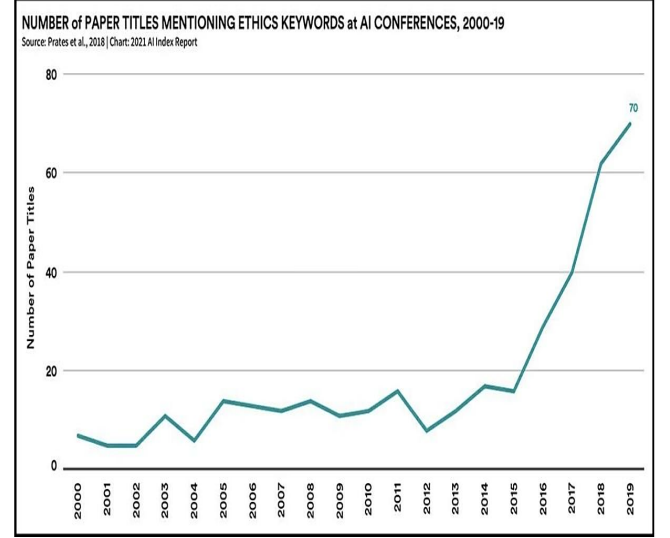
Bu tartışmanın merkezinde şu kışkırtıcı soru yer alıyor: Gerçek anlamda etik bir yapay zeka yaratabilir miyiz? Yoksa bu teknolojilerin büyüttüğü önyargılar ve eşitsizlikler peşimizi sürekli mi kovalayacak?

YZ ile ilgili etik endişeler sadece yazılım ve algoritmalarla sınırlı değil; bu meseleler, adalet, güç ve insan emeğinin geleceği gibi derin toplumsal sorunlarla da doğrudan bağlantılı. YZ, ekonomik eşitsizliğin olduğu bir dünyada, zengin ve fakir arasındaki uçurumu daha da derinleştirmeden var olabilir mi? Net bir rıza olmadan kişisel verileri toplayan yapay zeka sistemleri inşa etmek etik mi?

Şirketler şu an AI etiğine önem vermeyebilir, ancak araştırmacılar giderek daha fazla ilgi gösteriyor. Çeşitli gruplar, AI sistemlerinin opak karar verme süreçleri (açıklanabilirlik sorunu), gömülü önyargı ve ayrımcılık ile gizlilik ihlalleri gibi kritik konuları ele alıyor. Aşağıdaki grafik, AI konferanslarında etik ile ilgili makalelerin artışını göstermektedir; AI Index'ten Clark, bunu olumlu bir gelişme olarak görüyor. Clark, birçok öğrencinin bu konferanslara katıldığını vurgulayarak, "birkaç yıl içinde bu ortamda yetişen birçok kişi sektöre girecek" diyor.

Bu yeni otomasyon ve yapay zekâ çağının derinliklerine indikçe, etik soruların önemi daha da belirginleşiyor. Önyargılı algoritmalar veri gizliliğine, emek haklarından çevresel sürdürülebilirliğe kadar, yapay zekânın pek çok boyutu eleştirel bir incelemeyi hak ediyor. Nesnel ve tarafsız olması beklenen bu teknolojilerin, hizmet ettikleri toplumların eşitsizliklerini ve adaletsizliklerini nasıl yeniden üretebildiği dikkat çekici bir gerçek olarak karşımızda duruyor.

Etik yapay zekânın karmaşık ve çoğu zaman paradoksal dünyasında, teknolojik ilerlemenin sürekli olarak insan etiğinin çetrefilli ve çelişkili gerçekleriyle çatıştığı bir tablo ortaya çıkıyor.

2000-2019 Yılları arasında içinde etik kelimesi geçen Yapay Zeka konferansı sayıları

Algoritmaların Önyargılarla Mücadele Gücü: Sınırlı mı?

Algoritmalar, toplumsal önyargıları ele almak için güçlü bir araç olarak görülse de doğruluk (fairness) ve adalet (justice) arasında bir denge kurmak her zaman mümkün olmaz. Yapay zeka (YZ) sistemleri özellikle burs tahsisleri gibi kritik kararlarda bu zorluğun en somut örnekleriyle karşılaşır. Burs sistemlerinin YZ tarafından yönetildiği senaryolarda, algoritmalar genellikle geçmiş verilere dayanır. Ancak bu veriler, toplumdaki eşitsizlikleri ve önyargıları yansıtır. Dolayısıyla algoritmalar, geçmişteki sistematik sorunları pekiştirerek dezavantajlı grupları daha da zor durumda bırakabilir.

Örneğin siyahi öğrencilerin geçmiş verilere göre okulu bırakma oranlarının daha yüksek olduğu biliniyorsa, bir YZ sistemi bu öğrencileri mali risk grubunda görüp burs başvurularını daha düşük bir ihtimalle kabul edebilir. YZ'nin bu şekilde bir "doğruluk" arayışı aslında sistematik sorunları yeniden üretir ve adaletsiz sonuçlar doğurur. Bu durumda, algoritmaların toplumsal önyargıları pekiştirdiği açıkça görülür.

Benzer bir durum cinsiyet temsillerinde de karşımıza çıkar. Arama motorlarına "CEO" yazıldığında erkeklerin, "öğretmen" yazıldığında ise kadınların görsellerde daha fazla yer aldığı sıkça gözlemlenir. Algoritmalar, mevcut toplumsal cinsiyet rollerini yansıtarak bu klişeleri daha da güçlendirmiş olur. Halbuki teknoloji tarafsız olmalı. Ancak bu örnek, algoritmaların tarafsız olmadığını, aksine toplumsal önyargıları tekrar üretebildiğini göstermektedir. Bu durum sadece bireyleri değil, aynı zamanda işletmeleri de etkiler. Algoritmaların beyaz olmayan insanlar,

kadınlar, LGBTQ+ bireyler ve engelliler gibi dezavantajlı gruplar için adaletsiz sonuçlar ürettiği sistemlere olan güven azalır.

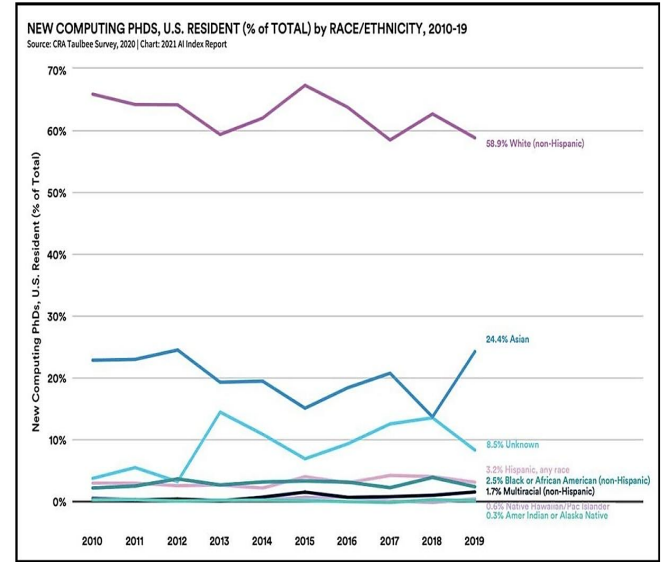
Sağlık alanında da benzer bir tabloyla karşılaşırız. Örneğin, bilgisayar destekli teşhis (CAD) sistemlerinde yapılan çalışmalar, siyahi hastalar için beyaz hastalara kıyasla daha düşük doğruluk oranlarına sahip sonuçlar verdiğini göstermektedir. Azınlık gruplarının yeterince temsil edilmediği veri setleri, sağlık hizmetlerinde adaletsizliğe yol açar ve bu, toplumun en dezavantajlı kesimlerinin daha da zorlanmasına neden olur.

Algoritmaların önyargılı doğası, çevrimiçi reklamcılıkta da kendini gösteriyor. Carnegie Mellon Üniversitesi'nde yapılan bir araştırma, Google'ın çevrimiçi reklam algoritmalarının yüksek maaşlı iş ilanlarını erkeklere, kadınlardan daha fazla gösterdiğini ortaya koydu. Bu, mevcut iş gücü piyasasında var olan cinsiyet rollerini güçlendirirken kadınların düşük maaşlı pozisyonlara yönlendirilmesine yol açabilir.

Görüntü üretimi gibi YZ'nin daha yaratıcı alanlarında bile önyargılar karşımıza çıkıyor. Midjourney gibi YZ sanat üretim uygulamalarında, meslek temsillerinde insanların sürekli erkek olarak tasvir edilmesi, iş dünyasında kadınların rolüyle ilgili toplumsal önyargıları pekiştirmektedir.

Öte yandan, ceza adalet sisteminde kullanılan suç tahmin araçları da bu tartışmanın bir parçasıdır. Suçun nerede işlenebileceğini öngörmek için tarihsel tutuklama verilerine dayanan bu algoritmalar, özellikle ırksal profil oluşturma eğiliminde olabilir ve azınlık topluluklarının daha sık hedef alınmasına yol açar. Örneğin ProPublica'nın 2016'daki araştırmasında, Cezaevi Mahkum Yönetim Profilleme Sistemi (COMPAS), siyahi mahkumları beyaz mahkumlara göre daha yüksek riskte gösterme eğilimindeydi. Beyaz mahkumların %23'ü yüksek riskli görülürken bu oran siyahi mahkumlarda iki katıydı (%45). Ayrıca beyaz mahkumların %48'inin düşük riskli olarak etiketlenmesine rağmen yeniden suç işlediği tespit edilirken bu oran siyahi mahkumlarda sadece %28 olarak kaydedildi. Tüm bu veriler, geçmişteki ayrımcılıkları devam ettiren bu tür yapay zeka uygulamalarının, adalet sisteminde daha büyük eşitsizlikler yaratabileceğini göstermektedir.

Yapay zekanın insanlara karşı önyargılı ve adaletsiz sonuçlar ürettiğine dair birçok örnek mevcut. Bu yanlışlıkların sebeplerinden biri, bu sistemleri eğiten insanların temsil eksikliği olabilir mi? Yapay zeka araştırma ve geliştirme alanındaki hızlı büyümeye rağmen, özellikle doktora sahibi bireyler arasında önemli bir ırksal çeşitlilik eksikliği bulunmaktadır. Farklı bakış açıları eksik olduğunda, bu sistemlerin tarafsız kararlar vermesi beklenebilir mi? Aşağıdaki grafik, bilişim alanındaki doktora programlarında ırksal azınlıkların ne kadar az temsil edildiğini gösteriyor ve bu durumun yapay zeka eğitimi ve araştırmalarında daha kapsayıcı yaklaşımlar geliştirme ihtiyacını ortaya koyuyor.

2010-2019 arasında ırklara göre bilgisayar bölümlerindeki doktora oranları

Tüm bu örnekler, yapay zekanın doğruluk hedefleri ile toplumsal adalet arasındaki dengenin kolayca sağlanamadığını göstermektedir. Algoritmalar, tarafsız gibi görünse de aslında veri setlerindeki geçmiş önyargıları tekrar üretir. Bu nedenle, daha adil ve etik bir YZ geliştirilmesi için algoritmaların sadece teknik doğruluğa değil, toplumsal değerler ve etik normlara uygun olarak tasarlanması ve uygulanması gerekmektedir.

Teknoloji ve Toplumun Kesişiminde İnsan Kimliği: Cinsiyet ve YZ

Teknolojik sistemler yalnızca dijital inovasyonun birer parçası değil, aynı zamanda toplumsal normları yeniden üreten araçlar olarak da karşımıza çıkıyor. Özellikle yüz tanıma teknolojileri ve havaalanı taramaları gibi uygulamalar, bazı kimlikleri görünmez kılarken toplumsal normlara uyan diğer kimlikleri onaylıyor. Bu tür sistemler, genellikle toplumsal ikili cinsiyet normlarına dayanır ve özellikle trans bireyler gibi bu normlara uymayan kimlikleri marjinalleştirir.

Bir örnekle açıklamak gerekirse, "penis tespit makinesi" olarak bilinen bir güvenlik cihazı, bireylerin cinsiyetini biyolojik özelliklere dayanarak tespit eder. Ancak bu tür teknolojiler, cinsiyetin karmaşıklığını ve insan kimliğinin çeşitliliğini göz ardı eder. Sonuç olarak, cinsiyet normlarına uymayan trans bireyler, bu sistemler tarafından sistematik bir şekilde dışlanabilir. Bu durum, teknolojinin tarafsız olduğu varsayımının ne kadar yanıltıcı olduğunu gözler önüne serer. Toplumdaki katı cinsiyet normları, teknoloji aracılığıyla yeniden üretilir ve daha da güçlenir.

Bu örnekler, teknolojinin sadece bir araç değil, aynı zamanda toplumsal normların ve değerlerin yansıması olduğunu gösterir. Havaalanı taramalarında trans bireylerin daha sık denetime tabi tutulması, cinsiyet kimliğine dayalı risk algısını körükleyebilir. Teknolojinin bu tür sınırlayıcı uygulamaları, trans bireylerin haklarını tehdit ederken aynı zamanda adalet ve eşitlik

kavramlarının teknolojik sistemlerde nasıl ele alındığını yeniden düşünmemize neden olur.

Bu çerçevede, teknolojinin insan kimliğini sınırlamayan ve çeşitliliği kucaklayan bir yaklaşımla geliştirilmesi gereklidir. YZ sistemleri, toplumsal normlara bağımlı olmadan, insan haklarını ve kimlik çeşitliliğini göz önünde bulundurarak şekillendirilmelidir. Aksi takdirde, teknolojinin insan kimliği üzerindeki baskısı, toplumsal eşitlik arayışında ciddi bir engel oluşturacaktır.

YZ Karar Alma Süreçleri: Kafkaesk Bir Paradoks

Yapay zeka (YZ) sistemleri hayatımızın her alanına sızarken bu teknolojilerin nasıl kararlar aldığına dair belirsizlikler artıyor. Filozof Kate Vredenburg'un da belirttiği gibi, YZ kararlarının insan yaşamına etkisi, bireylerin bu süreçleri anlamakta zorlandığı Kafkaesk bir deneyime dönüşüyor. Kafka'nın "Dava" adlı eserindeki Joseph K., neyle suçlandığını bilmeden kendini labirent gibi bir bürokrasinin içinde bulur; benzer şekilde, YZ sistemleri de bireylerin hayatlarını etkileyen kararlar alırken bu kararların ardındaki mantık çoğu zaman anlaşılamaz ve erişilemez oluyor. Bir iş başvurusunun reddedilmesi, kredi başvurusunun onaylanmaması veya daha farklı kararlar. Hepsinde bireyler, tıpkı Joseph K. gibi, sistemin işleyişi karşısında çaresiz hissediyor. Fakat bu belirsizliğin ötesinde, insanı asıl düşündüren soru şu: Bu sistemlerin ardındaki karar mekanizmasına ne kadar güvenebiliriz?

Açıklama ve Adaletin Zorlukları: Kara Kutu ve Çözüm Arayışları

YZ sistemlerinin ardındaki karmaşık yapılar, onları birer "kara kutu" haline getiriyor. Bu sistemler, dışarıdan incelenmesi veya anlaşılması zor, kapalı bir mekanizmayla çalıştığı için bireyler bir kararın neden alındığını öğrenmekte zorlanıyorlar. Kredi başvurusu reddedilen biri, bu kararın hangi verilere dayandığını ya da hangi algoritmik süreçlerin işlediğini asla öğrenemeyebilir. Bu opaklık, adalet arayışını daha da zorlaştırıyor.

Bu soruna yönelik bir çözüm olarak, "vekil modeller" (surrogate models) ve "karşıolgusal açıklamalar" (counterfactual explanations) öneriliyor. Vekil modeller, karmaşık YZ sistemlerini taklit eden ve daha anlaşılır şekilde çalışan modellerdir. Karşıolgusal açıklamalar ise, "Eğer şu değişiklik olsaydı sonuç ne olurdu?" tarzında alternatif senaryolar sunarak, kararın nasıl alındığını daha açık hale getirir. Ancak bu yöntemler bile her zaman doğru bir sonuca götürmeyebilir, özellikle de temel algoritmalar hatalı veya önyargılıysa.

Yine de böylesine opak bir sistemi daha adil hale getirmek için bu tür yenilikçi çözümler önem taşıyor. YZ sistemlerinin şeffaflığı artırılmadan bu teknolojilere duyulan güveni inşa etmek pek mümkün görünmüyor.

Etik Yapay Zeka Yaklaşımları: Yapay Zeka Daha Adil Bir Gelecek mi Vaat Ediyor?

Yapay zekanın (YZ) toplum üzerindeki etkileri gün geçtikçe daha fazla tartışılırken bu teknolojinin etik sonuçlar doğurabilmesi için iki temel yaklaşım öne çıkıyor: "Daha iyi inşa et." ve "Daha iyi denetle." Her iki yaklaşım da kendi içinde fırsatlar sunarken zorluklarıyla yüzleşmek de kaçınılmaz oluyor. Peki, bu yaklaşımlar yapay zekayı daha adil ve şeffaf bir geleceğin temel taşı haline getirebilir mi?

Daha İyi İnşa Et: Algoritmaları Adil ve Doğru Hale Getirmek

"Daha iyi inşa et." yaklaşımı, yapay zeka sistemlerinin temeline inerek algoritmaların hem daha doğru hem de daha adil olmasını sağlamaya çalışır. Bu, eğitim verilerinin çeşitlendirilmesiyle algoritmaların daha isabetli tahminler yapmasını içerir. Ancak bu basit gibi görünen çözüm, karmaşık bir etik bulmacanın parçası. Örneğin bir YZ modelini ırk veya cinsiyet gibi hassas verileri kullanmadan eğittiğinizde sonuçlar daha az isabetli olabilir. Ancak bu verileri işin içine dahil ettiğinizde ise algoritma önyargılı sonuçlar üretme riski taşır. Bu ikilemin en canlı örneklerinden biri, Amazon'un iş başvurularını değerlendiren YZ algoritmasıydı.

Amazon, daha verimli bir işe alım süreci yaratmak için yapay zekayı kullandı. Amacı, yüz binlerce başvuru arasından en uygun adayları belirleyebilmektir. Ancak YZ'nin geçmiş verilerle eğitilmesi, onun tarihsel cinsiyet önyargılarını pekiştirmesine neden oldu ve algoritma, teknoloji sektöründe erkeklerin daha fazla tercih edilmesine dayanan verilerle eğitildiği için kadın adayların başvurularını otomatik olarak geri plana atmaya başladı. Bu olay, verilerin ve algoritmaların görünüşte tarafsız olsa da nasıl önyargıları yeniden üretebildiğinin en somut örneklerinden biri olarak tarihe geçti.

Daha İyi Denetle: Şeffaflık ve Hesap Verebilirlik Arayışı

"Daha iyi denetle." yaklaşımı, algoritmaların verdiği kararlar üzerindeki şeffaflık ve hesap verebilirliği artırmayı hedefler. Bireylerin algoritmik süreçlerden etkilendiklerinde, bu kararların neden alındığını öğrenme hakkı olmalıdır. Daha önce bahsettiğimiz "açıklama hakkı" sayesinde bireyler, algoritmaların nasıl çalıştığını daha iyi anlayarak, adaletsiz bir karar karşısında neyle mücadele ettiklerini bilebilirler.

Ancak bu şeffaflık arayışı, sorunları çözmek için yeterli olmayabilir. Örneğin, Amazon'un işe alım algoritmasının çalışma prensipleri şeffaf olsa da toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini yansıttığı gerçeği değişmez. Bu noktada, hem algoritmaları daha adil inşa etmek hem de daha şeffaf bir şekilde denetlemek gereklidir.

Yapay Zeka için Birleşik Bir Strateji: Adalet ve Şeffaflık El Ele

“Daha iyi inşa et” ve “daha iyi denetle” yaklaşımları, birbirinden bağımsız düşünülemez. Bir YZ sistemini daha adil hale getirmek için eğitirken, aynı zamanda bu sistemin verdiği kararları da denetlemek, toplumsal adaleti sağlamak açısından hayati önem taşır. Bu iki yaklaşımın birleşik bir strateji olarak benimsenmesi, sadece YZ’nin değil, aynı zamanda onun karar verdiği tüm alanların daha adil ve şeffaf bir hale gelmesini sağlayacaktır.

Yapay zekayı toplum için faydalı bir araç haline getirmek, ona sadece teknoloji olarak değil, etik bir sorumluluk olarak yaklaşmayı gerektirir. Geleceğin YZ sistemleri, doğru bir şekilde inşa edilip denetlendiğinde, toplumsal adaleti sağlama yolunda büyük adımlar atılabilir.

Veri Gizliliği ve Sahiplik: Dijital Dünyanın Etik Sorunları

Yapay zeka sistemleri her geçen gün daha fazla veri kullanımıyla şekillenirken veri gizliliği ve sahipliği konuları da derin etik sorunları beraberinde getiriyor. Özellikle sosyal medya platformları ve dijital hizmetler, kullanıcıların rızası olmadan topladığı kişisel verileri ticari amaçlarla kullanarak büyük teknoloji şirketlerinin işleyişinde kritik bir rol oynuyor. Ancak bu veri kullanımı ciddi etik ihlallere kapı aralıyor ve toplumsal adalet üzerinde derin etkiler yaratıyor. Veri gizliliği, yapay zeka gelişiminin merkezine oturmuş durumda ve bu konuda bireylerin haklarını koruma gerekliliği her zamankinden daha önemlidir.

Verilerin bireylerden izinsiz toplanıp işlenmesi yalnızca kişisel gizlilik ihlallerine neden olmakla kalmıyor, aynı zamanda yapay zeka sistemlerinin önyargılı kararlar vermesine de yol açabiliyor. Örneğin, internet üzerinden topladığımız bilgiler – sosyal medya hesaplarımızdan arama motoru kayıtlarımıza kadar – yapay zeka sistemlerinin eğitimi için kullanılıyor. Kullanıcılar çoğu zaman bu verilerin nasıl toplandığını, hangi amaçla kullanıldığını ya da yanlış bilgilerin nasıl düzeltilebileceğini bilmiyor. Bugün, çevrimiçi dünyada izlenmemek neredeyse imkansız ve bu gözetim, yapay zekanın veri işleme kapasitesi sayesinde daha da derinleşiyor. Veri sahipliği bu noktada kilit bir kavram haline geliyor. “Veri Sahipliği Demokrasisi” ve “Dijital Sosyalizm” gibi öneriler, bireylerin kendi verileri üzerinde daha fazla kontrol sahibi olmasını ve bu verilerin toplumsal yarar gözetilerek kullanılmasını savunuyor. Bu yaklaşımlar etik bir veri kullanımını teşvik ederken, mevcut sistemin bireylerin kişisel bilgilerini ticari çıkarlar için kullanmasını eleştiriyor.

Özellikle yapay zeka destekli teknolojilerin bireylerin verilerini izinsiz kullanarak potansiyel zararlara yol açtığı birçok örnek mevcut. Ses taklit teknolojileri, internetten elde edilen ses kayıtlarını analiz ederek bireylerin seslerini kopyalayabiliyor ve dolandırıcılık amacıyla kullanılabiliyor. 2023 yılında yapılan bir

araştırmaya göre, ses taklit teknolojileriyle gerçekleştirilen dolandırıcılık vakaları dünya çapında %279 oranında arttı. Bu, yapay zeka destekli suçların hızla yaygınlaştığını ve veri güvenliğinin zafiyetlerini ortaya koyuyor.

Veri gizliliği ile ilgili diğer önemli bir konu ise, yapay zeka sistemlerinin işe alım süreçlerinde kullanılması. Örneğin, Amazon’un 2018’de geliştirdiği yapay zeka destekli işe alım aracı, kadın adaylara karşı açık bir cinsiyet önyargısı sergilemişti. Sistem, erkek egemen teknoloji sektöründeki geçmiş verileri analiz ederek kadın adayları dezavantajlı duruma düşürdü. Bu yalnızca fırsat eşitliğini ihlal etmekle kalmadı, aynı zamanda yapay zekanın önyargılı kararlarının toplumsal adalet üzerinde nasıl olumsuz etkiler yaratabileceğini gözler önüne serdi. Benzer şekilde yüz tanıma teknolojileri de veri gizliliği açısından ciddi endişeler yaratıyor. Siyahi bireylerin yanlış tanımlanma oranı beyaz bireylere göre %35 daha yüksek. Bu önyargılı sonuçlar toplumsal adaleti tehdit ederken, bu teknolojilerin etik ve adil bir şekilde kullanılması gerektiğini açıkça gösteriyor.

Yapay zekanın veri kullanımı, sadece bireylerin gizliliğini ihlal etmiyor, aynı zamanda sanatsal ve yaratıcı endüstrilerde de sorunlar yaratıyor. Yapay zeka tarafından üretilen sanat eserleri, insan sanatçıların yaratıcılığını gölgede bırakma tehdidi oluşturuyor. Bu durum sanatçıların gelirlerini tehdit ederken sanatsal özgürlüğü de sınırlandırıyor. Bu sorun, özellikle kreatif endüstrilerde giderek daha belirgin hale geliyor.

Veri gizliliği konusundaki endişeleri azaltmak için çeşitli düzenlemeler ve teknolojiler geliştirilse de büyük teknoloji şirketlerinin veri toplama süreçlerinde hala ciddi eksiklikler var. Örneğin, Apple’ın 2021’de başlattığı App Tracking Transparency (ATT) uygulaması, kullanıcıların üçüncü taraf uygulamaların veri takibini engellemesine olanak tanıdı. Bu tür veri toplamalarına izin vermeyen kullanıcıların oranı %80-90 arasındaydı. Bu, kullanıcıların farkında olmadan verilerinin nasıl kullanıldığını ve toplanmasını kabul ettiklerini gösteriyor. Verilerin bu denli kontrolsüz bir şekilde toplanması, bireylerin gizliliğini ve haklarını koruyacak daha güçlü düzenlemelerin gerektiğini gösteriyor.

Yapay Zekanın Ekonomik Sonuçları ve Alt-İstihdam

Yapay zeka, ekonomik yapılar ve iş gücü üzerinde giderek daha fazla etki gösterirken, birçok sektörde otomasyonun iş kayıplarına yol açacağı endişesi artmaktadır. Özellikle yaratıcı endüstrilerde çalışanlar, YZ’nin işlerinin yerini alacağı korkusuyla karşı karşıya kalıyor. Bu gelişmeler, geniş bir ekonomik tabanda gelir dağılımını ve iş güvenliğini sarsarak sosyal eşitsizlikleri derinleştiriyor.

YZ’nin yarattığı ekonomik sonuçlar sadece istihdam kaybıyla sınırlı kalmıyor; aynı zamanda “alt-istihdam” olarak adlandırılan, düşük gelirli ve güvencesiz işlerin yaygınlaşmasına da yol açıyor. Örneğin, çağrı merkezi çalışanları ya da lojistik sektöründeki işçiler, YZ gözetiminde daha düşük ücretlerle ve daha yoğun çalışmak zorunda kalıyor. E-ticaret sektöründeki depolama ve lojistik işçileri de YZ ile desteklenen otomatik

sistemler altında artan gözetim ve baskı ile karşılaşılıyor; bu durum, sosyal güvenlik haklarının zayıflamasına yol açıyor.

Aynı zamanda, yaratıcı endüstrilerde çalışanlar, YZ'nin otomasyon baskısıyla işlerini korumak için sürekli olarak daha fazla beceri edinmek zorunda kalıyor. Ancak, bu beceri edinme süreci çoğu zaman düşük ücretlerle birleştiğinde çalışanlar daha güvencesiz iş koşullarıyla karşı karşıya kalıyor. Özellikle sinema ve müzik endüstrilerinde otomasyonun yarattığı belirsizlik, bu sektörlerdeki işçilerin geleceğini daha karamsar hale getiriyor. Örneğin, Hollywood'daki senarist grevleri yapay zekanın senaryo yazımında kullanılacağına dair korkuların bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Bu bağlamda YZ'nin ekonomik etkileri, yalnızca iş kayıpları değil; aynı zamanda gelir eşitsizliğini artırma, iş güvencesini zayıflatma ve toplumsal yapıları sarsma potansiyeline sahiptir. Sosyal ve ekonomik sistemler, bu teknolojik değişime ayak uydurmakta zorlanırken yasal düzenlemeler ve toplumsal hareketler bu etkileri dengelemeye yönelik adımlar atmak zorunda kalacak. Yapay zekanın ekonomik potansiyelini adil bir şekilde yönetmek, ekonomik eşitsizlikleri derinleştirmek yerine toplumsal dengeyi sağlamayı hedefleyen politikalar gerektirecektir. İşçilerin sosyal haklarını korumak ve daha adil bir ekonomik yapı inşa etmek, yapay zeka çağında kritik tartışmalardan biri olarak öne çıkıyor.

Sam Altman'ın Ekonomik Reform Önerisi ve Worldcoin

Yapay zeka ekonomisinin geleceği üzerine önemli tartışmalar, OpenAI CEO'su Sam Altman'ın önerdiği ekonomik reformlar etrafında şekilleniyor. Altman, vergi sisteminde köklü bir değişiklik yapılması gerektiğini savunarak, tüm vergi türlerinin kaldırılmasını ve yalnızca arazi ile şirket vergilerinin uygulanmasını öneriyor. Bu yaklaşım, elde edilen gelirle vatandaşlara evrensel temel gelir (Universal Basic Income – UBI) sağlama amacını taşıyor. Altman'ın bu önerisi, Georgist prensiplere dayanıyor ve iş gücüne bağımlılığı azaltarak toplumsal refahı artırmayı hedefliyor.

Ancak, bu reformun uygulanabilirliği konusunda ciddi eleştiriler mevcut. Eleştirmenler, Altman'ın önerisinin teknoloji devlerinin servetlerini artırmak için tasarlanmış bir strateji olduğunu öne sürüyor. Böyle bir düzen, zengin teknoloji girişimcilerinin daha fazla güç kazandığı bir ortam yaratma potansiyeli taşıdığından sosyal adaletin sağlanması konusundaki şüpheleri artırıyor. Örneğin, Altman'ın Worldcoin projesi bireylerin iris taraması karşılığında kripto para ile ödüllendirilmesini içeriyor. Bu proje, gelir dağılımını dengelemeyi ve sosyal refahı artırmayı amaçlarsa da uygulama aşamasındaki belirsizlikler ve etik kaygılar tartışmalara yol açıyor.

Worldcoin'in kripto para birimleri üzerine inşa edilmiş modelinin bireylerin günlük ihtiyaçlarını karşılayıp karşılayamayacağı belirsizdir. Ayrıca kişisel verilerin iris taraması yoluyla toplanması, veri güvenliği ve mahremiyet açısından önemli endişeler doğuruyor. Bu tür projelerin hukuki sorunlar ve regülasyon eksiklikleri nedeniyle karşılaştığı zorluklar, sürdürülebilirlikleri konusunda şüpheler uyandırıyor.

Eleştirmenler, bu projelerin sosyal adaleti sağlamak yerine teknoloji şirketlerinin yeni pazarlar yaratma stratejisi olarak görülebileceğini savunuyor.

Sam Altman'ın önerileri, YZ'nin ekonomik ve toplumsal sonuçlarını çözmekten çok teknolojik yenilikleri ön plana çıkarmakla sınırlı kalıyor. Bu durum, yapay zekanın toplumsal etkilerinin daha derin bir şekilde ele alınması gerektiğini gösteriyor. YZ'nin etkileri; gelir eşitsizliği, iş güvencesi ve sosyal adalet bağlamında incelenmeli ve bu yeni teknolojilerin toplumun geniş kesimlerine fayda sağlama için somut politikalar geliştirilmelidir.

Sonuç olarak, yapay zekanın ekonomik ve toplumsal sonuçları üzerine yapılan tartışmalar, sadece teknolojik gelişmelere odaklanmamalı; aynı zamanda daha adil bir toplum yaratma çabalarıyla da ilişkili olmalıdır. Şirketlerin çıkarları doğrultusunda şekillenen stratejiler, sosyal adaletin sağlanmasına katkı sağlamaktan ziyade güç dinamiklerini derinleştirme riski taşımaktadır. Bu nedenle etik açıdan bu projelerin sorgulanması ve toplumsal fayda sağlama amacıyla yeniden değerlendirilmesi önemlidir.

YZ ve İşgücü İlişkisi: Gizli Maliyetler ve Adaletsiz Çalışma Koşulları

Yapay zeka teknolojilerinin yükselişi, yalnızca bilimsel bir atılım değil; aynı zamanda insan emeği, doğal kaynaklar ve toplumsal adalet açısından büyük bir dönüşümün habercisi. Ancak bu devrimin görünmeyen maliyetleri var. YZ sistemlerinin geliştirilmesi fiziksel kaynaklara olan bağımlılığı artırıyor ve bu durum, çevresel tahribat ve insan sağlığı üzerinde ciddi etkiler yaratıyor. Özellikle lityum gibi minerallerin madenciliği hem doğaya hem de bu sektörde çalışan işçilere zarar veriyor. Peru'daki lityum madenlerinde, çoğu düşük ücretle çalışan madenciler, tehlikeli koşullarda uzun saatler boyunca çalışıyor. Yerel köylüler ise topraklarının, derelerinin ve hatta geçim kaynaklarının yok olmasına tanıklık ediyor. YZ'nin sunduğu kolaylıklar ve ilerlemeler, bu tür sorunları gölgede bırakırken yapay zekanın gerçekten kimin yararına olduğu sorusu daha fazla önem kazanıyor.

Bununla birlikte yapay zeka ile ilgili işler genellikle emek sömürsünün bir başka biçimini temsil ediyor. YZ'nin gelişiminde kritik öneme sahip olan veri etiketleme, genellikle düşük ücretli ve güvencesiz işler kategorisinde yer alıyor. Hindistan'daki birçok genç dünya çapında kullanılan YZ sistemlerine veri sağlamak için saatlerce monoton veri etiketleme işleriyle uğraşıyor. Bu işler düşük maaşlar ve herhangi bir güvence olmaksızın yapılırken, işçilerin ne sosyal hakları ne de iş güvenceleri var. 2008 ekonomik krizinden bu yana Kuzey ülkelerinde bile pek çok yeni iş "alt istihdam" kapsamına giriyor. Gig ekonomisiyle birleşen bu işler, çalışanların sürekli belirsizlik içinde kalmalarına ve yoksulluk sınırının altına düşmelerine neden oluyor.

Bu dinamikler, tarihsel sömürünün ve özel mülkiyetin getirdiği adaletsizliklerin bir uzantısı olarak değerlendirilebilir. John Locke, özel mülkiyeti bireysel özgürlüğün temel bir unsuru olarak savunurken aslında sömürgecilik ve kölelik

gerçekleşen büyük çaplı toprak hırsızlıklarını ve zorunlu çalıştırmaları meşrulaştırıyordu. Bugün teknoloji sektöründe yaşanan haksızlıklar, bu tarihsel adaletsizliklerin modern bir versiyonu gibi karşımıza çıkıyor. Amazon'un depolarında ya da Tesla'nın lityum tedarik zincirinde çalışan işçiler, kölelik dönemindeki gibi doğrudan zorla çalıştırılmıyor olabilir, ancak işçi hakları ihlalleri ve düşük ücretler, geçmişteki sömürü sistemlerinin izlerini taşıyor.

Kolektif Hareketler: Hak Mücadelesi ve YZ'nin Geleceği

Yapay zeka ekonomisinin yükselişiyle birlikte, özellikle yaratıcı mesleklerde çalışanlar için iş güvencesi ve emeğin değeri üzerine tartışmalar derinleşmeye başladı. Bu süreçte, 2023 yılında Amerika'daki senaristlerin başlattığı grev, sadece ekonomik taleplerin değil aynı zamanda insan yaratıcılığının geleceğinin de korunması gerektiğini gözler önüne serdi.

Yazarlar Derneği (WGA) üyeleri, yapım stüdyolarıyla olan sözleşmelerin değişen medya dünyası ve dijital platformlardaki içerik üretim modelleriyle uyumlu hale getirilmesi için mücadeleye başladılar. Artan iş güvensizliği, senaristlerin hem maddi haklarını koruma hem de yaratıcılıklarını sürdürülebilir kılma çabalarını zorunlu hale getirdi. Ancak senaristlerin grevi, sadece ücretlerin artırılmasını talep etmekten ibaret değildi; aynı zamanda yapay zeka ve otomasyon teknolojilerinin yaratıcılık üzerindeki etkilerine karşı bir duruş niteliği taşıyordu.

Yapay zekanın hikaye üretimi, içerik yazımı ve dijital sanat gibi alanlarda giderek daha fazla kullanılması, yaratıcı emeğin değersizleştirilmesi riskini doğurdu. Senaristler ise bu sürece karşı çıkarak yaratıcı işlerin yalnızca teknik süreçlere indirgenemeyeceğini, hikayelerin ve sanatın özünde insan dokunuşunun bulunduğunu vurguladılar. Yapay zekanın sadece bir araç olarak kullanılabileceğini ancak yaratıcılığın tamamen insana özgü bir yetenek olduğunu hatırlattılar.

Worldcoin gibi projelerin gündeme geldiği bu dönemde senaristlerin mücadelesi, insan emeği ve yaratıcılığının korunmasının ne kadar önemli olduğunu bir kez daha gözler önüne serdi. Yapay zeka ve otomasyonun yaygınlaştığı bir dünyada, yaratıcı mesleklerin geleceği üzerinde kontrol sahibi olmak, sadece yaratıcı bireylerin değil, toplumun tamamının ortak çıkarı haline geldi.

Bu grev, yapay zeka teknolojilerinin yaratıcı işler üzerindeki etkisinin nasıl etik sorunlar doğurabileceğini de ortaya koydu. Senaristler, iş güvencesi, adil ücret ve insan yaratıcılığının korunması için toplu bir hareket başlattı. Bu süreçte, sadece kendi mesleklerine sahip çıkmakla kalmayıp, yapay zeka ve insan emeği arasındaki ilişkiyi de sorguladılar.

Senaristlerin 2023 yılında başlattıkları grev, aylar süren kararlı mücadelenin ardından başarıyla sonuçlandı. Grev sonunda senaristler daha iyi ücretler, iş güvencesi ve yapay zekanın yaratıcı süreçlerde kullanımı konusunda önemli kazanımlar elde ettiler. Yapılan yeni sözleşmelerle senaristlerin maaşlarında kayda değer artışlar sağlanırken dijital

platformlarda üretilen içeriklerden elde edilen gelirlerin adil bir şekilde paylaşılacağı garantisi verildi. Ayrıca, yapay zekanın senaryo yazımında kullanılmasına sınırlamalar getirildi; senaristlerin yaratıcı süreçlerdeki temel rolü korunarak insan emeği ve yaratıcılığının vazgeçilmez olduğu bir kez daha vurgulandı. Bu kazanımlar sadece senaristlerin değil, yaratıcı sektörlerde çalışan tüm bireylerin haklarını ve geleceğini güvence altına alma açısından büyük bir adım oldu. Bu grev, bir kez daha gösterdi ki teknolojik ilerlemeler ne kadar hızlı olursa olsun insanların sesleri ve dayanışması her zaman en güçlü değişim aracı olmaya devam edecek.

Sonuç: Etik AI ve Gelecek İhtimalleri

Yapay zeka ve işgücü arasındaki ilişki, teknoloji ile insan emeği arasındaki köklü bağları ve toplumsal adalet arayışını yeniden gündeme getiriyor. YZ sadece teknolojik bir gelişme değil, aynı zamanda toplumsal yapıları ve iş dinamiklerini değiştirme potansiyeline sahip. Ancak bu değişim sadece teknolojik ilerlemeyle sınırlı kalmamalı. Çalışanların hakları, sosyal eşitlik ve sürdürülebilir üretim süreçleri, YZ'nin geliştirilmesinde öncelikli değerler haline gelmeli.

Etik yapay zeka yalnızca bir teknik çözüm değil, toplumsal bir dönüşümün de anahtarı olabilir. YZ sistemlerinin tasarımında adalet, eşitlik ve insan haklarını gözetken bir yaklaşım benimsemek, gelecekte daha adil bir dünya için gerekli. Bu süreç, yalnızca teknoloji uzmanlarına değil aynı zamanda işçilere, topluluklara ve toplumsal hareketlere de sorumluluk yükleyen bir kolektif çabanın ürünü olmalı.

Sonuç olarak, etik YZ ve iş gücü arasındaki ilişki, geleceğin teknoloji dünyasını şekillendirmede kritik bir öneme sahiptir. Teknolojinin toplumsal yapılar üzerindeki etkilerini anlamak sadece bugünün değil, yarının iş ve yaşam koşullarını da adil bir zemine oturtmanın anahtarıdır. Bu yüzden kolektif hareketler, işçi hakları ve toplumsal adalet arayışı, AI'nın gelecekteki gelişiminde belirleyici bir rol oynamaya devam edecek.

BALKANLAR: KİM, KİMİNLE, NEDEN?

ATA MİRAC KILINÇARSLAN

Balkanlar, kimilerimiz için aile bağlarının olduğu diyar, kimilerimizin de nasıl koruyamadık diye içinden geçirmeden edemediği bir yer. Eskilerin Rumeli de dedikleri Balkanlar bölgesi; Yunanistan, Bulgaristan, Kuzey Makedonya, Arnavutluk, Bosna-Hersek, Karadağ, Sırbistan, Kosova, Hırvatistan, Romanya'nın bir kısmı (Tuna Nehri ile Karadeniz arasında kalan bölümü), İtalya'nın çok küçük bir bölümü (Trieste civarı) ve Trakya'yı kapsar. Bölgede tarih boyunca Roma, Bizans ve Osmanlı gibi büyük imparatorlukların yanı sıra yerel halkların kabileleri de hâkim olmuştur ve bu yüzden çok kozmopolit bir yapıya sahiptir. Dünya'nın yazısız bir kuralıdır; bir yerde kozmopolitlik varsa o bölgede kan ve savaş eksik olmaz. Peki tarih boyunca neden Balkanlar bu kadar fazla medeniyete ev sahipliği yapmış? Hemen inceleyelim:

Toprak Verimliliği:

Balkanlar genel anlamda engebeli ve dağlık topraklar ama bu toprakların verimsiz olduğu anlamına gelmiyor. Tam tersine Balkanlar tarıma oldukça elverişli bir bölgedir. Özellikle de hububat ve botanik tarımı açısından çok bereketli bir bölgedir. Bununla beraber hayvancılık, zeytin yetiştiriciliği ve şarapçılık da Balkanlar'ın yaygın tarım faaliyetleri arasındadır. Tabii toprak deyince aklımıza ilk gelen tarımsal ürünler ama Balkanlar aynı zamanda madeni anlamda da zengin bir bölge. Krom, bakır, kurşun ve çinko bölgenin en çok çıkarılan ve işlenen madenleridir.

Stratejik Konum:

Balkanlar bildiğiniz üzere Avrupa'nın güneydoğu sınırlarıdır. Bu yüzden Avrupa içine doğru genişlemek isteyen medeniyetler önce Balkanlar'dan geçmek zorundaydı. Tabii bu zorunluluk tarih boyunca bu bölgede durmak bilmeyen savaşları ve akınları beraberinde getirmiştir. Balkanlar'da antik çağlardan beri çeşitli kavimler zaten yaşamaktaydı. İliyalılar (Bugünkü Arnavutların ataları), Helenler (Bugünkü Yunanların ataları), Skordiskler (Antik Çağda yaşamış bir Kelt kavmi), Romanlar ve Daçyalılar (Romanya ve Moldova'da yaşamış bir kavim) önemli örneklerdir. Daha sonradan ise Bulgarlar, Avarlar, Hunlar ve Slavlar bölgeye akınlar başlatmıştır. Ve şaşırtıcıdır ki Slavlar bugün bildiğimiz Balkan devletlerinin çoğunun atasıdır. Bununla beraber dinlerin ortaya çıkmasıyla, medeniyetler dinlerini daha geniş topraklara yaymak için de Balkanlar'a uğrar olmuş. Günümüzde birçok farklı dinin farklı mezheplerinin mensupları bu topraklarda yaşarlar. Arnavutluk ve Kosova'daki Bektaşî tekkeleri, Bosna-Hersek'teki Nakşibendi dergâhı, Ohri'deki Sveti Naum Manastırı, Belgrad'daki Şukkat Şalom Sinagogu bunun en güzel örneklerindendir.

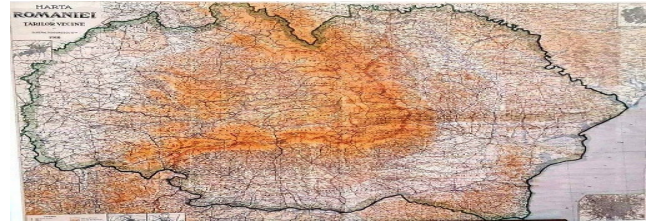
Sorun da zaten burada başlıyor. Farklı etnik grupların, dinlerin ve mezheplerin bir arada yaşaması Balkanlar'ı kolay bir hedef haline getiriyor. Tek bir kıskırtmayla bütün Balkan coğrafyası alev alabiliyor. İşte bu yazımızda kim, kiminle, neden sorun yaşamış ve halen yaşamakta, bunun sebeplerini araştıracağız. Hazırsanız, başlıyoruz...

Dobruca Sorunu: Romanya-Bulgaristan:

Kuzey ve Güney Dobruca

Dobruca, Bulgaristan ve Romanya'nın sınırında bulunan ve Bulgaristan'ın kuzeydoğu sahil şeridini, Romanya'nın da güneydoğu sahil şeridini oluşturan bölgedir. Bölgedeki etnik gruplar oldukça çeşitlidir: Romenler, Bulgarlar, Tatarlar, Gagavuzlar vs. bu bölgede yaşayan halklardır. Hal böyle olunca, iki devlet arasında bu bölge için sorun çıkmaması kaçınılmazdır. 1878'te 93 Harbi'nden sonra yapılan Berlin Antlaşması ile bölge ikiye bölünerek kuzeyi Romanya'ya güneyi de Bulgaristan'a verilmiştir. Antlaşmanın yapıldığı tarihe ve savaşa bakacak olursak zaten bu iş Rusya'nın rızası olmadan yapılamazdı. Bu da demek oluyordu ki Rusya'nın Balkanlar'daki emelleri sadece onlara Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlıklarını kazandırmak değildi. Aynı zamanda o ülkelerin sorunlu bölgelerini daha da sorunlu hale getirmek istiyordu. Ayrıyeten Romanya Dobruca karşılığında tamamen Romen nüfustan oluşan, kendi öz toprağı olan Besarabya'yı Rusya'ya bırakmak zorunda kalmıştı. Rusya'nın sunduğu bu geçici çözüm sadece 36 yıl dayanabildi. 1913'te, İkinci Balkan Savaşı'nda Romanya Dobruca'nın tamamını işgal ederek Bulgaristan'daki Güney Dobruca'yı da ilhak etmişti. Bu ilhak Bulgaristan'ın 1. Dünya Savaşı'nı kaybetmesiyle tescillenmiş oldu. Durum 1940'a kadar böyle devam etti. 1940'ta ise Hitler'in Romanya'ya dayattığı Krayova Antlaşması ile Bulgaristan tekrardan Güney Dobruca üstünde hakimiyet sağladı. Bu antlaşma ile bölgede yaşayan Romenler ve Bulgarlar için bir nüfus mübadelesi de gerçekleştirildi. Yaklaşık 80.000 Romen vatandaşı ile 65.000 Bulgar vatandaşı zorunlu olarak göç ettirildi. Krayova Antlaşması'nın önerdiği sınırlar 1946'daki Paris Barış Konferansı'nda da onaylanınca iki ülke arasındaki sınır kavgası sona ermiş oldu.

1918 Romanya Haritası

Sorunun Olası Nedenleri:

Temelsizlik: İki ülkenin de uzun süre başka bir devletin egemenliği altında yaşadıkten sonra bağımsız olur olmaz gelişme ve büyüme isteği bana göre bu krizin başlıca nedenidir. Çünkü bu tarz

lkeler daha büyük ülkelerin desteği olmadan ne gelişebilir ne de yaşayabilir. Olay özelinde de baktığımız zaman iki ülke de zamanında Rus arlığı'nın desteği ile kurulmuş lkeler. Ki zaten Berlin Antlaşması'nda da Rusya'nın sunduğu çözümü kabul ettiler. Ama gelin görün ki Rusya'nın sunduğu bu bölgeyi kuzey ve güney olarak ikiye bölme çözümü çok sürmeden patlak verdi. Çünkü Rusya, bölgeyi sağlıklı ve sürdürülebilir şekilde barışa kavuşturacak bir çözüm sunmamıştı. Rusya'nın sunduğu zm Bulgaristan'ı ve Romanya'yı çözüm için tekrardan Rusya'nın kapısını almasını sağlayacaktı. Krayova Antlaşması da tam bu yüzden başarılı oldu ve günümüzde hala o antlaşmanın çizdiği sınırlar kullanılmakta. Acımasızca olsa da nüfus mübadelesi yapılmıştı ve insanlar kendi topraklarında yaşamaya başlamıştı.

Düzensizlik: Bu sorun aslında ilk sorunda bahsettiğim hususlardan kaynaklı diyebiliriz. Çünkü iki ülke de bağımsızlıklarını çok yeni kazanmasının yanı sıra iki ülke de asırlardır işleyen düzenlerini bırakıp yeni bir düzen kurmaya çalışıyorlardı. Bundan dolaydır ki ikisinin de vatandaşlarının yaşadığı bölge pek tabii ki düzensizlikten en çok nasibini alan yer olacaktı.

Ege Makedonya'sı (Alttaki), Pirin Makedonya'sı (Sağdaki) ve Vardar Makedonyası (stteki)

İsim Sorunu: Kuzey Makedonya – Yunanistan

“Kuzey Makedonya diye ülke ismi mi olur?” diye içinizden geirmış olabilirsiniz. Haklısınız, çünkü göçmen bir annenin çocuğu olarak olayın yaşandığı sıralarda ben de öyle yapmıştım. Bildiğiniz üzere eskiden Balkanlar'da bu kadar fazla ülke yoktu, çünkü Yugoslavya devleti vardı. Bu devlet, içinde bugünkü adlarıyla Slovenya, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Karadağ, Kosova, Kuzey Makedonya ve Sırbistan'ı barındırıyordu. Fakat 1991 yılında o zamanki adıyla Makedonya Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan edince işler karıştı. Çünkü Makedonya Cumhuriyeti'nin hkimi olduğu Vardar Makedonyası tarih boyunca Bulgarların, Yunanların ve Sırpların üzerinde hak iddia ettiği bir coğrafya olmuştur.

Karmaşık geldiyse, şöyle anlatayım: Makedonya bölgesi, coğrafî olarak üç parçaya ayrılır. Vardar Makedonyası (bugünkü Kuzey Makedonya toprakları), Pirin Makedonyası (Bulgaristan sınırları içindedir) ve Ege Makedonyası (Yunanistan sınırları içindedir). İşte Yugoslavya'dan ayrılan Vardar Makedonyası, ülkenin resmi adını Makedonya Cumhuriyeti olarak açıklayınca Yunanlar duygusal bir biçimde küplere binerek buna karşı ıktı. Hatta Makedonya Cumhuriyeti'nin o dönemde kullanmak istediği bayrağa bile Yunanlar itiraz etmişti. Çünkü Yunanlar o bayrağın Ege Makedonyasındaki Makedonlara ait olduğunu öne sürmüştü. Ara bilgi: Yeni bayrakta da pek değişen bir şey yok, sadece tasarımıyla biraz oynanmış. 1995 yılına gelindiğinde ise iki devlet masaya

oturdu ve bu soruna bir çözüm getirilmesi gerektiğine karar verdi. Ama görüşmeler beklendiği gibi uzlaşı havasında geçmedi ve sonuçta geçici bir anlaşma ile durum “şimdilik” çözüme kavuştu. Makedonya Cumhuriyeti, resmi adını Eski Yugoslav Makedonya Cumhuriyeti

Yunanların itiraz ettiği Makedon bayrağı

(Former Yugoslav Republic of Macedonia) olarak değiştirmişti ve Yunanların karşı çıktığı bayraktan vazgeçip yeni bir bayrak kullanmayı kabul etmişti. lke 1993 yılında BM'ye de ye olmuştu. Fakat bu bayrak meselesi o tarihlerde çözümlenemediği için

Makedon bayrağı göndere ekilmemişti. Ama Yunanların şikayetleri bitmek bilmiyordu. Bu sefer de imzalanan geçici anlaşmayı ihlal ederek Makedonya'nın uluslararası örgütlere ye olmasını engelliyorlardı. Örneğin 2008 yılında Makedonya'nın NATO yeliği Yunanistan tarafından reddedilmişti.

Geçici Antlaşmadan sonra kullanılan Makedon bayrağı

Bu durum, 2018 yılına kadar böyle devam etti ve taraflar birbirlerinin isteklerine çok fazla yanaşmadı. Ama 2018 yılında Yunanların devam eden baskısıyla hkmet, anlaşmak zorunda kaldı. Yunanistan, Makedonya ve Arnavutluk arasında kalan bir gle de ismini veren Prespa şehrinde bir anlaşma imzalandı. Prespa Anlaşması'na göre artık ülkenin ismi Makedonya ya da Eski Yugoslav Makedonya Cumhuriyeti değil, Kuzey Makedonya Cumhuriyeti olacaktı. Buna karşılık Yunanlar ülkenin vatandaşlarını Makedon olarak nitelendirmeyi de kabul etti. Anlaşma referandumla halk nezdinde de kabul görünce her şey resmîyete dökülmüş oldu. Anlaşmadan bir yıl sonra Makedonya resmen bir NATO yesi oldu ve şu sıralar da AB yeliği için şansı giderek artmakta.

Anlaşmanın Makedonya için olumlu ekonomik sonuçları belki oldu ama halk bundan memnun değil. Çünkü internet aleminde bile alay konusu oldular. Zaten eskiden beridir Sırp ve Bulgarlar tarafından dalga geçilen bir ülkeydi Makedonya. Bu anlaşmadan sonra da Yunanlar “Biz istedik, siz yaptınız.” gibi sözlerle dalga geçer oldular.

1. Murad'ın Priştine'deki kabri (Daily Sabah, 2021)

Balkan coğrafyasının en karmaşık meselelerinden biri: Kosova. Tarih boyunca Arnavutlar ve Sırlar arasında paylaşılamayan bir bölge olan Kosova, aslında bugün de benzer sorunlarla karşı karşıya. Kosova'nın güneyinde Arnavut ve Türk nüfus yoğunlukta iken kuzeyinde (özellikle Mitrovica bölgesinde) Sırlar yaşamaktadır. Aslında Kosova'nın yaşadığı sorun tam da bundan kaynaklanmaktadır: Milli benlik duygusu yüksek iki milletin yaşadığı bölgeyi bir türlü terk etmemesinden ve birbirine karşı tahammülü olmayışından.

Kosova meselesinin arka planını daha iyi anlayabilmeniz için hem genel olarak Kosova'nın yapısını anlatacağım hem de zamanı biraz geri saracağım. Kosova, coğrafi olarak Arnavutluk, Kuzey Makedonya, Karadağ ve Sırbistan arasında konumlanmıştır. 2011 itibarıyla demografik olarak nüfusunun %92,9'unu Arnavutlar, %1,6'sını Boşnaklar, %1,5'ini Sırlar, %1,1'ini Türkler, %0,9'unu Aşkaliler (Balkanlarda yaşayan Mısır asıllı Arnavutlar), %0,7'sini Mısırlılar, %0,6'sını Goraniler (Kosova'nın güney kesiminde yaşayan Müslüman bir halk), %0,5'ini Romanlar ve kalan %0,2'sini çeşitli milletlerden insanlar oluşturur.

Kosova'nın nüfus hakimiyetini Arnavutlar bugün ellerinde bulunduruyor evet ama toprak olarak Kosova Osmanlı'dan önce genelde çeşitli Sırp prensliklerinin ve krallıklarının kontrolü altındaydı ve nüfus çoğunluğu da Sırların elindeydi. Arnavutlar ve Sırlar bu dönemlerde birçok kez Kosova'ya hâkim olabilmek için birbirleriyle karşı karşıya gelmiştir. 1389'da ise Kosova'da Türk hakimiyeti vuku buldu. Sultan Murat Hüdavendigar'ın Sırp savaşı Miloş Obilić tarafından şehit edildiği savaşta Osmanlı ordusu Sırları yenerek Kosova'yı fethetti. Osmanlı'nın Kosova'da kesin hakimiyet sağlaması 1479'u bulmuştu. Kosova'ya hâkim olduğu 1479 ile 1912 yılları arasında Osmanlı Devleti, Kosova'yı Türkleştirmek için genel olarak Balkan coğrafyası fetihlerinden sonra yaptığı gibi Anadolu'dan zorunlu göç hareketleri organize etmiştir. Osmanlı, Kosova'yı Türkleştirmeye çalışırken eş zamanlı olarak Müslümanlaştırmaya önem vermiştir. Bunu Osmanlı zamanından Kosova'ya 600'den fazla caminin kalmasından anlıyoruz. Yani bir anlamda Kosova aslında sadece milliyetçi Arnavutlarla Sırların çatışma mevzusu değil, İslam ile Hristiyanlığın da bir mücadelesi halini almıştır.

Peki günümüzdeki sorun ne?

Günümüzdeki sorun aslında yukarıda anlattığım tarihsel arka plandan kaynaklı. Fakat buna rağmen Yugoslavya'nın babası Josip Broz Tito döneminde Kosova'da Arnavutlar da Sırlar da rahat bir hayat sürüyordu. Yine onun döneminde, 1966 yılında Arnavutçanın Kosova'da resmi dil olarak kabul edilmesiyle birlikte

bölgede yaşayan Arnavut nüfusu daha da çoğalmaya başlamıştı. 1971 yılında da Arnavutluk ile ilişkilerin normalleşmesi üzerine Kosovalı Arnavutlar ana vatanlarıyla bağlantılarını kurabiliyorlardı. Sırlar bunları pek hoş karşılamasa da o dönemde pek bir ses çıkmamıştı. Ama tabii ki bir yandan Kosova'nın özerkliğini istemediklerini ve Sırbistan'a tekrardan bağlanması yönündeki taleplerini de dile getiriyorlardı.

Sırların gerilmesi 1981 yılında, Tito'nun ölümünden bir yıl sonra başladı. O yıl Kosova'da Priştine Üniversitesindeki öğrenciler bir protesto başlattı. Protestonun amacı 1974 Anayasası ile Kosova'ya verilen özerkliğin yükseltilecek şekilde Kosova'nın da Yugoslavya'nın federal cumhuriyetlerinden biri olmasının yanı sıra; işsizlik, kötü yönetim, enflasyon ve yolsuzluklara karşı çıkmaktı. Bu dolaylı yoldan Yugoslavya'nın sosyalizm yorumu olan yarı-konfederalizm ve özyönetim mekanizmalarını da tehdit ettiği için liderler bu protestoları örgütleyenleri aynı zamanda karşı-devrimci olarak nitelendirdiler. Asıl felaket 1989 yılında başlayacaktı. 1986'da Sırp Komünist Partisinin başına atanan Slobodan Milošević'in Yugoslav Komünist Partisinin başına geçmesiyle Sırbistan politik olarak çok güç kazanmıştı. Bu sayede politikalar tabii ki Sırbistan menfaatleri doğrultusunda düzenleniyordu. Milošević sıkı bir Sırp milliyetçisiydi ve bunu gizlemekten çekinmiyordu. Mesela meşhur Gazimestan konuşmasında Sırlara, Kosova'da nüfus çoğunluğunu Arnavutlara bırakmamalarını telkin ediyordu.

Milošević aslında sosyalist Yugoslavya'nın dağılma sürecinde olduğunun farkındaydı fakat o, bunu toparlamak yerine bir "Büyük Sırbistan" kurma hayaline girişmişti. Bu Büyük Sırbistan'ın içerisinde başka etnik unsurlara yer yoktu ve Slovenya hariç bütün Yugoslav ülkelerinden alacakları toprak parçalarının olduğunu düşünüyordu.

**Vojislav Šešel tarafından hazırlanan,
Virovitica-Karlovac-Karlobag hattını batı sınırı
olarak kabul eden Büyük Sırbistan haritası
(basarisiz olmuştur)**

Takvimler 1990 yılını gösterdiğinde ise Sırlar artık niyetlerini açık açık belli ediyorlardı. İçine Kosova'yı da alan Büyük Sırbistan'ı kurmak için çalışmalara başlamışlardı. "Olağanüstü Haller Yasası" ile Kosova'nın özerkliği kaldırıldı.

Fakat bu yasanın oylanma usulü ile alakalı çok büyük sıkıntılar var. Oylamanın yapıldığı salon, polisler ve istihbarat görevlileri ile dolu olduğundan dolayı özgür oylama ortamı sağlanmamıştı. Fakat tabii Kosovalılar da boş durmuyordu. Aynı yıl Kosova'da da bir Anayasa hazırlandı ve Kosova o anayasaya göre kendini ülkede ırk ayrımı yapmaksızın herkesin kanun önünde eşit olduğu özgürlükçü bir cumhuriyet olarak tanımlıyordu. Ve bunun yanında Kosovalı Arnavutlar LDK'yi (Kosova Demokratik Birliği) kurdu. Başında Ibrahim Rugova olan birliğin amacı barışçıl

yollarla Sırbistan'dan bağımsızlık kazanmaktı. Tabii herkes bu kadar barışçıl düşünmüyordu.

Her ihtimali göz önünde bulunduran Kosovalılardan günümüzde sembol isim haline gelen Adem Jashari ve arkadaşları Kosova Kurtuluş Ordusu'nu (KKO – UÇK (Arnavutça)) kurdu ve baskılara karşı silahlı direniş başlatılmış oldu.

Priştine'deki Adem Jashari Havalimanı

Kosovalılar direniş gösterince Sırlar daha sertleşti ve iki taraf da tansiyonun dozajını giderek artırdı. Bu gelişmeler yaşanırken Yugoslavya artık iyiden iyiye dağılmanın sancılarını yaşadığı bir sürece girmişti. Önce Slovenya bağımsızlığını ilan etti. Bunu Hırvatistan, Bosna-Hersek ve Makedonya takip etti. Kosova Kurtuluş Ordusu da bu dönemde daha fazla örgütlendi. 1981'de İsviçre'ye sürgün edilen/göç eden Kosovalı Arnavutlar maddi anlamda destek oldu, Kosova'da kalanlar ise askeri eğitim almaya başladı.

Bosna'daki savaş sona erdikten sonra Sırlar tüm dikkatlerini Kosova'ya vermişti. Zaman geçtikçe taraflar arasındaki gerilim artıyor, uluslararası kamuoyunun çağrılarına rağmen iki taraf da durmamaya yemin etmiş gibi birbirine karşılık veriyordu. Kosova Kurtuluş Ordusu silahlı eylemler yapıyor, Sırbistan ise hem silahlı karşılık veriyor hem de siyasi baskıyı artırıyordu.

Şubat 1998'de ise beklenen oldu ve Sırlar ordu ile karşılık verince savaş resmen başlamış oldu. Zaman geçtikçe savaşın bilançosu artıyordu. Yugoslav Ordusu her gün tanklarla ve uçaklarla Kosova'yı bombalıyordu. Bir süre sonra durum uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmişti. Gelen tepkiler üzerine Sırlar biraz olsun saldırıları hafifletmişti fakat bu kez Kosova Kurtuluş Ordusu'ndan karşı ataklar geliyordu. NATO, bir yandan iki tarafa da ateşkes çağrısı yaparken öbür yandan Sırbistan'a ultimatom vermişti, çünkü Sırlar sadece Drenica'daki Kosova Kurtuluş Ordusu üslerini değil aynı zamanda sivilleri de hedef alıyordu.

Ekim 1998'de taraflar ateşkes için anlaşmıştı. Sıra barış görüşmelerine geldiğinde birkaç ay sonra Fransa'da Rambouillet Kallesi'nde Temas Grubu (ABD, Fransa, Almanya, İtalya, Birleşik Krallık ve Rusya) arabuluculuğunda Arnavutlar ve Sırlar bir araya gelmişti. Hedef, Sırların geri çekilmesini sağlayıp Kosova'da kesin bir çözüm bulunana kadar Kosova'da NATO adına bir barış gücü bulundurmaktı. Fakat bu istek Sırp yetkililerin kendi egemenliğini tehlikeye attığı düşüncesiyle kabul edilmedi. Bunun üzerine ne yapılacağı konusunda tartışmalar sürerken dönemin cumhurbaşkanı Süleyman Demirel Temas Grubu ülkelere ve NATO üyelerine açıkça müdahale edilmesi gerektiğini belirtti. Demirel, bu tutumunda oldukça haklıydı çünkü küçük bir gecikme bile yıllar önce Bosna'da yaşananların tekrarına sebep olabilirdi.

Kosova'ya giren Türk askerinin Prizren'de karşılanması (1999)

Türkiye Mart 1999'da başlayan NATO bombardımanına da destek verdi. Bu bombardıman 78 gün sürmüştü ve günün sonunda Milošević daha fazla direnemeyeceğini anlamıştı. Bu yüzden NATO'nun şartlarını kabul etti. Bu sıralarda BM'nin 1244 sayılı kararı onaylandı ve UNMIK (Birleşmiş Milletler Kosova Geçici Yönetim Misyonu) kuruldu. Bu misyonun önemli görevleri savaş sebebiyle yerlerinden edilen mültecilerin Kosova'ya dönüşünü sağlamak, Kosova'da insan haklarının geçerliliğini sağlamak, demokratik unsurları desteklemek olarak sıralanabilir.

Ardından bölge 2008 yılına kadar BM kontrolünde kaldı. NATO da bölgeyi korumak için bir barış gücü oluşturdu. Bu barış gücü hala aktif olarak Kosova'da görev yapmaktadır ve himayesinde 28 ülkenin personeli bulunmaktadır. Ekim 2023'ten itibaren de barış gücü Türk Silahlı Kuvvetleri komutasındadır.

2008 yılında resmen bağımsızlığını ilan eden Kosova hala zaman zaman Sırbistan ile sınırda gerilimler yaşamaya devam ediyor. Avrupa'nın en genç cumhuriyeti olan Kosova, Sırbistan ile ilişkileri normalleştirmek adına Avrupa Birliği nezdinde diplomatik çalışmalarını sürdürse de yakın zamanda bu çok mümkün görünmüyor. Çünkü siyasi olarak bir çözüm bulundu belki ama toplumsal seviyede bir çözüm bulunamadı ve halk hala bu konuda çok öfkeli. Halen daha duvarlara Sırp karşıtı veya destekleyici sözler yazılmaya devam ediliyor. Bence halk nezdinde kalıcı çözüm bulunmadan da toplumsal barışın tesis edilmesi zor.

Geldik Balkanlar'ın en kanlı sorununa. Kosova sorununda da az çok değindiğim üzere Tito'nun vefatından sonra Yugoslavya'nın siyasi ve toplumsal yapısında bozulmalar başlamıştı. Tabii Yugoslavya'nın dağılmasında sadece Tito'nun ölümü etkili olmamıştır. Aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin zayıflayıp dağılması, ABD'nin serbest piyasa ekonomisini başarılı bir şekilde global olarak uygulaması, Tito'nun kurmaya çalıştığı özyönetim mekanizmasının suistimal edilip çökertilmesi, Yugoslavya'nın Sovyetler Birliği tarafından yalnızlaştırılması gibi etkenler de sayılabilir. İşte bu etkenlerden beslenen olgu ise, Yugoslavya'daki etnik milliyetçilik olmuştur. Bütün cumhuriyetler artık sadece kendi iyiliklerini ve bağımsızlıklarını düşünüyordu. Bosna'nın onlardan bir farkı vardı, onlar böyle değildi. Bosna'nın düşündüğü şey onlar ayrılırsa biz de ayrılırız idi. Yani doğuştan bir bağımsızlık istekleri yoktu.

Saraybosna'daki toplu katliamları simgeleyen yerdeki yapay kan izleri, yazar tarafından fotoğraflandı.

Günümüzde Bosna-Hersek'te 3.798.671 kişi yaşamaktadır. Bunların %50,1'i Boşnak, %30,8'i Sırp, %15,4'ü de Hırvat'tır. Bu üç halkın dili de ülkede yaygın olarak konuşulur ve aynı zamanda resmi dildir. Yani ülke çok uluslu bir yapıya da sahiptir. İdari yapısına bakacak olursak iki entite ve bir özel bölge olmak üzere ülke üç parçaya bölünmüştür. Bunlar ülkenin %51'ini elinde bulunduran "Bosna-Hersek Federasyonu", ülkenin %49'unu topraklarında bulunduran Bosna'daki Sırlara ait olan "Sırp Cumhuriyeti" ve bu iki entiteden (devletçik) de ayrılan Brcko özel bölgesidir. Bu bölgeler Bosna Savaşı'ndan sonra imzalanan Dayton Antlaşması ile resmîyet kazanmıştır.

Bosna'daki asıl sorun Kosova'daki ile neredeyse aynıydı. Yine Sırların kendilerini Ortodoksların koruyucusu olarak görmelelerinden gelen bir dini sorumluluk duygusu ve Büyük Sırbistan fikri. Bu arada Dünya literatüründe savaşın faturası genelde sadece Sırlara çıkarılır ama şunu belirtmek lazım ki Bosna'ya sadece Sırlar saldırmadı. Hırvatların sebep olduğu birçok olay da var bu savaşta. Ki Hırvatistan'ın da "Büyük Hırvatistan" gibi bir ideali mevcuttu ve bu ideal Bosna'daki Hırvatların yaşadığı toprakları içine alıyordu.

1991 yılında Slovenler ve Hırvatlar bağımsızlıklarını ilan etmişti. Onların da bağımsızlığı çok kolay olmamıştı, ikisi de savaşarak bağımsızlıklarını kazandı. Ama Bosna-Hersek'in vereceği

mücadele hepsinden kanlı ve ağır olacaktı. Bosnalı Sırlar Bosna-Hersek devletinden önce davranıp devlet içinde devlet kurmaya çalışarak bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bu gelişmeden sonra hemen Bosna-Hersek de bir halk oylaması düzenleyip bağımsızlığını ilan edince ortalık karışır. Bosna-Hersek bağımsızlığını ilan ettikten kısa bir süre sonra başkent Saraybosna saldırıların hedefi olmaya başlamıştı. Bosna'nın maruz kaldığı bir diğer dezavantaj da coğrafi konumuydu. Denize erişim olmadığı için illegal yollardan silaha erişimleri mümkün değildi. Bu yüzden kendi imkanlarını kullanarak ne kadar başa çıkabilirlerse o kadar var olabileceklerdi.

Bosna Savaşı yakın tarihimizin en kanlı ve utanç verici insanlık suçlarından biridir. Buna insanlık suçu dememin sebebi insanların acımasızca ve toplu şekilde öldürülmesidir. Aslında İsrail'in bugün Filistin'de yaptıklarından hiçbir farkı yoktur. Konumuza dönecek olursak, bu toplu ölümlerden en çarpıcı olanı tabii ki Srebrenitsa'daki soykırımdır. Fakat uluslararası arenayı harekete geçiren saldırı Markale pazar yerindeki katliamlardır. İki tane Markale katliamı yaşanmıştır. Bunlardan ilki 1994'te 68 kişinin hayatını kaybettiği ve 144 kişinin yaralandığı, sonucunda da NATO'nun harekete geçerek Sırbistan'a ultimatom verdiği saldıdır.

Srebrenitsa'da yaşananlar ise tüm Dünyanın utanması gereken sahnelerdir. İkinci Dünya Savaşından sonraki en büyük toplu katliamın yapıldığı Srebrenitsa'da 8.000'den fazla Boşnak katledilmiştir. Üstelik bölge, BM'nin Bosna'da ilan ettiği 8 güvenli bölgeden biriydi ve Hollanda Ordusu'nun denetimi altındaydı. Burada Hollanda'nın sorumsuzluğuna ayrı bir parantez açmak istiyorum. Şimdi elinizde bir ordu var ve size bir şehrin güvenliği teslim edilmiş. Yapacağınız şey çok basit, savunmak. Hollanda ise ne yaptı? Sırlarla diyaloga girdi ve Sırların şehre girmesine müsaade etti. Yıllar sonra da bir önceki Hollanda Cumhurbaşkanı Mark Rutte de bölgeye giden askerler için imkânsız bir görevi gittiklerini söyledi. Yani bu görevi almaları için kimse kafalarına silah da dayamadı ama aldıkları görevden de şikayetçi oldular. Anlayacağınız kimse işini düzgün yapmadığı için olan 8.372 masum insanın canına ve milyonlarca başka kişinin hafızasına oldu. Srebrenitsa Kasabı Ratko Mladić önderliğindeki Sırp ordusu ise bölgede her gün peynir ekmek yer gibi insan öldürüyorlardı. O da cezasını şu anda müebbet hapisle çekiyor ama gidenin yeri dolmuyor tabii ki.

Yıllar yılları böyle kovaladı, her gün masum insanlar vahşice öldürüldü. Gerçekleştirilen ikinci Markale saldırısı NATO'nun sabrını taşıran son nokta olmuştu. Bu saldırıdan sonra NATO bölgeye askeri müdahale kararı almış, 21 gün süren müdahalede Sırp hedefleri vurulmuştur. Bu savaşın devam ettiği esnada Hırvatlarla Sırlar da savaşıyordu; yani üçgen biçiminde birbirleriyle savaşan üç ülke vardı. Hırvatistan da BM desteğini alınca cep hede Sırları mağlup etmeyi başarmışlardı. Bu yüzden günün sonunda Sırlar barışa razı olmak zorunda kalmıştır.

14 Aralık 1995'te ABD'nin Ohio eyaletinin Dayton kentinde taraflar Dayton Antlaşmasını imzalamışlardır. Antlaşmaya göre Bosna-Hersek bağımsız bir devlet olacak, bu devletin içinde Boşnaklara ve Sırlara birer entite verilecekti. Bu entitelerin dışında kalan Brcko bölgesi ise bugün federasyon içinde hala özel statüde varlığını devam ettirmektedir.

Balkanlar gibi bir coğrafyada sorunların bunlarla sınırlı olması tabii ki beklenemezdi ancak detaylıca anlattıklarım en göze çarpan ve dünya gündemini meşgul edenleriydi. Minör problemler kısmında daha çok pek fazla uğraşılmayan, tartışılmayan ve silahla çözülmeyen sorunlardan bahsedeceğim.

Hırvatistan-Slovenya: Deniz Sorunu

Yugoslavya dağıldıktan sonra sınırlar hakkında neredeyse bütün ülkelerle alakalı bir sınır problemi ortaya çıkmıştı. Slovenya'nın tek problemi, Yugoslav devletlerinden tek komşusu olan Hırvatistan ile gelişti. Sorun Piran Körfezi'ni iki ülkenin paylaşamamasından kaynaklanıyor. Hatta bu durum zamanında Hırvatistan'ın AB üyeliği yolundaki engellerden biriydi. Bu sorun aslında hiç başlamaması gereken bir sorundu, fakat Slovenya sınırlar düzenlenirken eski taslağı reddedip yeni haklar iddia edince sorun ortaya çıktı. Uluslararası Daimî Tahkim Mahkemesi Slovenya'nın körfezden daha büyük pay almasına hükmetse de Hırvatlar bu kararın Slovenya lehinde taraflı bir karar olduğu düşüncesinde olmaya devam etti ama somut hiçbir adım atılmadı ve durum mahkemenin hükmettiği gibi kaldı.

Hırvatistan-Bosna-Hersek: Neum

Hırvatistan ve Bosna-Hersek yakınlaştırılmış haritası (Millî Gazete, 2021)

Hırvatistan tam olarak toprak bütünlüğü olmayan bir ülkedir. Ülkenin turizm kapısı Dubrovnik ile ana karası birbirinden ayrıdır. Çünkü ikisinin arasına Bosna-Hersek'in 20 kilometrelik sahil şeridine sahip Neum şehri girmektedir. Hırvatistan buraya bir köprü inşa etmek istemiştir fakat Bosnalı Hırvatların karşı çıkmasıyla bu plan ertelenmişti. Hırvatistan, 2013'te Avrupa Birliği'ne katılınca bu şans tekrardan doğdu ve tam 420 milyon € harcayarak 2.5 kilometrelik Pelješac köprüsünü inşa ederek bu halıya gerçeğe dönüştü.

Yazımda da bahsettiğim üzere Balkanlar'daki sorunlar genel olarak etnik problemlerdir. Balkanlar etnik bakımdan fazlasıyla kozmopolit olmasından sebep bu karışıklıklar tarih boyunca yaşanmıştır. Günümüzde de hem etkileri devam etmektedir hem de ara sıra tekrar patlaklar vermektedir. Tabii bu sorunların sebebini sadece etnik karmaşıklık ile sınırlayamayız, dini ve kültürel bakımdan zengin bir coğrafya olması da bu sorunların çıkmasında etkilidir.

Ama bu sorunların çözümü imkânsız değildir. Makedonya ve Yunanistan veya Romanya ile Bulgaristan arasında diplomatik yollarla ve uluslararası kamuoyunun katkılarıyla bulunan çözüm yolları Balkan devletleri için örnek teşkil etmelidir.

Tabii 25-30 yıl önceki meselelerden dolayı Kosovalılar ve Boşnaklar hala öfkelerini diri tutmakta haksız diyemeyiz ama eğer kalıcı barış ve çözüm isteniyorsa olanları bir kenara bırakıp makul zeminlerde düşünerek önlerine bakmalılar. Çünkü bölgesel barış sağlansa da halklar arasındaki çekişme ve kızgınlık hala devam ediyor. Burada en büyük sorumluluk aslında Sırlara düşüyor, eğer diplomatik olarak adım atarlarsa barışın sağlanması için hiçbir neden yok ama Sırlar her sene bir açıklama krizi veya sınırda gerginliğe sebebiyet vererek olanların tekrar hatırlanmasına sebep oluyor.

Öte yandan saydığımız Balkan devletlerinin hepsi birer Avrupa Birliği üye devleti adayı. Ama eğer sorunlar çözüme kavuşturulmazsa, ya da toplumsal barış sağlanmazsa kısa vadede üyelikleri zor görünüyor. Çünkü AB'nin adaylara koştuğu birinci şart bölgesel barışı bozmamak ve demokratik temeller üzerinde bir refah alanı inşa etmek.

Örneğin Kosovalılar ile Sırlar arasındaki gerginliği sona erdirmek için konu uluslararası siyaset arenasına taşınabilir. Çünkü Kosova'yı tanıyan devlet sayısı hala sınırlı ve bu iki ülke arasında hala zaman zaman krize neden olmaktadır.

Boşnaklar ile Sırlar arasındaki gerginliği tatlıya bağlamak için ise iki ülke arasında kültürel iş birliğinin sıklaştırılması gerek. Çünkü iki millet de birbiriyle oldukça fazla ortak özelliğe sahip, sadece dinleri farklı. Ortak tarihe ve ortak hafızaya sahip iki halk arasında köprü görevi görececek yapılar inşa edilmeli. Bu konuda en büyük sorumluluk hükümetlere ve sivil toplum kuruluşlarına düşüyor. STK'ların bu konuda kilit rol oynayabilecek olmasının sebebi özel girişimle destek alabilirler ve iki ülke için kültür elçiliği yapabilirler. Tabii bunu yapmak için ne kadar istekliler, orası biraz muamma.

QUESTO MONDO NON MI RENDERÀ CATTIVO

ELEŞTİRİ YAZISI

HATİCE KÜBRA COŞKUN

Hikâye, Zerocalcare'nin ana karakter olduğu, yerel anti-faşist ve neo-Nazi gruplarının gerilmesine sebep olan, Roma'nın doğusundaki bir mahallede açılan mülteci sığınağına ülkenin başka bir bölgesinden yine ayaklanmalar sonucu getirilen bir grup mülteciyi ve yerel halkın bu konudaki tepkilerini temel alıp bu süreci anlatmaktadır. Dizi boyunca ana kahramanımız başta olmak üzere herkesin mahallede ve beraberinde ülkede olan mülteci problemine karşı vicdani yükümlülükleri, devletten beklentileri ve istekleri üzerindeki sancılarını konu alarak ilerlediğini görmekteyiz.

Michele Rech, Zerocalcare, Yazar

Günümüzün büyük bir sosyal problemi haline gelmiş olan bu durumu yazar kimsenin imza atıp almak istemediği bir kargo paketine benzetiyor. Yıllardır dünyanın büyük bir problemi olan bu sorunun bu şekilde bir analogi ile basite indirgenmesi ama aynı zamanda durumu tam anlamıyla tasvir etmesi benim için çok özeldi. Çünkü dizinin genel konusunu hatta mülteci problemini bu şekilde özetlemek maalesef mümkün.

Ülkede yerel halkın kaygıları üzerine sürekli yer değiştirmek zorunda kalan dizideki bu grup, en sonunda Zero'nun mahallesine gelir. Yine halkın güvenlik, etnik değişim ve iş imkanlarının tükenmesi gibi sorunlar üzerine olan kaygılarıyla doğan, bir ilkokulun yanına açılmış olan bu sığınagın kapatılma isteklerini dizi başında duvarlara asılan "NO ALLI'NVASIONE, NO ALLA SOSTITUZIONE ETHNICA" (İSTİLAYA HAYIR ETNİK DEĞİŞİME HAYIR) ve "CHIUDERE IL CENTRO D'ACCOGLIENZA" (KABUL MERKEZİNİ KAPATIN) gibi posterlerle görebiliyoruz. Fakat mahalledeki her kesim aynı fikirde değil tabii ki. Diziyi izlerken kendimi ana karakter kadar iki parçaya ayrılmış ve kararsız hissettim. Mülteci problemi toplumu, bireyleri, ekonomiyi, sosyal değerleri, kültürü, eğitimi, yaşanan toplumun moral değerlerini derin bir biçimde yaralayabilir. Ayrıca bu sorunların oluşturduğu yıkımlar -özellikle sosyal problemler- maalesef ki mahallenin kendi arasında örgütlenmesiyle ya da bireylerin çabasıyla çözülebilecek konular değildir. Evet STK'ler çıkarttıkları çalışmalarla ve bireyler toplum içerisindeki tutumlarıyla yine bireysel düzeyde bazı adımlar atabilir. Ancak sosyal yapı inşa edilmesi zor bir şey iken zarar görmesi durumunda geri dönülmesi daha zor bir sürece

yol açabiliyor. Ülkeler için gerçekten bir problem teşkil eden bu sorun, politikacılar tarafından dikkatli bir biçimde çözülmeyi

gerektiriyor. Aksi durumlarda toplum içerisinde -bu dizide olduğu gibi- ırkçılık, azınlık nefreti gibi birçok kolaylıkla yönlendirilebilen; mantık yerine öfke ve saldırgan sloganlarla beslenen bir ortam oluşturmaya zemin hazırlayabilir. Tabii politikacıların amacı ülkenin en iyi şekilde yürütülmesi veya halkın bekası yerine kendi partilerine oy ve güç kazandırmaksa o başka.

Dizideki siyasi karakterlere biraz değinmek isterim. Dizide siyasilerin ülkelerine gelen mülteci gruplarından oldukça rahatsız olduğu, bu problemin hemen çözülmesi gerektiği gibi söylemleriyle mitingler düzenleniyor. Halka seslenirken yerel masum, suç işlemez İtalyan halkını bir mağdur ve ülke içerisine girmiş bu insan topluluğunu ülkedeki bütün problemlerin kaynağı olarak yansıtıyor. Adeta bir tarafta masum İtalyan halkı diğer tarafta dinlerini, ahlaklarını, toplumlarını et döner ile bozmaya yemin etmiş mülteciler. Ülke içindeki bu kadar rahatsızlığa rağmen hükümet tarafından herhangi bir yapıcı adım göremiyoruz. Politikacıların mitinglerde söylediği mülteci karşıtı söylemleri, ülkenin medyasında anti-faşist fikirlerin hiçbir biçimde barındırılmaması, bu konuda aksi fikirde olan medya kimliği bulunan kişilerin sessiz kalmaya itilmesi. Hatta bu görüşteki insanların aşağılanması ve yaptıkları işlerin tehlikeye girmesi durumu ile karşılaştığını görebiliyoruz. Yani ülke içinde üç maymun oynanmasının yanında buna uyum sağlamayan hiçbir fikri, şikâyeti kabul etmiyorlar. Hatta dizinin son bölümlerinde meydana gelen arbedede gazetecilerin medyayı manipülasyon aracı olarak kullanıp mahalledeki problemleri olduğundan çok farklı yansıttıklarını, mahallede çıkan neo-Nazi ve anti-faşist kavgalarında mahalle halkının ne düşündüğüne dikkat etmediklerini veya problemin temeline inip onu yayınlama gibi bir kaygıları olmadığını görüyoruz. Sanki sadece bir kitle oluşturmaya çalışılıyormuş da doğru olanın, faydalı olanın pek önemi yokmuş gibi...

Sadece bunlarla da kalmıyor, bu mentaliteyi mahallenin yerel meclisindeki oylama sahnesinde de yoğunlukla hissediyoruz. Öncelikle şu ayrıntıyı vermeliyim ki yazar bazı karakterleri hayvan benzetmeleriyle yansıtmaktan çekinmiyor. Bunu mecliste de gözlemliyoruz. Mecliste üç tür hayvan bulunmakta: Zürafalar, morslar ve ornitorenkler. Yenilikçi görüşte olan meclis üyeleri Capalbio yağmur ormanlarındaki en yüksek dallardan meyveleri toplamak istedikleri için boyunlarının uzamasıyla mutasyon geçirmiş zürafalar olarak tasvir edilmiş. Muhafazakârları, insanların ruh halleriyle sıkı ilişki içindeki yerlerde sürünen dev memeliler olan mors hayvanları olarak temsil edilmiş. Bu iki gruhun davası çok eskiye dayandığı için mutasyonlar geçirerek günümüzde hala varlığını devam ettiren bu iki hayvan seçilmiş. Son grup ise ornitorenkler. Kimse onların ne olduğunu bilmiyor açıkçası. Anlamsız bir düzensizlikle kötü toplanmış hayvanlar. Birkaç sene önce 20. yüzyılın başarısız ideolojilerinden doğduklarını belirtmek adına böyle bir benzetme yapılmış. Bu kadar ayrılmış grupların olduğu bir

mecliste tabii ki işler olması gerektiği gibi gitmiyor. Dürüst bir demokratik ortamda oy çokluğuyla mülteci topluluğunun kalmasına karar verilmesi beklenirken kararda zürafaların koltuk sevdası ideallerine ağır basıyor ve oylama sonucu sığınağın kapatılmasına yönelik karar alınıyor. Bu kadar küçük bir topluluğun temsilciliğinin yapıldığı bu mecliste bile karakterlerin bu tarz bir yola başvurmaları görünce devlet yönetiminde görev alan daha büyük dizi karakterlerinin propagandaları, medyanın göz boyamaları çok da şaşırtıcı gelmedi.

Gelelim dizinin yıldızlarına. Asıl amacımız mülteci problemine değinmek olduğundan ana karakter ve çevresinden çok ayrılmayacağım. Ele almamız gereken beş karakterimiz var. Zero, Armadillo, Secco, Sarah ve Cesare. Dizi boyunca ana karakter olan Zero ile Armadillo'nun diyaloglarını görmekteyiz. Aslında bütün şov ana kahraman, onun vicdanı ve seyirci çevresinde ilerliyor. Armadillo'yu ana karakterin vicdanının dışı vurumu olarak tanımlayabiliriz. Serinin ilk kısmında tanıştığımız bu karakter hepimizin ortak paydası. Bilincimiz veya vicdanımız, her ne ise. Dizide yine hoşuma giden bir konu o da süreç boyunca zaman zaman Armadillo'nun Zero'yu bir başına bırakması. Örneğin ana karakterimiz protestoya giderken Armadillo evde kalmayı tercih ediyor. Bu mantığın güzelliği ise şu: Söze ihtiyaç duymadan, küçük dokunuşlarla karakterin iç dünyasını öğretmek adına aynı etkiyi vermiş oluyorlar. Zero'nun vicdanı resmederken neden bir armadilloyu tercih ettiğine gelirse, karikatüristin kendini bu hayvanla bağdaştırdığını düşünüyorum. Başına gelen kötü olaylarda aynı bu hayvan gibi tepki vermesi, hatta işini icra ederken bile odasına kapanıp günlerce kimseyle kontak kurmaması bu analojiyi doğrular nitelikte.

Zero, İtalya'nın orta ila alt düzey mahallesinden çıkma orta yaşlı karikatürist bir adamdır. Önceki başarılı çalışmaları ile yerelde ve küreselde güzel başarılarla imza atmış, tanınan bir sanatçıdır. Toplum içinden çıkmış bu sanatçı, toplum için çok önemli olan bu konuya sadece kendi mahallesi için bile olsa ses çıkarma ihtiyacı hissediyor. Zero'yu en çok bu konuda zorlanırken görüyoruz. Anti-faşist siyasi bir görüşü olan sanatçı, probleme değinip zıt fikirli olan okurlarını incitmekle, ağzını kapalı tutup "satılmış hain" olarak anılması arasında kalmıştır. Bu dilemma sadece kafasında verdiği bir savaş değil aslında; gerek kullandığı medya araçlarının yaptığı baskılar, gerek gelecek kaygısı bu durumu beslemektedir. Süreçte yapımının Zero'nun fikrini medyada beyan etmesi durumunda dizisinin iptali konusunda uyardığını da görüyoruz.

Secco, küçük yaşta öksüz kalmış kendi hayatını sıfırdan inşa etmiş, hiç kimseden yardım görmeden kendini taşımış genç bir adam olarak tanımlanabilir. Secco'yu dizinin girişinde gayet sığ bir karakter olarak gözlemliyoruz ancak son bölümde durumun böyle olmadığını fark ediyoruz. Zira Secco sahip olduğu

problemleri 30 kişilik bir grup insan topluluğuna atılmaması gerektiğinin farkında olduğunu belli ediyor.

Sarah'ın ömrü akademik başarılarla dolu. Gençliğini eğitimle geçirmiş, ümidi gün geçtikçe yitip gitmiş; akranları yollarında adım adım ilerlerken o bir deniz feneri gibi çakılı kalmış ve beklenenin aksine henüz potansiyelini gerçekleştirememiş; mülteci kampının yanındaki okulda eylül ayında öğretmenlik yapmayı beklemesi dışında şansı açılmamıştır. Tutunduğu son dal budur. İlerlemesi için atabildiği ilk adım. Bu adımda da bir mülteci sorunu ile önü kesilmek üzere. Mültecilerin okul yanındaki sığınağa gelmesiyle beraber güvenlik kaygılarından dolayı okulun kapatılma riskine karşı bu karakterimiz kariyerine baştan başlama tehlikesi içerisinde.

Cesare ise lise çağlarında kendini kötü arkadaşlıklara, alışkanlıklara kaptırmış, gençliğinin büyük bir kısmını rehabilitasyonlarda geçirmek zorunda kalmış; gerçek hayata tutunmaktan, yaşadığı yerin bir "çöplüğe" dönüşmesinden korkan bir genç. Yazar bu karakteri ele alırken Yunan mitolojisinden Evridiki benzetmesini kullanıyor. Cesare adeta Orfeus'u olmadan cehenneme giden Evridiki olmuştur. Beklediğini bulamamış, hayatını toplayamamış, şimdi de önüne koyulan onca set sonrasında mahallesinde olan bu problemin kendi geleceğini etkileyeceği kaygısıyla neo-Nazi gruplara katılma eğilimi göstermiştir.

Okula çok yakın olan sığınağın kapatılıp kapatılmaması problemine gelelim, zira dizi bu konu etrafında dönüyor. Mahalle halkının sığınmacıların gönderilmesine yönelik isteklerde bulunmasının temel sebebi mahalleye gelen bu 30 Lübnanlı değil, hükümetin gerekli adımları atmaması. Bu demek değildir ki mahalle içerisinde aşırı düşünceler bulunmamakta. Sadece bu düşünceler halk arasında kendi dertlerine çare bulma tabanında buluşabiliyor. Örnek olarak neo-Nazi taraflarının direkt mültecileri hedef alan yazılar içeren posterler asması, mültecilere saldırmalarıyla beraber halkın çeşit çeşit kaygıları birleşip mültecilerin gitmesine yönelik bir bakış oluşabiliyor. En basitinden Sarah karakterinin sığınağın kapatılmasını istemesi, okulun kapanmasına sebep olacağı için. Ancak daha sonra bu okulun halihazırda birçok problemi olduğunu görüyoruz. Ya da evini tanıyamaz hale gelen Cesare'nin kaygılarını ele alalım. Karakterin bütün sistemi yine hükümete karşı. Hem kendisinin hem de İtalyan halkının kandırıldığını, sürecin düzgün bir biçimde ilerletilemediğini düşünüyor.

Dizi hakkında kafama takılan tek bir konu var sanırım. Yazarın mültecilerden gelebilecek bir saldırıyı ya da halkı rahatsız edecek bir tavır ısrarla işlememesi. Dizide İtalyan hükümeti ne kadar masum bir "İtalyan vatandaşı" imajı çiziyorsa karikatürist abimiz de o kadar masum sığınmacılar imajı çiziyor. Bu cümlemenden sığınmacıların sorunlu insanlar olduğu anlamı çıkarılmamalı. Ancak böyle bir ortamda bulunan bu insanların fabrika üretimi gibi aynı prototipte olması garip.

Dizi yorumunu burada bitirmek yerine gerçek dünyadaki bu önemli soruna biraz daha ayrıntı vermek isterim. Öncelikle dizide gördüğümüz karakterler günlük hayatta aramızda dolaşıyor. Bazen ailemiz oluyor, bazen arkadaşımız, bazen yanımızdan geçen bir yabancı. Dizideki olay örgüsünü Türkiye’de ya da mülteci problemi yaşayan başka herhangi bir ülkede görebilirsiniz. Hikâye benzer, sorunlar benzer, karakterler benzer... Bununla beraber değinilen sorunları da günlük hayatta doğal olarak rastlıyoruz. Ekonomi, sağlık, sosyal, kültürel, güvenlik, emlak gibi ucu bucağı gelmeyen birçok başlığımız var bu konuda. Bununla da kalmıyoruz ve bu problemlerin halka yansmasıyla ortaya çıkan ırkçılık, ayrımcılık, azınlık nefreti, hedef gösterme, şiddete meyil, ülke içinde gettolaşma gibi halkı ilgilendiren ve önü alınmazsa derin yaralar açabilecek birçok soruna kapı aralıyor.

Bu sorunların sebebi tabii ki de savaştan kaçan, sığınmacı olarak gelmiş bu insanların üzerine yüklemek adaletsizlik olur. Çünkü sığınmacı problemi, sığınmacının iltica ettiği topluma uyum sağlayamamasının yanında yerel halkın tavrı, hükümetin bu yöndeki politikaları, aksiyon alma biçimleri, yasama, yürütme, yargının nasıl ilerlediği, emniyeti sağlayan askerinden polisine bütün kanalların nasıl tavır aldığı, muhalefet güçlerinin tavırları esas oluşturan diğer etmenlerdir.

Dünyanın en büyük mülteci nüfusuna sahip Türkiye’yi ele almak güzel bir örnek olabilir. Başta açık kapı politikası izleyen Türkiye sığınmacılar için konaklama, sağlık hizmeti, eğitim gibi destekler sağladı. İlerleyen süreçte doğal olarak mülteci sayısı arttı ve mülteciler şehirlere taşınmaya başladı. Bu durum da entegrasyon sorunlarına sebep oldu. Hem sığınmacı tarafında hem de ev sahibi halk tarafında gerginliklere, anlaşmazlıklara sebebiyet verdi.

Gelelim konunun iş gücü tarafına. Mültecilerin büyük bir kısmının çalışma izni olmaması, bununla beraber paraya ihtiyaç duymaları sigortasız bir biçimde çalışmalarına ve iş verenin de düşük ücretlendirme fırsatından yararlanmak adına bu tarafa doğru yönelmesine sebebiyet veriyor. Sigortasız çalışanların iş kazalarında veya çalışanın hastalanması durumunda ihtiyaçlarının karşılanmaması; izin isteme, emeklilik gibi bir hakkı olmaması; çalışma şartları ve haklarının koruma altında olmaması gibi büyük problemlerin yanında iş verenin bu alana dönmesi Türk işçilerinin talebinin azalmasına sebep oldu. Yerel halkın çalışacak alan bulmakta zorlanması ve halihazırda ekonomik yükün altındayken geçim sıkıntısının derinleşmesi büyük sorunlardır.

Kamuoyunda en başta din kardeşi olarak kucak açtıkları bu insanların çatışmanın bitmesine rağmen ülkelerine geri döneceklerine dair pek inancı kalmamıştı. Hatta 2019 yerel seçimlerine bakacak olursak, büyük siyasi partilerin bu soruna yöneldiklerini ve AKP’nin İstanbul Belediye Başkanlığını kaybetmesi, bu problemle ilgili endişeleri ele almadaki başarısızlığıyla ilişkilendirildi. Konu öyle bir noktaya geldi ki artık mülteci probleminin yanında yabancı düşmanlığı oluştuğunu da hissedebiliyoruz. Buna en iyi örnek olarak Kayseri’de küçük yaşta bir çocuğun cinsel istismara maruz kalması üzerine yerel halkın sokaklara dökülmesini verebiliriz. Hatta sosyal medya araçlarından, yapılan şakalardan bile hissedebiliyoruz bu durumu.

Dil ve kültürel engellere gelecek olursak; mültecilerin çoğu yerel dili konuşamaz, kültürleri arasında uçurum vardır. Sosyal olaylara tepkileri, dinleri, dinlerini yaşayış biçimleri veya

erdemleri, kısacası her şeyleri ayırır. Bu durumda entegrasyonu böylesine kısa sürede sağlamak çok zor, hatta olanaksızdır. Bu durum da kent kenarlarında gettolaşmanın beraberinde örgütlenme, güvenlik ve düzen karışıklığı gibi yönelimlere kadar gidebilir.

Türkiye bu zorlukları ele alırken şöyle stratejiler kullandı: Öncelikle Suriye’nin istikrarsızlığı ile (başta, geçici olarak) Suriye’ye yakın bölgelerde konaklattıkları bu topluluğu daha sonra kalıcı entegrasyon stratejileriyle kente taşıdılar. AB desteğiyle ESSN ve CCTE gibi nakit yardım programları başlatıldı. Sağlığı, eğitim desteğini, istihdamı kolaylaştırmak adına çalışma izni ücretlerini düşürmek, dil/mesleki eğitimi sağlamak, mültecileri mali destekle ev kiralamaya teşvik etmek, 2016 AB anlaşmasıyla mülteci sayısını kontrol etmeye çalışmak ve Suriye’ye geri dönmeleri yönünde baskı yapmak, kentsel gettolaşmayı kontrol etmek, vasıflı mültecilere vatandaşlık vermek gibi adımlar atıldı.

Başka Bir Örnek: Latin Amerika ve Karayipler’deki Göç Krizi

Ocak 2021’den bu yana 7,5 milyondan fazla düzensiz göçmen ABD-Meksika sınırına ulaştı. Ötçek açısından bu, ABD tarihindeki en yüksek düzensiz sınır varışı oldu. Aylık karşılaşma sayısı da pandemi öncesi seviyelere kıyasla iki katına çıktı. Göçmen varışları artık ABD nüfusunun neredeyse %1’ini temsil eder hale geldi. Göçün bileşimi önemli ölçüde değişti. Artık bekar Meksikalı erkekler tarafından domine edilmiyor, bunun yerine çok sayıda aile, refakatsiz küçük çocuklar veya Meksika ve Orta Amerika’nın ötesindeki çok daha çeşitli ülkelere gelen göçmenleri içeriyor.

Venezuela, Haiti, Nikaragua ve Küba gibi muhalefeti bastıran ve otoriter gücü pekiştiren devletler, dışarıya doğru göç akışlarının büyük bir bölümünü oluşturuyor. Suç ve istikrarı sınırlama çabalarına rağmen El Salvador gibi yerlerde göç etme niyeti hala çok yüksek.

Ekonomik olarak, Latin Amerika ve Karayiplerdeki göçmen nüfusu artık bölgesel GSYİH’nin yaklaşık %5’ini temsil ediyor. Havaleler, daha kırılgan devletler için hayati bir can simidi. Göçmenlerin yarısı en büyük şehirlerde yaşıyor ve göç, Amerika kıtasında oldukça entegre bir ulusötesi ekonomik ağı destekliyor.

Hükümetin yanıtları, gelen göçmenler için insani desteğe odaklandı, ancak dış politika koordinasyonu yoluyla temel nedenleri ele alma çabaları sınırlı kaldı. ABD, Panama ve Kosta Rika gibi ülkeler, ezici varış sayıları ve kapasite kısıtlamalarıyla mücadele etti.

Buraya kadar yazdıklarımda kimseyi incitmeyi, belli şeyleri güzellemeyi veya kötülemeyi amaçlamadım. Sonuç olarak amacım belli bir insan topluluğunu sırf ten renkleri yanlış diye ötekileştirmek değil hem ülkeler için hem de sığınmacılar için, hatta sosyal yapı için büyük bir yük olan bu konuyu ele almaktır. Bu insanlar -dizideki benzetmeyle- Mariana çukuruna girmek zorunda kalmış, burada kimsenin hayatta kalamayacağı yerlerde yaşamayı öğrenmiş, karanlıkta debelenen ruhlardır. Şu anki dünyanın gerçek ve büyük bir problemi olan mülteci problemi kardeşlikle, merhametle, düşmanlıkla, ayrımcılıkla çözülecek bir konu değildir. Sistemati bir şekilde her tarafın huzuru sağlanmalıdır.

İŞ HAYATINDA KADINLAR: CİNSİYET EŞİTLİĞİ YOLUNDA KARŞILAŞILAN ENGELLER VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

AYŞEGÜL YILDIRIMKARAMAN

Kadınlar, iş hayatında cinsiyet eşitliğini sağlama yolunda önemli mesafeler kat etmiş olsalar da halen birçok engelle mücadele etmektedir. Toplumsal cinsiyet normları, önyargılar ve ayrımcılık, kadınların kariyerlerinde ilerlemelerini zorlaştırırken; iş gücü piyasasında da eşit fırsatlara erişimlerini kısıtlamaktadır.

Kadınlar, özellikle yönetim pozisyonlarına ulaşma, adil ücret ve istihdam fırsatlarına erişim gibi konularda erkek meslektaşlarına göre daha fazla zorlukla karşılaşmaktadır. Ayrıca, anne olma veya bakım sorumlulukları gibi ailevi yükümlülükler, birçok kadın için istihdamda ve kariyer gelişiminde ciddi engeller oluşturmaktadır; esnek ve güvenli iş olanaklarına erişimlerini sınırlandırmaktadır. Tüm bu etkenler kadınların iş hayatında kalıcı ve sürdürülebilir bir varlık göstermelerini güçleştirirken, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması adına daha kapsayıcı politikaların ve uygulamaların geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu makalede kadınların yaşadığı bu gibi durumları farklı başlıklarla inceleyeceğiz.

Günümüz dünyasında şirketlerin yönetici pozisyonlarında hala çoğunlukla patriarkal düzenin etkisini görmekteyiz. Kadınlar iş hayatının her geçen gün daha fazla içinde olsa da ağırlıklı alt kademelerde veya “kadın işi” olarak görülen bölümlerde yer alırlar. Bunun en önemli nedenlerinden bir tanesi “cam tavan” dediğimiz sendromdur. Cam tavan terimi, CEO pozisyonlarında kadınların yetersiz temsil edildiğini vurgulayan 1986 tarihli Carol Hymowitz ve Timothy Schellhardt tarafından The Wall Street Journal’da yayınlanan “İş Yaşamında Kadın” isimli çalışma ile gündeme gelmiştir. “Cam tavan” kavramı, geleneksel olarak erkekler tarafından yapılan tüm iş alanlarına kadınların girmesine rağmen, neredeyse kadınların hiç bulunmadığı veya üst yönetim pozisyonlarında sembolik sayılarla mevcut olduğu şeklindeki bir metafor olarak ilgi görmüştür. Birçok araştırmaya konu olan bu sendrom, son zamanlarda farklı konularla ele alınarak açıklanmaya çalışılmaktadır.

Cam tavan yeterli niteliklere, çeşitli deneyimlere ve başarılarla rağmen, kadın çalışanların kariyer basamaklarını çıkamamasıdır. Kadın çalışanlar, performanslarını engelleyen organizasyonel faktörlerle ve yönetici önyargılarıyla karşı karşıya kalırlar. Bu önyargılar cam tavan etkisi olarak ifade edilmektedir. Bu durum kadınlar herhangi bir konuda yetkin olsa da onlara engel olan çok önemli bir etkidir.

Ayrıca, kadınların iş hayatında karşılaştığı, cinsiyete yönelik kişisel, kurumsal ve toplumsal sorunları ifade etmektedir. Cinsiyet iş yaşamının önemli bir belirleyicisi olabilmektedir. Aşağıdaki şekil cam tavan sendromunu ifade etmektedir.

Organizasyonel Piramitte Cam Tavan

Grafikte görüldüğü üzere kadınlar en alt kısımdan başlayarak iş hayatına giriyor, orta kısımlara ilerledikçe sayıları azalıyor, daha sonra ise görünmeyen cam tavan dolayısıyla sayıları hiç denecek kadar azalıyor.

Bu duruma bazı somut örnekler verecek olursak TÜİK’in açıkladığı Yükseköğretim istatistiklerine göre yükseköğretimde görevli profesörler içinde kadın profesör oranı 2010-2011 öğretim yılında %27,6 iken 2021-2022 öğretim yılında %33,2 oldu. Doçent kadrosunda görev yapan kadın oranı 2021-2022 öğretim yılında %40,2 iken öğretim görevlisi kadrosunda görev yapan kadın oranı %50,8 oldu. Yine TÜİK verilerine göre şirketlerde üst düzey ve orta kademe yönetici pozisyonundaki kadın oranı 2012 yılında %14,4 iken 2021 yılında %20,7 oldu. Belirttiğimiz örneklerde de görüldüğü gibi yıl geçtikçe oranlar artsa dahi rütbe arttıkça kadın oranlarının daha az olduğunu görmekteyiz.

Peki bu duruma sebep olan şeyler nedir? Cinsiyet temelli engeller, cinsiyet rolleri ile yakından ilgilidir. Cinsiyet rolleri, “toplumun bireyden cinsiyetine uygun olarak beklediği davranış, tavır ve özelliklerin birey tarafından kabul edilmesi” durumudur. Dolayısıyla toplum kadından, toplumun ona atfettiği sektörlerde olmasını beklemektedir. İş yaşamı da toplumun getirdiği cinsiyet rol modellerinden etkilenmektedir. Bu etkilenme, mesleki cinsiyet ayrımı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınların yer aldığı iş kolları incelendiğinde, kadının mesleki anlamda daha çok ailede oynadığı role yakın işleri tercih ettiği görülür. Kadın işgücünün yoğunlaştığı bu iş kolları, günümüzde “pembe yakalı” işler olarak nitelendirilmektedir. Pembe yakalı işler; gerek kadının aldığı eğitimi kullanmasına olanak veren gerekse mavi yakalılara nazaran beden gücüne dayanmayan, daha rahat ve temiz, daha iyi statü sağlayan işlerdir. Örneğin kamu ve özel sektördeki büro işleri ile sözü edilen öğretmenlik ve hemşirelik gibi meslekler bu gruba dâhildir. Ancak bir dezavantaj olarak, bu tür iş grupları zamanla ücret ve statü kaybına uğramaktadır.

Yönetim pozisyonları incelendiğinde kadınların erkeklere göre daha alt kademe yönetsel pozisyonlarda yoğunlaştığı, erkeklerin ise üst kademe profesyonel çalışanlar anlamında çoğunluğu oluşturduğu görülmektedir. Kadınların egemen olduğu ve daha çok kadın yöneticilerin mevcut olduğu sektörlerde bile

kadınlarla karşılaştırıldığında orantısız biçimde erkekler daha üst kademelere yükselmektedir. Kadın üst düzey yönetici azlığı ise özellikle kadınların iş hayatına daha geç dahil olmalarıyla birlikte tek cinsiyetli ve kalıplaşmış bir yönetici görünümünün olmasına bağlanabilir. Özellikle liderlik dediğimiz kavramın toplumda erkeklere özgü olarak tanımlayabileceğimiz karakter özelliklerinden geldiğini görmekteyiz.

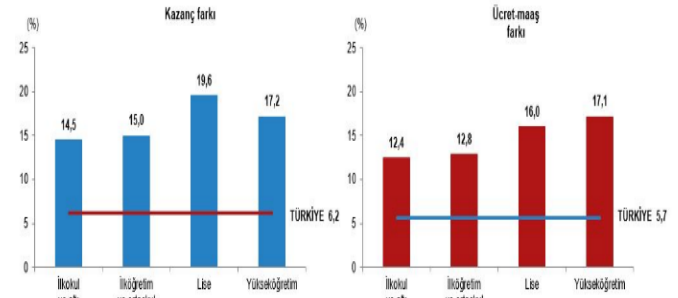
Liderlikle ilgili yapılan teorik çalışmalar kapsamında özellikler yaklaşımına göre liderlerin fiziksel ve kişisel özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Fiziksel özellikler olarak boy, kilo, güç, yaş, fiziksel uygunluk belirtileri, sağlık durumu, yakışıklılık gibi özelliklere değinilir. Kişisel özellikler ise cesaret ve kendine güven, girişimcilik ve riski göze alma, güven verme veya güvenilir olma, bireylerarası ilişkiler ve haberleşme yeteneği, hitabet yeteneği ve zekâ gibi özelliklere değinilmiştir. Tüm bu tanımlar bir kadında da olabilecek özellikler değil mi? Bir kadın da güçlü ve güvenilir bir duruş sergileyemez mi? Hatta bunu yaparken kendine has özellikleriyle harmanlayıp özgün bir tarz ortaya koyamaz mı?

Örneğin Wangari Muta Maathai çevre, sürdürülebilir kalkınma ve barış konusunda öne çıkan siyasi bir eylemcidir. 2004 yılında bu alanlara yaptığı katkılardan dolayı Nobel Barış Ödülü almıştır. Maathai 1977'de çevreci bir hükûmet dışı örgüt (NGO) Yeşil Kuşak Hareketi'ni kurmuştur. 1989 yılında ise, Moi'nin Kenya Times Medya kompleksi inşaatını durdurarak neredeyse tek başına Nairobi'deki Uhuru Parkı'nın yok edilmesini önlemiştir.

Kadınların iş hayatında yetkin olamamasının bir diğer nedeni ise cinsiyet temelli ücret eşitsizliğidir. Bu durum pozitif ayrımcılık politikalarına rağmen hala devam etmektedir. Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü'nün verilerine göre 2000'li yıllardan itibaren cinsiyet temelli ücret eşitsizliğinin sektörler arası geçişin yavaşlamasıyla düşme eğiliminde olmasına rağmen hala devam ettiğini söyleyebiliriz. Belirttiğimiz üzere kadınların yaşadıkları eşitsizliklerden biri de emek karşılığında alınan ücretlendirmede eşitsizliktir. Kadınların çalışma hayatında, emekleri oranında erkeklerle eşit düzeyde ücret almadıkları ve sosyal haklardan yararlanamamak gibi daha zor şartlar altında çalışmaya devam ettikleri görülmektedir. Dünyada işlerin yarısından fazlasını kadınlar yapmasına rağmen, kadınlar dünyadaki toplam gelirin %10'una ve malvarlığının %1'ine sahiptirler. Bu durum kadınların hayatında çözülmesi gereken önemli bir soruna dikkat çekmektedir. Bilinmelidir ki cinsiyete dayalı ücret farkının nedenleri karmaşık ve çeşitlidir. İlk olarak işgücü piyasasında aynı konumda yer alan kadın ve erkek arasında, kadınlar yaş ve cinsiyet temelinde çifte ayrımcılığa maruz bırakılmakta ve bu durum kadınların daha düşük ücret almasına neden olmaktadır. Ayrıca cinsiyetler arası ücret farkının temel nedeni yapısal faktörlerdir. Bunlar arasında mesleki ayrım; yarı zamanlı ödeme cezası, ücretsiz bakım için kadınların orantısız sorumluluğu ve kadınların düşük ücretli, oldukça feminize sektörlerde yoğunlaşması sıralanabilir.

Toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünü, toplumların kültürel değer ve yargılarının kadın ve erkek çalışanlar için uygun gördükleri farklı rol ve sorumluluklar oluşturmaktadır. Bu iş bölümünde, kadınlar – yazının tamamında bahsedildiği üzere- özellikle ev üzerinden kodlanmış işleri; erkekler ise kamusal alanda önemli görülen işleri üstlenmektedir. Kadınların yaptıkları işler, ev işlerinin uzantısı olan ve düşük ücret ödenen işlerdir. Erkeklerin yaptıkları işler ise daha prestijli, daha fazla ücret ödenen ve kariyer planlamalarında onları daha ilerilere taşıyan işlerdir. Tüm bunların yanında aynı eğitim seviyesine ve konuma sahip olsalar dahi bir kadının bir erkekten daha düşük maaş alması günümüzde hala gözlemlenebilir bir durumdur. Cinsiyetler arası ücret veya kazanç farkı, erkek ve kadın arasındaki ücret veya kazanç farkının erkek ücret veya kazancına yüzdesel oranı olarak tanımlanmaktadır. Yine TÜİK'in açıkladığı Kazanç Yapısı İstatistiklerine göre, yıllık ortalama brüt ücret-maaş ile hesaplanan gösterge için en yüksek fark %17,1 ile yükseköğretim mezunlarında, en düşük fark %12,4 ile yine ilkökul ve altı mezunlarda gerçekleşti. Yıllık ortalama brüt kazanç ile hesaplanan gösterge için ise, en yüksek fark %19,6 ile lise mezunlarında, en düşük fark ise %14,5 ile ilkökul ve altı mezunlarda gerçekleşti.

3 Kadın ve Erkek arasında eğitim seviyesine göre ücret/maaş ve kazanç farkları

Bu durum, işverenin ataerkil sistemden yayılan kültürün etkisiyle, erkeklerle benzer işi yapan kadınlara, daha düşük ücret vermesinden kaynaklanır. Kadın ve erkek tamamen objektif kriterlere göre değerlendirildiğinde (bu objektif kriterler: nitelik, koşullar, sorumluluklar, çaba ve beceriler), eşit değerde bir iş yaptıkları zaman eşit değerde ücret almaları gerekmektedir.

Çalışma hayatında erkekler kadınlardan daha fazla hakka sahiptir. Bu sebeple, "Eşit İşe Eşit Ücret" prensibinin kadınlar için ivedikle uygulamaya geçirilmesi gerekmektedir. İş Yasasında da yer alan bu prensip ile, kadınların doğum gibi özel hallerinden dolayı farklı bir yaptırıma uğramamaları sağlanmaya çalışılmıştır. Kadın çalışan, cinsiyetinden dolayı ayrımcılığa maruz kaldığını belirttiğinde, bunu ispat etme yükümlülüğü işverene aittir. Kadınların bu konu hakkında bilinçlendirilmeleri gerekmektedir.

Bir başka konu ise kadınların toplumda öncelikle bir anne veya ev hanımı olarak görülmesidir. Özellikle geleneksel yapısını taşıyan toplumlarda kadının asıl görevi annelik ve ev içi birtakım işler olarak görülmeye devam ediyor. Bu durum kadınlara büyük bir baskı oluşturmakla birlikte iş hayatında yükselmek isteyen kadınlar birçok sorunla baş etmeye çalışmaktadır.

Kadınların hem çalışıp hem de ev ile ilgili sorumluluklarının aynı şekilde devam etmesi aşırı rol yüküne sebep olmaktadır. Aşırı rol yükü, rollerin iç içe geçmesi, rol dağılımı, bakımda zorlanma

dengeyi sağlayan faktörler arasında yer almaktadır. Rol dağılımlarında dengeyi kurabilmek iş taleplerine, iş dışı taleplere, demografik özelliklere bağlıdır. Örneğin kadının yapacağı işin türü, bu işin içinde iş seyahatlerinin olup olmaması, işin stres seviyesi gibi faktörler iş-yaşam dengesi kurmada oldukça önemli etkenlerdir. Aynı zamanda, aile hayatında da sahip olunan çocukların sayısı, engelli, yaşlı bakımı ve ev işlerine ne kadar vakit ayrıldığı da diğer etkenler içerisinde yer almaktadır. İş-yaşam dengesini yaş, eğitim, sosyal-ekonomik seviye, aile tipi gibi demografik özellikler de etkilemektedir. Bu alanlardaki rollerin istediği sürelerle, ayrılan sürenin oranı iş-yaşam dengesi kurmada belirleyici olmaktadır. Çalışanların iş-yaşam dengesi, örgütsel, ailevi ve toplumsal sonuçlarla bağdaştırılmaktadır. İş görenlerin, iş-yaşam dengesi kurma aşamalarında iş stresi, iş tatmini, devamsızlık gibi faktörler örgütsel sonuçları doğururken; aile yaşamında uyum, pozitif ebeveyn olma, ailenin bütünleşmesi gibi faktörlerde ailevi sonuçları oluşturmaktadır. Denge kurma aşamalarının çalışana etkisi ise stres, depresyon, tükenme, iş tatmini, fiziksel hastalık olarak gözlemlenmektedir. Kısaca, iş-yaşam dengesi sonuçlarına bir bütün olarak bakıldığında, bireysel ve toplumsal açıdan birçok etkisini değerlendirmek mümkün olmaktadır. Eğer kadınlara bu dengeyi kurmak için daha fazla fırsat verilirse kadınlar iş hayatına daha fazla uyum sağlayıp kariyerlerinde daha kolay bir şekilde ilerleyeceklerdir.

Bu konuda “annelik cezası” kavramına değinmek faydalı olacaktır. Annelik cezası, kadınların anne olduktan sonra iş hayatında karşılaştıkları dezavantajları ifade eden bir terimdir. Bu kavram, özellikle annelerin iş performanslarının veya kariyer hedeflerine bağlılıklarının düştüğüne yönelik önyargılarla ilişkilendirilir. İşverenler, anne olan kadınların iş ve aile yaşamı arasında denge kurma zorunluluğunun, onların çalışma saatlerini, esnekliğini ve verimliliğini olumsuz etkileyeceğini düşünürler. Sonuç olarak anneler genellikle ücret artışları ve terfi gibi konularda çocuksuz kadınlara ve erkeklere göre geride kalırlar. Annelik cezası, kadınların kariyer gelişiminde ciddi bir engel oluştururken iş gücündeki cinsiyet eşitsizliğinin de önemli bir kaynağı olarak kabul edilir.

Bu bahsettiğimiz durumlara ek olarak kadınlar iş hayatına girmeden önce de birçok zorlukla baş etmektedir. Bunlardan en önemlisi eğitim ve mesleki yönlendirme eksikliğidir. Toplumsal cinsiyet rolleri bu noktada da konuya dahil olmaktadır. Toplumda kalıplaşmış kadın mesleklerinin olması, meslek seçimi sürecinde kadınları daha çok bu alanlara itmektedir. Örneğin hemşirelik, öğretmenlik gibi meslekler daha çok kadınların yöneldiği veya yönlendirildiği mesleklerdendir. Bu tarz meslekler kadınların daha rahat yapabileceği meslekler olarak görülür. Bunun yanında bilim, mühendislik ve politika gibi alanlar kadınların çok içine dahil olamadığı alanlardır.

Örneğin, Dışişleri Bakanlığı verilerine göre kadın büyükelçi oranı 2011 yılında %11,9 iken 2022 yılında %27,2 oldu. Bunun yanında, Türkiye Büyük Millet Meclisi verilerine göre 2022 yıl sonu itibarıyla 579 milletvekili içerisinde kadın milletvekili sayısının yalnızca 100 olduğu görüldü.

Aslında sadece oranlardan yola çıkarak eşitlik konusunda herhangi bir sonuca ulaşmak doğru olmayabilir. Asıl önemli olan konu nitelik ve sorumluluk düzeyidir. Bugün, erkek meslektaşlarıyla aynı şartlar altında yurtdışında büyükelçilik görevlerine atanan birçok kadın diplomat var; ancak merkezde, üst düzey

pozisyonlarda yeterince temsil edilmedikleri görülüyor. Örneğin, halen Bakan Yardımcılığı görevinde bir kadın bulunmamaktadır. Kadınlar, dış ilişkilerde sahada önemli roller oynarken, karar alma süreçlerinde aynı düzeyde etkin değildirlir. Gerçek eşitlik, kadınların yalnızca diplomatik görevlerde bulunmasıyla değil, politika oluşturma ve karar verme mekanizmalarına ne kadar katıldıklarıyla ölçülür. Kadınların toplumsal cinsiyet rollerine uygun görülen mesleklere yönlendirilmesi, iş gücünde fırsat eşitliğinin önünde önemli bir engel oluşturmaktadır. Bu durumu aşmak için hem eğitim hem de iş dünyasında köklü bir farkındalık yaratılmalıdır. İlk adım olarak, eğitim sisteminde toplumsal cinsiyet kalıplarına meydan okuyan programlar geliştirilmeli, kız çocuklarına STEM (Bilim, Teknoloji, Mühendislik ve Matematik) gibi alanlarda cesaret verici rol modeller ve fırsatlar sunulmalıdır. İş yerlerinde ise cinsiyet temelli önyargılarla mücadele edebilmek için eşitlikçi işe alım süreçleri oluşturulmalı ve kadınların farklı sektörlerdeki kariyer fırsatlarını değerlendirmeleri teşvik edilmelidir. Ayrıca kadınların kariyer basamaklarını tırmanırken erkeklerden farklı olarak karşılaştıkları engelleri kaldırmak adına mentorluk programları ve kariyer gelişim destekleri yaygınlaştırılmalıdır. Bu adımlar, kadınların sadece toplumsal cinsiyet rolleriyle sınırlandırılmayan mesleklerde de başarılı olmalarının önünü açacak ve iş dünyasında cinsiyet eşitliğine katkı sağlayacaktır.

Sonuç olarak kadınların iş hayatında karşılaştığı engeller ve toplumsal cinsiyet normlarının kadınlara dayattığı baskılar hala daha kadınların önünü kapatmaktadır. Bu sorunlar hem cam tavan sendromu, annelik cezası ve ücret eşitsizliği gibi doğrudan iş yaşamında görülen dezavantajlarla; hem de kadınların geleneksel cinsiyet rolleriyle sınırlandırıldığı meslek seçimleriyle ilişkilidir. Kadınlar eğitimle ve kazandıkları deneyimlerle bu sorunları aşabilecek olmalarına rağmen toplumsal normlar ve kurumsal yapılar hala kadınların önünde bir engel olarak durmaya devam etmektedir. Cinsiyet eşitliği sağlanması adına atılması gereken adımlar, yalnızca iş yerlerinde değil aynı zamanda toplumun her alanında köklü değişimlere ihtiyaç duymaktadır. Eğitimden başlayarak, kız çocuklarının toplumsal cinsiyet kalıplarının dışındaki alanlara yönlendirilmesi, kadınların kariyerlerinde sadece “kadına uygun” görülen mesleklerle sınırlandırılmasının önüne geçilmesine yardımcı olacaktır. İş dünyasında ise daha kapsayıcı politikaların ve esnek çalışma düzenlerinin uygulanması, kadınların kariyer gelişiminde karşılaştıkları engelleri azaltacaktır.

Bu bağlamda, kadınların iş hayatında kalıcı ve sürdürülebilir bir yer edinebilmeleri için sadece bireysel değil, toplumsal ve kurumsal değişimlere ihtiyaç vardır. Kadınların iş dünyasında daha fazla temsil edilmesi yalnızca toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması adına önemli bir adım olmakla kalmayacak, aynı zamanda ekonomik büyümeyi de destekleyecektir. Kadınların potansiyellerini tam anlamıyla ortaya koyabildikleri, eşit fırsatlara sahip oldukları bir iş gücü piyasası yaratmak toplumun tüm kesimleri için daha adil ve sürdürülebilir bir gelecek inşa etmenin anahtarıdır.

KAYNAKÇA

Kalkınmacılığın Teorik Temelleri Üzerine Bir İnceleme: Başarısızlık İhtimali

- Ahikire, J. (2009). Vulnerabilities of Feminist Engagement and the Challenge of Developmentalism in the South: What Alternatives? *IDS Bulletin*, 39(6), 28–33.
- Burchell, G., Gordon, C., & Miller, P. (1991). *The foucault effect: Studies in Governmentality*. University of Chicago Press.
- Ferguson, J. (1994). *The anti-politics machine: "development," Depoliticization, and Bureaucratic Power in Lesotho*
- Fitz, G., Mackert, J., & Turner, B. S. (2018). *Populism and the crisis of democracy*.
- Handbook on Gender in World Politics. (2016). In *Edward Elgar Publishing eBooks*.
- Morton, A. D. (2011). *Gramsci'yi Çözümlemek*.
- Parsons, T. (2011). *American Society: Toward a Theory of Societal Community*. Routledge.
- Arnold, J. H. (2000). Önsöz. Y. D. Çetinkaya (Çev.), *History: A Very Short Introduction*. Oxford University Press.

Adalet Üzerine

- Sandel, M. J. (2015). Adalet: Yapılması Gereken Doğru Şey Nedir? Bigbang.
- Bentham, J. (2017). Ahlak ve Yasama İlkeleri. Litera
- Wendt, F. & Robert Nozick. (2011). Nozick's Wilt Chamberlain Argument. In M. Bruce & S. Barbone (Eds.), *Just the Arguments: 100 of the Most Important Arguments in Western Philosophy* (pp. 254–257). Blackwell. https://www.fabianwendt.com/uploads/5/0/1/4/50143983/wendt_nozick%27s_wilt_chamberlain_argument.pdf
- Duignan, B. (2024, April 26). Robert Nozick. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/biography/Robert-Nozick>
- John Rawls (Stanford Encyclopedia of Philosophy). (2021, April 12). <https://plato.stanford.edu/entries/rawls/>
- Aristoteles. (1990). Politika. Remzi
- Kant etiği üzerine notlar: Neden kant etiği?[1] – Türkiye Kant Topluluğu. (n.d.). <http://turkiyekanttoplugu.org/?p=5821>
- Mill J.S (1986). Faydacılık. MEB İstanbul

Gölgelerin Turnuvası

Bassin, M. (1999). *Imperial visions: nationalist imagination and geographical expansion in the Russian Far East, 1840–1865* (Vol. 29). Cambridge University Press.

Gates, D. (2011). *The Napoleonic Wars 1803-1815*. Random House.

Sergeev, E. (2013). *The Great Game, 1856–1907*. Johns Hopkins University Press.

Waller, J. H. (2002). Josiah Harlan: American Freebooter in Nineteenth-Century Afghanistan. *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, 15(3), 429-439.

Keleş, E. (2009). *Osmanlı, İngiltere ve Fransa İlişkileri Bağlamında Kırım Savaşı* (Doctoral dissertation, Ankara Üniversitesi (Turkey)).

McKay, A. (1994). The other 'great game': politics and sport in Tibet, 1904–47. *The International Journal of the History of Sport*, 11(3), 372-386.

Kalıpcı, M. (2018). Economic Effects of the Opium Wars for Imperial China: The Downfall of an Empire. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(3), 291-304.

Fitzpatrick, S. (2008). *The Russian revolution*. Oxford University Press, USA.

Romer, C. D., & Pells, R. H. (2003). Great depression. *Encyclopædia Britannica*, 225.

Budak, T. (2013). Orta Asya'da Küresel Jeoekonomik Rekabet ve Türkiye. *Bilge Strateji*, 5(9), 125-142.

Westad, O. A. (2017). *The Cold War: A World History*. Basic Books.

Aşkla Düğümlenen Sanat: Türk Halıları

- Balpınar, Belkis. Türk Halı Sanatı. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1995.
- Balpınar, Belkis, ve Uğur Derman. Anadolu'nun Renkleri: Türk Halı ve Kilimleri Sergisi Kataloğu. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 1990.
- Çelik, Zeynep, & Eldem, Edhem. (2003). Empire, Architecture, and the City: French-Ottoman Encounters, 1830-1914. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Erbek, Güran. (2001). Türk Halıları ve Kilimleri. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Erbek, Güran. (1987). "16. ve 17. Yüzyıllarda Anadolu Halı Sanatı." *Sanat Tarihi Dergisi*, vol. 5, no. 3, pp. 112-129.

- Ertuğ, Ahmet. (2001). Ottoman Palaces and Pavilions. İstanbul: Ertuğ & Kocabıyık.
- Goodwin, Godfrey. (1997). A History of Ottoman Architecture. London: Thames & Hudson.
- Metropolitan Museum of Art. (2024). "Islamic Art: Carpet and Textiles." Erişim Tarihi: 10 Ekim 2024. https://www.metmuseum.org/toah/hd/txtl/hd_txtl.htm.
- Necipoğlu, Gülrü. (1991). "Süleyman the Magnificent and the Representation of Power in the Context of Ottoman-Hapsburg-Papal Rivalry." *The Art Bulletin*, 71(3), 401-427.
- Renda, Günsel. (1992). "Ottoman Palaces and Houses." *Muarnas*, 9, 133-147.
- Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2023). "İbrahim Paşa Sarayı Tarihçesi." Erişim Tarihi: 10 Ekim 2024, <https://kulturportali.gov.tr/turkiye/istanbul/gezilecekeler/ibrahim-pasa-sarayi>.
- Türkiye Kültür Portalı. (2024). "Türk Halıları." Erişim Tarihi: 10 Ekim 2024. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/kulturmiraslari/turk-hilari>.
- Yücel, Erdem. (1987). Osmanlı Dönemi Sarayları. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yetkin, Şerare. (1975). "Selçuklu Halıları ve Özellikleri." *Belleten*, vol. 39, no. 154, pp. 297-315.
- Yetkin, Şerare. (1978). Early Caucasian Carpets in Turkey. London: Oğuz Press.
- Yetkin, Şerare, ve Güran Erbek. (1998). Anadolu Halıları: Geçmişten Günümüze. İstanbul: Sadberk Hanım Müzesi.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi. (2022). "İbrahim Paşa Sarayı." Erişim Tarihi: 10 Ekim 2024, <https://www.ibt.istanbul/ibrahimpasasarayi>.
- "16. Yüzyıl Uşak Halısı." Museum of Turkish and Islamic Arts, İstanbul, Türkiye.
- "Konya Halısı, 14. Yüzyıl." Victoria and Albert Museum, Londra, İngiltere.
- "İbrahim Paşa Sarayı, 16. Yüzyıl." Turkish and Islamic Arts Museum, İstanbul, Türkiye.

Birey Olma Serüveni: Doğuştan ve Sonradan Gelenler

- Aksoy, T. (n.d.). *İnsanın karakteri nasıl oluşur?* <https://temelaksoy.com/insanin-karakteri-nasil-olusur/>
- Psikoloji Bilimi. (n.d.). *Kişiliği şekillendiren etkenler nelerdir?* <https://www.psikolojibilimi.gen.tr/kisiligi-sekillendiren-etkenler-nelerdir/>
- Çınar, F. (2019). Karakter ve Değerler Eğitimi. *Kavramsal Çerçeve*. (ss. 2–19). Ankara: Pegem Akademi.
- Bağcı Namılı, Z. (2019). Karakter ve Değerler Eğitimi. *Karakter Eğitimi ve Temel Kavramlar*. (ss. 2–19). Ankara: Pegem Akademi.
- Alexander, M., & Schnipke, B. (2020). *The Enneagram: A Primer for Psychiatry Residents*. American Journal of Psychiatry Residents' Journal, 14(6), 2–5.
- Palmer, H. (1988). *The Enneagram*. p. 36.
- Ichazo, O. (1979). *The Human Process for Enlightenment and Freedom: A Series of Five Lectures*. p. 64.
- Riso, D. R. (1999). *Wisdom of the Enneagram: The Complete Guide to Psychological and Spiritual Growth for the Nine Personality Types* (p. 19). New York: Bantam Books.

İş Hayatında Kadınlar: Cinsiyet Eşitliği Yolunda Karşılaşılan Engeller ve Çözüm Önerileri

- AKSÖZ, F., & EROĞLU DURKAL, M. (2021). Çalışma Hayatında Kadınların Karşılaştıkları Sorunlar: Kayseri İlinde Çalışan Kadın Öğretmenler Üzerine Bir Araştırma. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (59), 141–176. <https://doi.org/10.18070/erciyesiidb.801617>
- Barutçugül, İ. (2002). Performans Yönetimi. Kariyer Yayıncılık.
- Carnes, M., Morrissey, C., & Geller, S. E. (2008, November). Women's Health and Women's Leadership in Academic Medicine: Hitting the same glass ceiling? *Journal of Women's Health* (2002). <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2586600/>
- Cinsiyetçi Ücret Ayrımcılığı - - Kadınisci.org. (n.d.-a). <https://www.kadinisci.org/2021/06/01/cinsiyetci-ucret-ayrimciligi/>
- Francis-Devine, B., 2022. Poverty in the UK: Statistics, House of Commons. United Kingdom. Retrieved from <https://coilink.org/20.500.12592/dcrqsb-on.30.Sep.2024>. COI: 20.500.12592/dcrqsb.
- İpçioğlu, İ., Eğilmez, Ö., & Şen, H. (2018, September 30). Cam Tavan Sendromu: İnsan Kaynakları Yöneticileri Bağlamında Bir Araştırma – Glass Ceiling Syndrome: A Research in the Context of Human Resources Managers. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/makusobed/issue/38648/460894>
- Küçükbaşol, F. (n.d.). Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Sağlanmasında Türkiye'de Şartlı Eğitim Yardımları Örneği. <https://www.aile.gov.tr/media/2516/fatmakucukbasol.pdf>
- Öğüt, A. (2006). Türkiye'de Kadın Girişimcilik ve Yöneticiliğin Önündeki Güçlükler: Cam Tavan Sendromu. Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 1(1), 56-78.
- Sahoo and Lenka. (n.d.). Breaking the Glass Ceiling: Opportunity for the Organization. https://www.researchgate.net/publication/303740609_Breaking_the_glass_ceiling_opportunity_for_the_organization
- Wirth, L. (2004). Breaking Through the Glass Ceiling: Women in Management. 2004 update. International Labour Office.

Balkanlar: Kim, Kiminle, Neden?

- Caucaso, O. B. E. (n.d.). Produce and processing. OBC Transeuropa. <https://www.balcanicaucaso.org/eng/Dossiers/Organic-Balkans/Produce-and-processing-107133>
- UNEP Vienna, Zoi Environment Network, Austrian Development Agency, & Ministry of Foreign Affairs of Finland. (2009). Mining and environment in the Western Balkans. Zoi Environment Network. https://zoinet.org/wp-content/uploads/2018/02/MiningBalkans_screen_0.pdf
- Berlin Antlaşması, BÜYÜK BRİTANYA, ALMANYA, AVUSTURYA, FRANSA, İTALYA, RUSYA VE TÜRKİYE ARASINDA DOĞU'DAKİ İŞLERİN ÇÖZÜMLENMESİNE İLİŞKİN ANLAŞMA, 13.07.1878, American Journal of International Law
- Kurkina, A.-T. (2013). The Problem of the Appurtenance of Dobruja Region, 1913-1940: Bulgarian and Romanian methods of claiming rights over the territory [MA Thesis]. Central European University. p. 37
- Bichir, F. (2022). PARIS PEACE CONFERENCE 1946. THE LOSS OF THE QUADRILATERAL AND THE ROMANIAN LEGAL ARGUMENTS. INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE STRATEGIESXXI, 18(1), 32–43. <https://doi.org/10.53477/2971-8813-22-03>
- Durmaz, M. (2017). MAKEDONYA SORUNU VE YUNANİSTAN'IN İSİM UZLAŞMAZLIĞI. DergiPark (İstanbul University). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/assam/issue/32282/358461>

- Celebrating the 30th anniversary of North Macedonia's entrance in the United Nations. (n.d.). United Nations North Macedonia. <https://northmacedonia.un.org/en/226738-celebrating-30th-anniversary-north-macedonia%E2%80%99s-entrance-united-nations>
- Application of The Interim Accord of 13 September 1995 (The Former Yugoslav Republic of Macedonia V. Greece), International Court of Justice, p. 12, 2011, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/142/14879.pdf>
- Prespa Agreement, MKD v. GRC, Article 7, 17 June 2018
- CIA. (2024, September 9). Kosovo - Country summary. <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/kosovo/summaries/>
- Akgün, S. (n.d.). Kosova Türklerinin tarihten bugüne kimlik mücadelesi. Karadeniz Araştırmaları, 34(34), 11–36. <https://doi.org/10.17782/ka.93155>
- Krasniqi, A., & Muharremi, I. (n.d.). Turko-Islamic art in Kosovo and the Balkans and the destroying of mosques in Kosovo after the Final War (1998-1999). User Experience and Urban Creativity, 3(2), 4.
- Gulyás, L. (2012). A brief history of the Kosovo conflict with special emphasis on the period 1988-2008. DOAJ (DOAJ: Directory of Open Access Journals). <https://doaj.org/article/87061c13d2ec45859f25c2ec9f2ee321>
- Jović, D. (2009). Yugoslavia: a state that withered away. Choice Reviews Online, 46(12), 184. <https://doi.org/10.5860/choice.46-7043>
- The Guardian. (2002, October 2). Milosevic tried to build Greater Serbia, Trial told. The Guardian. <https://www.theguardian.com/world/2002/oct/02/warcrimes.milosevictrial>
- Milaku, K., & Reshani, A. (2021). 1989 Yılı Anayasal Değişiklikler ve Kosova'nın Ekonomik Açısına Yapılan Darbe. JOURNAL OF HISTORY AND FUTURE, 7(1), 264–271. <https://doi.org/10.21551/jhf.887842>
- Kabashi, D., & Karpuz, T. (2024). SOSYALİST YUGOSLAVYA DÖNEMİNDE KOSOVA'YA İLİŞKİN ANAYASAL STATÜ DEĞİŞİKLİKLERİNİN SİYASİ TEMELLERİ. Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi, 13(1), 177–206. <https://doi.org/10.30903/balkan.1505862>
- Judah, T. (2000). THE KOSOVO LIBERATION ARMY. PERCEPTIONS: Journal of International Affairs, 5(3), 61–77.
- Hysenaj, S. (2024, May 6). 53 civilians were massacred in this home in Kosovo. Now it's a museum. RadioFreeEurope/RadioLiberty. <https://www.rferl.org/a/kosovo-home-museum-massacre-victims-serbia-civilians/32931972.html>
- Isufi, P. (2024, May 14). Kosovo remembers village massacres as PM urges more war crime probes. Balkan Insight. <https://balkaninsight.com/2024/05/14/kosovo-remembers-village-massacres-as-pm-urges-more-war-crime-probes/>
- Reshani, A. (n.d.). The US Foreign Policy Role in Achieving the Rambouillet Agreement. Journal of History & Future, 6(2).
- Demirtaş-çoşkun, B. (2010). Kosova'nın Bağımsızlığı ve Türk Dış Politikası (1990-2008). Uluslararası İlişkiler Dergisi, 7(27), 51-86.
- GÖRÜŞ - Türkiye Kosova Barış Gücü'nü devralıyor. (n.d.). <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/gorus-turkiye-kosova-baris-gucunu-devraliyor/3013745>
- Bosnia and Herzegovina - The World Factbook. (n.d.). <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/bosnia-and-herzegovina/>
- Kennedy, C. S. & Dobbins, J. (2003) Interview with Ambassador James Dobbins. [Manuscript/Mixed Material] Retrieved from the Library of Congress, <https://www.loc.gov/item/mfdipbib001344/>.
- Semercioglu, H. (2017). BOSNA HERSEK'TE YAŞANAN BOŞNAK-SIRP ÇATIŞMASININ ANALİZİ. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 16(63), 1339–1360. <https://doi.org/10.17755/esoder.286657>
- İHH İnsani Yardım Vakfı. (n.d.). İHH İnsan Hak Ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı. <https://ihh.org.tr/haber/5-subat-saraybosna-markale-pazaryeri-katliami-1577>
- Özkan, Y. (2022, June 18). Holland hükümetinden Srebrenitsa soykırımına göz yummakla suçlanan askerlere iade-i itibar. BBC News Türkiye. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-61853494>
- Türksam. (n.d.). NATO'nun Balkanlar üzerindeki etkisi. Tüm Hakları Saklıdır. @2022. <https://www.turksam.org/detay-nato-nun-balkanlar-uzerindeki-etkisi>
- Editör. (2018, February 14). Hırvatistan-Slovenya sınır anlaşmazlığı. TÜİÇ Akademisi. <https://www.tuicakademi.org/hrvatistan-slovenya-sinir-anlasmazligi/>
- Turkalj, K. (2001). Razgraničenje teritorijalnog mora između Hrvatske i Slovenije u sjevernom Jadranu (Piranski zaljev). Zbornik Pravnog Fakulteta U Zagrebu, 51(5), 939–979. <https://www.bib.irb.hr/819209>
- Kirşehir Ticaret ve Sanayi Odası. (n.d.). Bosna-Hersek Ülke Raporu. In Kirşehir Ticaret Ve Sanayi Odası. <https://kirsehirtso.org.tr/wp-content/uploads/2022/12/Bosna-Hersek-Rapor.pdf>
- BBC News Türkçe. (2022, July 26). Hırvatistan, Adriyatik'te Bosna-Hersek'in yapımına karşı çıktığı Peljesac Köprüsü'nü açıyor. <https://www.bbc.com/turkce/articles/cz5l0pjz1go>

Sino-Rus İlişkileri Bağlamında Geçmişten Geleceğe Bir Dünya

Buzan, Barry. **People, States, and Fear: The National Security Problem in International Relations**. Wheatsheaf Books, 1983, bvbtr.bib-bvb.de / F ? func= service& doc_library= BVB01& doc_number= 004136208& line_number= 0001& func_code= DB_RECORDS& service_type= MEDIA.

Buzan, Barry, et al. **Security: A New Framework for Analysis**. Lynne Rienner Pub, 1998.

Buzan, Barry, and Ole Wæver. **Regions and Powers: The Structure of International Security**. Cambridge University Press, 2003. Cambridge Studies in International Relations 91.

Central Asia Journal No. 86, Summer 2020 **SINO-RUSSIAN ROLE IN THE 21ST CENTURY WORLD ORDER** Hassan Farooq[■] & Muhammad Khan[■]

Seventy-Year History of Sino-Russian Relations through the Prism of Borrowed Vocabulary Ekaterina M. Nedopekina

ASIAN PERSPECTIVE, Vol. 33, No. 1, 2009, pp. 159-184. **RUSSIA, CHINA AND A MULTIPOLAR WORLD ORDER: THE DANGER IN THE UNDEFINED*** Susan Turner

Sino-Russian Accommodation and Adaptation in Eurasian Regional Order Formation Gaye Christoffersen *Asian Perspective*, Volume 42, Number 3, July-September 2018, pp. 439-462

China, Russia and New Eurasian Order Emil Avdaliani

Rethinking Eurasian Geopolitics: Assessing Türkiye's Influence and the Organization of Turkic States' Impact' Çağatay Özdemir

[https://www.cfr.org/backgrounder/ch"na-russ"a-relat"onsh"p-x"-put"n-ta"wan-ukra"ne#chapter-t"tle](https://www.cfr.org/backgrounder/ch)

China and Russia: Exploring Ties Between Two Authoritarian Powers /Clara Fong and Lindsay Maizland

<https://turkistanpress.com/post/dogu-turkistan-da-cin-zulmu/17>

https://tr.wikipedia.org/wiki/2022_Kazakistan_protestoları

[https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%96zbekistan_%C4%B0slami_Hareketi#:~:text=%C3%96zbekistan%20%C4%B0slami%20Hareketi%2C%20%C3%96%C4%B0H%20\(%20%C3%96zbek%C3%A7e,radikal%20%C4%B0slamc%C4%B1%20bir%20silahl%C4%B1%20%C3%B6rg%C3%Bc%C3%B6r](https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%96zbekistan_%C4%B0slami_Hareketi#:~:text=%C3%96zbekistan%20%C4%B0slami%20Hareketi%2C%20%C3%96%C4%B0H%20(%20%C3%96zbek%C3%A7e,radikal%20%C4%B0slamc%C4%B1%20bir%20silahl%C4%B1%20%C3%B6rg%C3%Bc%C3%B6r)

Sistem çöktü, bize yenisi lazım | Büyük Sıfırlama Nedir? / FEY / Youtube

<https://carnegieendowment.org/posts/2024/02/china-and-russias-overlapping-interests-in-central-asia?lang=en>

<https://isnblog.ethz.ch/css-blog/central-asia-challenges-intensify-geopolitics-doesnt>

https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/978-3-031-40451-1_10

<https://m.bloomberght.com/rusya-cin-ticaretinde-yerel-paraların-payi-yuzde-90-i-asti-2358635>

Kalkınma Anlatısı Üzerine Bir İnceleme: Japonya Örneği

Breen, John, 'The Imperial Oath of April 1868: ritual, power and politics in Restoration Japan', Monumenta Nipponica

Francisco Barberan & Rafael Domingo Osle, *Codigo civil japonese*. Estudio preliminar, traduccion y notas (2 ed. Thomsons Aranzadi, 2006).

Harry D. Harootunian, *Toward Restoration* (Berkeley: University of California Press, 1970), "Introduction", pp 1 – 46; on Yoshida: chapter IV "The Culture of Action – Yoshida Shōin"

Najita Tetsuo, *The Intellectual Foundations of Modern Japanese Politics* (Chicago & London: University of Chicago Press), chapter 3: "Restorationism in Late Tokugawa"

H. Van Straelen, Yoshida Shōin, *Forerunner of the Meiji Restoration: A Biographical Study* (Leiden: E. J. Brill, 1952).

David M. Earl, *Emperor and Nation in Japan* (Seattle: University of Washington Press, 1972), on Yoshida: "Attitude toward the Emperor/Nation"

Marius B Jansen, Sakamoto Ryōma and the Meiji Restoration (New York: [Columbia University Press](https://www.columbia.edu/~ljp21/press/), 1994) especially chapter VIII: "Restoration"

W. G. Beasley, *The Meiji Restoration* (Stanford, California: Stanford University Press, 1972), especially chapter VI: "Dissenting Samurai"

Conrad Totman, "From Reformism to Transformism, bakufu Policy 1853–1868", in: T. Najita & V. J. Koshmann, *Conflict in Modern Japanese History* (New Jersey: Princeton University Press, 1988)

Jansen, Marius B.: *The Meiji Restoration*, in: Jansen, Marius B. (ed.): *The Cambridge history of Japan*, Volume 5: *The nineteenth century* (New York: Cambridge UP, 1989)

Robert W. Strayer, *Ways of the World with Sources* Vol. 2 (2nd ed.) (2013) *Eberhard, Wolfram* (1957)

Uzakdoğu Tarihi. Türk Tarih Kurumu ISBN 978-975-16-2285-3.

Armaoğlu, Prof.Dr. Fahir (1997). 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

